

Ára: 900 Ft

Illusztráció: Szegedi Katalin (Nemes Nagy Ágnes: Kósza varjak)

Minőségi gyermek- és ifjúsági irodalom
a Móra Könyvkiadótól

Magánszemélyeknek 25%, intézményeknek 40% kedvezmény.
Több mint 1500 cím – klasszikustól kortársig.

www.mora.hu

Mozgó Világ

2019/4

4

Mozgó Világ

2019/4

Klanciczay Gábor tanulmánya • Az MTA most: Pikó András Pálffy Gézával, Pálinkás Józseffel, Szilágyi Emesével, Szűcs Zoltán Gáborral és Váradi Andrással beszélget • Spiró György pamfletje • Tyúkeszűek-e a madarak? (Bognár Róbert előszavával) • Berta Ádám és Tóth Krisztina prózája • Mihályi Péter tanulmánya

Almási Miklós • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Fáy Miklós • Gárdonyi László • Gergely Ágnes • Hargitai Miklós • Lángh Júlia • László Ferenc • Parászka Boróka • Pető Iván • P. Szűcs Julianna • Révész Sándor • Szöllösi Mátyás • Tóth Imre • Vadas József • Váradi Júlia • Vásárhelyi Mária • Végel László

**Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a Mozgó Világ folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Ami bennünk van* (2019).

BERTA ÁDÁM 1974-ben született Szegeden. Író, műfordító. Legutóbbi könyve: *A haramiák* (2017).

BOGNÁR RÓBERT 1947-ben született Braunauban. Műfordító, szerkesztő, dramaturg. József Attila-díjas.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Sors-húzó* (Ferenczi Borbálával, 2016).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

FÁY MIKLÓS 1964-ben született Budapesten. Szabadfoglalkozású kritikus, újságíró.

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

GERGELY ÁGNES 1933-ban született Endrődön. Kossuth-díjas költő, prózaíró, esszéista, műfordító. Legutóbbi kötete: *Viharkabát* (2016).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÚOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

KLANICZAY GÁBOR 1950-ben született Budapesten. Történész, egyetemi tanár (CEU, Medieval Studies és ELTE Középkor-történeti tanszék). Legfontosabb kutatási területe a középkori és kora újkori európai vallástörténet (szentkultusz, boszorkányüldözés).

LÁNGH JÚLIA 1942-ben született Budapesten. Újságíró, író, fordító. Legutóbbi könyve: *Macsokák és férfiak* (2014).

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

MIHÁLYI PÉTER 1953-ban született Budapesten. Közgazdász, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar gazdaság útja az adósságválságba, 1945–2013* (2013).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

PIKÓ ANDRÁS 1964-ben született Békéscsabán. Bossányi Katalin-díjas újságíró, a Klubrádió műsorvezetője.

P. SZŰCS JULIANNA 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, kritikus, egyetemi tanár. Lapunk főszerkesztője.

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főszerkesztője, a HVG munkatársa.

SPIRÓ GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Író, költő, irodalomtörténész. Legutóbbi könyve: *Kőbeka* (2017).

SZÖLLŐSI MÁTYÁS 1984-ben született Budapesten. Író, költő, drámaíró. Legutóbbi kötete: *Váltóáram* (2016).

TÓTH IMRE 1966-ban született Zalaegerszegen. Költő, szerkesztő, könyvtáros. Legutóbbi könyve: *A kert és más novellák* (2015).

TÓTH KRISZTINA 1967-ben született Budapesten. Író, költő, műfordító. Legutóbbi könyve: *Dalok reggeltől estig* (2018, Gryllus Vilmossal).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÁRADY JÚLIA 1948-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, szerkesztő, rádióriporter.

VÁSÁRHELYI MÁRIA 1953-ban született Budapesten. Újságíró, szociológus. Legutóbbi könyve: *Méltóság és szabadság* (2013).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kossuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Két tükör között* (2016).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Nemere Réka munkái

- Klaniczay Gábor 3 Nőnek, mint a gomba *Tanulmány*
Pikó András 8 Az MTA most *Pódiumbeszélgetés Pálffy Gézával, Pálinkás Józseffel, Szilágyi Emesével, Szűcs Zoltán Gáborral és Váradi Andrással*
- Philippe Dubois –
Élise Rousseau 27 Tyúkeszűek-e a madarak?
(Részletek a fordító **Bognár Róbert** előszavával)
- Spiró György 34 Lakógyűlés *Pamflet*
Berta Ádám 36 Mostoha körülmények *Regényrészlet*
Tóth Krisztina 42 Öltözz feketébe! *Novella*
Gergely Ágnes 47 Kőrös-part, 1941 *Vers*
Szöllősi Mátyás 48 Szégyenlős álmok *Vers*
Tóth Imre 50 Az Örökkévalóság pózában *Vers*
Révész Sándor 51 Dobi – egy élet (részlet)
Váradi Júlia 59 Sziget Budapest kellős közepén *Beszélgetés Nagy Bálinttal*
Gárdonyi László 66 A sport vallása *Nemere Réka munkáiról*
Mihályi Péter 70 Miként lett „bukott állam” Magyarország? *Tanulmány, első rész*
- Hónapló**
- Parászka Boróka 81 Vizionálás
Lángh Júlia 84 Az alkotmánybíró nagymamája
Dalos György 88 Cipőfűzés és más konfliktusok
Hargitai Miklós 91 Elhajózunk
Végel László 94 Az elnök sakkozik
- ról, -ről**
- Almási Miklós 98 Harari mindent tud
Pető Iván 102 Ahogy lehet
Csengery Kristóf 106 Souvenir d'un lieu cher
Fáy Miklós 109 Olló nem volt
Csepeli György 112 A hidegháború mint áruvédjegy
Vadas József 115 Építész a negyedik dimenzióban
P. Szűcs Julianna 120 Hogyan tovább?
László Ferenc 124 Egy hatás alatt álló férfi – Heti dörgés Villám Gézával
- Vásárhelyi Mária 127 In memoriam Baló György

Megjelent a

LENTUS Kft.

**Felcsúti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Nyíri Pál
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával**

2

Mozgó Világ 2019/április

negyvenötödik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Erdély Gábor (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bogárdi Márta (lapigazgató), Bognár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművészet), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Pikó András (élő interjú), Rab László (olvasószerkesztő), Király Ágnes (asszisztens), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).

Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440. További információ: 06-80-444-444. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórák: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Nőnek, mint a gomba

A kormány által az elmúlt nyolc évben létrehozott kutatóintézeti hálózat áttekintése*

Az 1945 és 1949 között lejátszódott – a vitaülésen Péteri György előadásában bemutatott – tanulságos történet, a Magyar Tudományos Akadémia első átszervezése, kommunista gleichschaltolása után az én témám első pillantásra egy épp ellentétes irányba mutató eseménysor. Tanúi lehettünk, hogy 2010 után – miközben az országos politika területén gyors ütemben zajlott a „fékek és ellensúlyok” intézményes biztosítékainak leépítése, és az iskolák a KLIK, az egyetemek pedig a kancellárok segítségével egyre szorosabb központi felügyelet alá kerültek – a tudományos kutatás berkeiben és azon belül az Akadémia intézeteiben viszonylagos nyugalom honolt, leszámítva a 2011-es pár hetes filozófusüldözést és az MTA humán- és társadalomtudományos intézeteinek a Várból a Vágóhíd mellé költöztetését. A költöztetés okozta felfordulás azonban eltörpült azok mellett a viszontagságok mellett, amelyek tönkretették például a műemlékvédelem tudományos intézményrendszerét, a művészettörténész és régész kutatókat éveken át egyik minisztériumtól a másikig lökdösve, tiszavirág-életű újabb intézeteket alapítva és újra bezárva (amiről

a Stádium 28 egy korábbi vitaülésén Lővei Pál számolt be; nem véletlen, hogy például ő maga is az Akadémia Művészettörténeti Intézetében talált menedéket.)

A „fülkeforradalom” után a Fidesz-kormány hosszú éveken át elfogadta, hogy a Pálinkás József irányítása alatt álló MTA és tudományos kutatóintézetei viszonylagos önállósággal, a nemzetközi normákhoz igazodó módon működnek. Az intézetrendszer hatékony működésének komoly támaszt adott az ebben az időszakban elindult Lendület pályázati program, mely hazacsábított számos tehetséges külföldön dolgozó fiatal kutatót, és honosítani tudta az európai ERC-programok alapelveit. Eközben azonban tanúi lehettünk egy új jelenségnek: 2013-tól kezdve a kormány sorra alapítani kezdte a saját új kutatóintézeteit. Ezt a folyamatot szeretném a következőkben áttekinteni, elsősorban saját szakterületem, a történettudomány intézményeit szem előtt tartva, hiszen ezeknek az intézeteknek az alapítását elsősorban az emlékezetpolitika célkitűzései motiválták. Nem lehet feladatomban az új intézetek változó értékű tudományos teljesítményének értékelése, információimat csak az intézetek honlapjain fellelhető információból és publikációikból merítem. Elsősorban arra szeretnék rámutatni, hogy ebből az intézetalapítási folyamatból mára milyen politikai stratégia bontakozott ki, hogyan

* Az előadás a Stádium 28 Kör „Tudomány a prés alatt” című fórumán hangzott el 2019. február 15-én. Az MTA kutatóintézeteivel kapcsolatos vitákban azóta is napról napra új fejlemények kerültek napvilágra, ezekre itt már nem reflektálok: előadásom a február közepi helyzetet tükrözi.

járult hozzá a tudományos élet átalakuló intézményes szerkezete ahhoz, hogy – az elmúlt hónapok aggasztó fejleményei nyomán – ma már attól tartunk, hogy a most folyamatban levő legújabb átszervezések végkifejlete sok hasonlóságot fog mutatni az 1950-es helyzettel.

Mielőtt az elmúlt kilenc évre rá-
térnék, röviden vissza kell pillantan-
ni az előtörténetekre is. 1989 után
jelentek meg az állami egyetemek és
az akadémiai kutatóintézetek mel-
lett a tudományos és kulturális élet
új szereplői, a magánalapítványok,
politikai pártok, egyházak által lét-
rehozott intézetek, egyetemek. Ezek
közé tartozott az MSZMP Párttörté-
neti Intézetét alapítványi működésre
átalakító Politikatörténeti Intézet,
az MTA-Soros Alapítvány által is
támogatott, de költségvetési pénzből
működő 1956-os Intézet vagy a nem-
zetközi tudományos, alapítványi és
diplomáciai összefogás segítségével,
az MTA és a kormány támogatásá-
val alapított Collegium Budapest,
egy princetoni mintájú Institute for
Advanced Study. Ebben a sorban kell
megemlíteni a CEU és a Pázmány
Péter Katolikus Egyetem létrejöttét,
és több más egyházi oktatási és tu-
dományos intézmény is ide tartozik.

A Makovecz Imre által 1992-ben ala-
pított Magyar Művészeti Akadémia
fontos új dimenziót vezetett be ezen a
téren: a párhuzamos alapítást. Ugyan-
abban az évben alakult, amikor Kosáry
Domokos megalapította a Széchenyi
Irodalmi és Művészeti Akadémiát az
MTA szervezetén belül, annak ellensú-
lyaként, azzal a deklarált céllal, hogy
egy ellentétes világnézet és értékrend
alapján a „hivatalos” akadémiával egy
párhuzamos rangsort állítson szembe.

Az első Fidesz-kormány 1998 után

újabb változást hozott. A millennium
környékén magasabb fokozatra kap-
csoló emlékezetpolitika nem pusztán
az ezeréves államiság, a Szent Kor-
na, a Szent István-szobrok és -erek-
lyék körül eredményezett komoly
állami mozgósítást, hanem a 20. szá-
zadi magyar történet radikális átérté-
kelésének igényével lépett fel. Ennek
jegyében alapult Schmidt Mária ve-
zérletével és jelentős kormányzati tá-
mogatással 1999-ben a XX. Század In-
tézet, 2001-ben a XXI. Század Intézet
és a 2002-es választási kampány nyi-
tányaként a Terror Háza. A CEU el-
lensúlyaként pedig – bajor és osztrák
együttműködéssel – 2001-ben létre-
jött az Andrassy Gyula Német Nyelvű
Egyetem. A 2002 és 2010 közötti szo-
cialista-liberális kormányzat egyetlen
hasonló jellegű, kormánypénzzel meg-
támogatott intézetalapítása a Gerő
András által vezetett Habsburg Törté-
neti Intézet volt 2003-ban, de ideológi-
ai motivációk itt játszottak közre.

Ennyit az előzményekről. 2010 újra
jelentős átalakuláshoz vezetett. A
„másik oldalhoz” sorolható független
kutatóintézmények állami támogatá-
sát leállították. A Collegium Budapest
állami támogatását felfüggesztették,
és a külföldi partnerekkel nem voltak
hajlandók megegyezni, ezért az 2011-
ben bezárt. Az 1956-os Intézet a teljes
megszűnést csak úgy tudta elkerül-
ni, hogy elfogadta: redukált létszám-
mal, az Országos Széchényi Könyvtár
alosztályaként működik tovább. A
Habsburg Történeti Intézet önálló-
ságának jogalapját képező közalapít-
ványt a kormány megszüntette, és az
intézetet betagoalta a Terror Háza kö-
rülé intézménycsoportba, a Közép- és
Kelet-európai Történelem és Társa-
dalom Kutatásáért Közalapítványba,
Schmidt Mária fennhatósága alá.

Mindezzel párhuzamosan radikálisan megnőtt a „saját” intézmények állami támogatása. A leglátványosabb az MMA gyarodása volt. Az alaptörvénynek nevezett új alkotmány az MMA-t az MTA-val azonos szintre emelte, majd hatalmas ingatlanvagyonnal és költségvetési támogatással látta el.

És ezután jött az új intézetalapítási hullám, előadásom tulajdonképpeni tárgya.

A legjelentősebb ezek között a Nemzeti Közszolgálati Egyetem 2011-es megalapítása és privilégiumok sorával történő körülbástyázása volt. A Terror Háza körüli csoportosulás 2011-ben újabb intézettel gyarodott: a Kommunizmuskutató Intézettel, amit kezdetben Markó György vezetett, újabban Békés Márton. 2012-ben Szász Jenő vezetésével megalakult a Nemzetstratégiai Kutatóintézet, amely „társadalomtudományi és humán kutatást, illetve fejlesztést végez”, „nemzetstratégiai műhelyek, nemzeti kutatások és kiemelt trendkutatások koordinációját végzi”, és évente kiosztja a Kárpát Haza Őrei címet. A 2013-ban megalakult Nemzeti Örökség Intézetének (NÖRI) feladata elsősorban a temetőikben fellelhető „nemzeti emlékhelyek” gondozása. Ugyanebben az évben jött létre Földváryné Kiss Réka vezetésével a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB), melynek „törvény szerinti feladata a kommunista diktatúrával kapcsolatos állami emlékezet megőrzése, a kommunista diktatúra hatalmi működésének feltárása, valamint a kommunista diktatúra alatt elkövetett, el nem évülő bűncselekmények elkövetői körének felderítésében együttműködés az ügyészséggel”. A NEB az eddig fel-

sorolt intézeteknél jóval jelentősebb méretű: kilenc munkacsoportja van, amelyeket a bizottsági tagok önállóan vezetnek, tizenöt főállású és további mintegy ötven megbízási jogviszony keretében foglalkoztatott kutató dolgozik bennük. Ezekhez csatlakozott, ugyancsak 2013-ban, a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet (RETÖRKI), melynek igazgatója az MDF egyik egykori alapítója, Bíró Zoltán lett.

A Veritas Történetkutató Intézet 2013-as megalakulása volt az a pont, amikor az intézetalapítások sorozatát már egy ideje döbbenetesen szemlélő történészszakma felsziszszent. Talán az intézet provokatív elnevezése lehetett az oka: a név a „public history”, az erősen jobboldali, „alternatív” történet szemlélet vádaskodását foglalta metaforába, miszerint a „szakma” a „rég rendszer” iránti elfogultsága miatt „elhallgatja az igazságot”. Ahogy a főigazgató Szakály Sándor beköszöntőjében mondja: „egyet mindenkor szem előtt tartunk, azt, amit egykoron a »Haza bölcse«, Deák Ferenc mondott 1848-ban – ezért is választottuk ezeket a veretes szavakat Intézetünk jelmondatául: »...hazudni nem szabad«. Magam úgy vélem: nemcsak nem szabad, de a kutatónak tilos is!” Céljuk „megfelelő szakmai érvrendszer kidolgozása a magyar történelmi tudat – leginkább az 1867 és 1994 közötti korszak megítélésben megnyilvánuló – torzulásainak korrigálására”. Mindehhez a Veritas Történetkutató Intézet több szakmailag elismert történészt és számos fiatal (összesen negyven munkatársat) tudott felvenni, akik három kutatócsoportban dolgoznak ezen a „korrigálás”on”. (Nehéz elfeledni az intézet

igazgatójának leghírhedtebb elszólását, melyben a kárpátaljai zsidók 1941-ben Kamenyec-Podolszka történt deportálását pusztá „idegenrendészeti eljárásnak” nevezte).

2014-ben két további humán kutatóintézet alapult. Az MMA a számára felújított budavári Hild-villában létrehozta a Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetet, és ugyanebben az évben a kormány megalapította a Magyar Nyelvstratégiai Intézetet (MANYSI) „a nemzeti identitás megerősítése érdekében többek között megbízta a magyar nyelvi örökség feltárásával, valamint a középtávú magyar nyelvstratégia kidolgozásának irányításával és szakmai felügyeletével”. A történelem, a művészettörténet, a nyelvészet mellett a közgazdaságtan, a szociológia a politikatudomány akadémiai kutatói is tanúi lehettek ugyanezekben az években, hogy hasonló kormányalapította kutatóintézetek jelennek meg az ő területeiken.

Nem elhanyagolandó tény, hogy miközben az akadémiai intézetek anyagi ellátottsága egyre szűkösebb lett, a kormány új intézeteit Magyarország 2015-ös költségvetése mintegy hárommilliárd forinttal támogatva, az 1956-évforduló megünneplésére pedig 2016-ban a kormány 13,5 milliárd forintot különített el, mely fölött Schmidt Mária diszpónált.

Egy további kormány-alapította intézmény története átível a harmadik Fidesz-kormány időszakából a mostaniba: az őstörténeti kérdésekkel foglalkozó László Gyula Intézeté. Egy őstörténettel foglalkozó tudományos intézet alapítása, mely a magyar nemzeti tudat egyik napjainkig neuralgikus pontjával,

a magyarság eredetének felderítésével foglalkozna, már 2011 óta napirenden van, elsősorban a Jobbik politikusai szólaltak fel mellette. Ez is egyike lett a Jobbik azon követeléseinek, amelyeket a Fidesz jobbról előzve kisajátított.

A László Gyula Intézet még jóformán nem is kezdett el működni, amikor egy hónapja megjelent az újabb intézményalapító elképzelés szülőtte, a Magyarságkutató Intézet (MAKI), mely magába olvasztja a László Gyula Intézetet és a Nyelvstratégiai Intézetet, és indulásként 800 millió forintra számíthat. Ennek az intézetnek az alapításakor született egy másik emblemikus kijelentés: Kásler Miklós emberminiszter, aki az elmúlt évtizedben már többször hozzászólt az „alternatív történetírás” szellemében az őstörténet problémáihoz, elmondta, abban reménykedik, hogy ez az új alapítás „véget vetne a régi türk–finnugor vitának”. Más szavakkal: a kormány képviselője kijelölte, hogy milyen végeredményt várna a terv szerint százegy munkatársat foglalkoztató kutatóintézettől.

Közeledünk a jelenhez A kormány-alapította intézetek áttekintésekor megfigyelhettük, hogy nagyfokú párhuzamosságok épültek ki az elmúlt évtizedben, számos akadémiai intézetnek lett egy anyagilag jobban ellátott „párja”, és ezek nem egy esetben – például a „kommunizmus bűneinek” tárgyalásakor – egymással is versengésre kényszerültek. Komikus helyzet, hogy épp a „párhuzamosságok kiküszöbölése” Palkovics László egyik sűrűn visszatérő érve az Akadémia kutatóintézeteinek leépítése, átszervezése mellett. Már a felsőoktatás reformjánál

is hangoztatta ezt 2015-ben, és ez az indoklás újra megjelent a mostani vitákban.

Hogy milyen általánosabb stratégiába illeszkedik a „párhuzamosságok kiküszöbölése”, és hogyan függ össze az új párhuzamosságokat teremtő, kormány-alapította intézményrendszerrel, arról a Petőfi Irodalmi Múzeum újdonsült igazgatója, Demeter Szilárd pályázata árulkodik:

„A világon nemigen találunk olyan közepes méretű országot, ahol több művészeti akadémia létezne. Magyarországon rögtön három is van: a Magyar Művészeti Akadémia (MMA), a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia (SZIMA, jelenleg az MTA társult intézménye, tagjai javadalmazást nem kapnak, tagdíjat nem fizetnek), illetve a Digitális Irodalmi Akadémia (DIA) kizárólag íróknak [...]. A három akadémia kialakulásának történeti okai érdekesek, de semmi nem szól amellett, hogy ezt az állapotot fenntartsuk és átörökítsük. Ennek eldöntése viszont már meghaladja a PIM főigazgatójának kompetenciáját. Mindentől függetlenül szándékaim szerint a PIM természetesen (ugyanazon állami intézményrendszer részei) a Magyar Művészeti Akadémiával működne szorosabban együtt.”

Vagyis: a kormány által létrehozott új intézményhálózat adott esetben kész az MTA kutatóintézetei helyére lépni. Egy következő fázisban, a párhuzamosság kiküszöbölése céljából meg lehet szabadulni az „eredetitől”. Ez a folyamat gyorsabban alakul, mint azt akár két-három héttel korábban elképzelni tudtuk volna. Nemrég jelent meg a hír: megalakult a Nemzeti Közszerület

Egyetemen az Eötvös József Kutatóközpont. Három kutatóintézetét két, a kormány által lojálisnak tekintett tudós (Hörcher Ferenc, Hatos Pál) és egy politikus (Próhle Gergely) vezeti. Palkovics László korábbi kijelentéseiből arra következtethetünk, hogy ezt az intézményt szánja az MTA-tól elszakított társadalom- és humántudományi intézetek befogadójának.

Ez a legújabb innováció: a sok évtizedes szervezőmunkával, nagyarányú befektetéssel, széles nemzetközi együttműködéssel felépített, nemzeti kincsnek számító akadémiai kutatóintézeteket elválasztani az Akadémiától, beleparancsolni egy miniszteri tollvonással egy még nem létező intézményi keretbe a kormánynak leginkább alávetett egyetemen.

A másik – nem mindennapi cinizmusról árulkodó – innováció az ún. Tématerületi Kiválósági Program. Az akadémiai kutatóintézetektől elvont – nekik törvény szerint járó – alapellátmány fedezetére ezeknek a „felesleges párhuzamosságok megszüntetése” címén átszervezéssel vagy bezárással megfenyegetett intézeteknek úgy kell pályázniuk, hogy ugyanerre a pénzösszegre pályázhatnak a velük párhuzamosan létrehozott kormány-kutatóintézetek, sőt az összes egyetem is.

És kik döntenek majd, milyen szempontok szerint? Az ilyesmire vannak nemzetközi normák (semmi jel, hogy ezeket a kiírók szem előtt tartanák), és vannak újszerű hazai szokások is. Itt visszautalnék Demeter Szilárd imént idézett hitvallására. A döntéshozók nyilván azokat preferálnák, akik „ugyanazon állami intézményrendszer részei”. A kigyó a saját farkába harap.

Az MTA most

**Pódiumbeszélgetés Pálffy Gézával, Pálinkás Józseffel,
Szilágyi Emesével, Szűcs Zoltán Gáborral
és Váradi Andrással, a moderátor Pikó András**

Pikó András *Ritkán adódik a helyzet, hogy a Fapados élő beszélgetésének időpontjában fontossá lesz a megjelenés dátuma is, most ebben a helyzetben vagyunk. E beszélgetés április 10-én kerül az olvasók elé, akik akkor már tudni fogják, mi történik az Akadémiával. Most azt látjuk, hogy ha nem történik változás a kormány és a Magyar Tudományos Akadémia álláspontjában az akadémiai intézetek ügyében, április már a teljes bizonytalanság és anyagi kiszolgáltatottság hónapja lehet. Tudom, hogy tudósoktól illet kérni szemtelenség, de játsszunk el a gondolattal: milyen állapotban lesznek önök illetve az MTA áprilisban?*

Szilágyi Emese Ami most biztosnak tűnik, hogy ismét elkezdődnek a tárgyalások az MTA és az ITM [Innovációs és Technológiai Minisztérium] között. Ez előrelépés, hiszen egy hónapja már ott tartottunk, hogy tárgyalások helyett egy diktátum jellegű pályázatot írtak ki, és úgy tűnt, hogy ebben vagy részt veszünk, vagy meghalunk. Ehhez képest az, hogy most újra tárgyalások lesznek, elmozdulás ettől a falhoz szorított pozíciótól. Az MTA javaslatot készített, amit elküldött az ITM-nek. Ha minden jól megy, áprilisra kiderül, hogy milyen mértékű átalakítás

az, amiben mind a két fél meg tud állapodni, tehát mi az átalakítások minimuma, amihez a kormányzat ragaszkodik, és mi az, amit el tud fogadni az Akadémia. Abban reménykedünk, hogy a megállapodás után a kormány rendelkezésre bocsátja az egyébként járó alapellátást. Ez a legoptimistább forgatókönyv.

Pikó *Nekem azért úgy tűnik, hogy a kormány stratégiája az MTA és a tudóstársadalom kifárasztására irányul, abban bízva, hogy áprilisra az egység és a szolidaritás megbontható, mert minden intézményvezető szembe találja majd magát kollégái mindennapi egzisztenciális gondjaival vagy azzal, hogy hogyan esnek szét az általa irányított intézményben a tudós közösségek. Sikerral járhat-e a kormány?*

Szűcs Zoltán Gábor Azért nem lehet megmondani, hogy mi lesz áprilisban, mert ez az egész marhaság. Van egy teljesen értelmetlen terv, amit nem kellett volna elkezdni, nem kellett volna ilyen stílusban tárgyalni róla, nem kellett volna belekényszeríteni az Akadémiát abba, hogy az életéért küzdjön. Egyáltalán semmi köze ennek az egésznek ahhoz, ahogyan az innovációt kezelni kell, és ahogyan a kutatások működnek. Nem következett az Akadémia elmúlt hétéves működéséből sem. Mi várható racionálisan? Nem lehet

* A beszélgetésre 2019. február 27-én került sor Budapesten a Benczúr utcai szakszervezeti székházban.

megjósolni, mert már csak egyetlen értelmes kérdést tehetünk fel: a kormánynak ez az egész politikai szempontból mit ér meg? Ezt nem tudjuk.

Azt azért látom, hogy egy csomó mindent félrekalkuláltak. Félrekalkulálták például azt, hogy a humán tudományok képviselői mennyire érzik magukat végveszélyben, félrekalkulálták a természettudósok szolidaritását és azt, hogy nekik mennyire nem szimpatikus a kormány átalakítási terve. Félrekalkulálták az alkalmazott tudományok megvesztegethetőségét és az akadémikusok sértettségét amiatt, ahogy a tárgyalásokon beszéltek velük. Így nem lehet senkivel beszélni. Félrekalkulálták azt, hogy a média mennyire lesz vevő erre az ügyre. Azt gondolták, ez egy bonyolult ügy, senkit nem fog érdekelni; láthatjuk, hogy nincs így. Az egyetlen, nem kormányérdekeltségtől származó nyilvános felmérés azt mutatja, hogy az emberek több mint a fele értesült erről az ügyről már az étlánc idején, ami nem kevés. Teljesen félrekalkulálták azt is, hogy az akadémiai kutatóhálózat tele van harmincas-egyvenes kutatókkal, akik nagyon jó nemzetközi kapcsolatokkal és jó sajtókapcsolatokkal rendelkeznek, és intelligens emberek, akik pontosan átlátják ennek a hatalmi logikának a végtelen primitívességét. Az Akadémia nagy nemzeti intézmény, rengeteg egymásnak feszülő érdek és konfliktus működteti, de abban a helyzetben, amikor ebbe brutálisan bele akarnak avatkozni, a szervezet összezár, mert mindenki érzi, hogy előbb-utóbb rá is sor kerül. E tekintetben nagyon különbözik az egyetemektől és a CEU-tól, mert az aprócska intézmény volt, ami tulajdonképpen az amerikai támogatás-

tól függött. Mindez azt jelenti, hogy ennek a támadásnak nagyon magas a politikai költsége, és ráadásul az EP-kampány elől vesszük el az időt. Ez most kellemetlen a kormánynak, mint ahogy az is nagyon kellemetlen, hogy intézmények, értelmiségiek sora áll ki, leírják és elmondják azt, hogy ez egy marhaság, hogy így nem lehet viselkedni. Létrejött egy olyan koalíció, ami eddig nem létezett. Hogy ez mennyire törékeny, nem tudom, csak azt, hogy messze túteljesítette az MTA azt, ami elvárható egy ilyen intézménytől, és úgy viselkedett, mint egy nemzeti intézmény. A kormány három dolgot csinálhat: elengedheti például a miniszter kezét. Igazából nagyon kellemetlen, amit csinál, nem érti az akadémikusokat, nem érti az Akadémiát, nem érti az egészséget úgy, ahogy van. Ezt előbb-utóbb be lehet látni. Amit a szakértő, Grüner György mond, marhaság, ezt is leírta mindenki, hogy erre nem lehet terveket alapozni. Megteheti ugyanakkor azt is a kormány, hogy látszatgyőzelmet arat. A kompromisszumos tervek abba az irányba mutatnak, hogy a kormány valahogy mégis betehesse a lábát az ajtón. Ez lenne a kompromisszum. És van egy harmadik lehetőség: a kormány mérges lesz, és példát akar statuálni, mindenáron, kerül, amibe kerül, végigveri a tervet rajtunk. E három forgatókönyv lehetséges. Mivel ennek az egésznek szakpolitikai racionalitása nincsen, csak hatalmpolitikai, ettől kezdve az a kérdés, hogy a kormány hatalmpolitikai szempontból elvégzett költség-haszon elemzése mire vezet.

*Pikó Pál*inkás József a kormányfő gondolkodásáról legtöbb tapasztalás-

talati információval rendelkező tudós az asztalnál, ezért most neki szól a kérdés: a Szűcs Zoltán Gábor által fölvázolt három lehetőség közül melyiket tartja valószínűnek, és kérem, válaszoljon arra is, hogy javult-e a véleménye a legutóbbi kritikus nyilatkozata óta a magyar értelmiségről?

Pálinkás József Hadd kezdjem az utóbbival: mondtam egy rossz mondatot a szlovák rádiónak adott interjúban, az „egész” szót nem kellett volna belemondani, de az vessem rá az első követ, aki egyórás rádióinterjúban nem mond egy rossz mondatot.¹ Tehát az értelmiség jelentős részében csalódtam, úgy érvényes a mondat, és a szövegkörnyezetből az is kiderül, hogy mely része az, amelyben csalódtam. Pontosan tartom Szűcs Zoltán elemzését, valóban ez a három forgatókönyv lehetséges. Azt gondolom, hogy a második forgatókönyv valósul meg, tehát lesz kompromisszum. Egyre kevésbé látok bele abba, hogy mi folyik a kormányon belül. Három-négy évvel ezelőtt nem tudtam volna elképzelni, hogy ezt a lépést a kormány meglépi. Ebben alapvető hibájuk, bűnük van azoknak, akik azt mondták egy hatalompolitikai kérdésben, hogy igen, majd megoldjuk. A miniszterre gondolok, ő az, aki azt mondta, hogy ezt ők megoldják. Valójában nem lehet megoldani, mert teljesen irracionális a dolog. Akik itt vannak, majd

biztos elmondják, hogy egy intézményi átalakítást már végrehajtottunk a Magyar Tudományos Akadémián 2011 májusától decemberig. Voltak elemei, amelyekkel nem értettek egyet, de akkor akadémiai elnöként több mint fél évig mást se csináltam, csak egyeztettem arról, hogy mi legyen a végeredmény. Szó sem volt arról, hogy megszüntessünk valamit, erről kár beszélni. Ebből a mostani mindenki számára káros és vesztes helyzetből csak kompromisszummal lehet kijönni, aminek az a lényege, hogy az akadémiai kutatóhálózat közgyűlés által történő irányítása megmaradna – e hitében meg lehetett volna hagyni a közgyűlést –, de a kutatóhálózatot professzionális menedzsment irányítaná, egyfajta igazgatótanács, olyan testület, mint az amerikai egyetemeken a board of trustees, és ebbe a kormány is delegál tagokat. Az igazság az, hogy ilyen jelenleg is létezik, mert pillanatnyilag az AKT így működik, csak hogy a kormány nem méltóztatott oda olyan embert delegálni, aki döntési jogkörrel rendelkezik. Osztályvezetőt vagy osztályvezető-helyetteset küldtek, miközben az Akadémia részéről az intézményhálózatához értő emberek ültek benne, tehát nagyjából úgy működött, mint az oly sokat emlegetett Max Planck intézethálózat. A helyzet komikuma, hogy a miniszter úr megkapta azt a levelet a német tudós társaságoktól, amelyben leírják, hogy az általa hivatkozott Max Planck Intézet nem úgy működik, ahogy ő elképzei. Egyetértek tehát azzal, hogy három lehetőség van, számításaim szerint a kompromisszumos megoldás valósul meg. A részleteknél nagyon éssznel kell lenni.

¹ „Csalódtam vagyok az egész magyar értelmiségben, hogy fél kiállni, hogy teljesítse értelmiségi feladatát, azaz megmondja, hogy miről mit gondol, kertelés nélkül” – nyilatkozta Pálinkás József a szlovákiai Pátria Rádió *Szombat délután* című műsorában Veiszer Alindának 2019. február 16-án.

Várad **András** Óriási dolog és elképesztő élmény, hogy az akadémiai intézményhálózatban pillanatok alatt milyen gyorsan összefogtak a munkatársak, pillanatok alatt szavaztak, a döntések kilencven százaléka elsöprően magas részvétellel született meg, nem akarjuk azt, hogy a költségvetésünk ott maradjon az ITM-nél, azt akarjuk, hogy az Akadémia ne kerüljön alapítványi formába, magyarul: azt akarjuk, hogy hagyják meg az MTA autonómiáját. Próbáltak bennünket összeugrasztani, le is írták, hogy a humán tudományoktól és a bölcsészettudományoktól elveszünk, ti pedig megkapjátok, erre a természettudósok soraiban is nagy volt az ellenállás, amit lehet éppen szolidaritásnak is nevezni. Egyszerűen lejáratták magukat azok, akik bedőltek a hatalom megosztó praktikáinak. Palkovics miniszteriuma, azaz a kormány visszavett az agresszivitásából, és mintha hátrább csúszott volna. Egy beszélgetés alkalmával szóba hoztam, hogy február végén lejár a pályázatok határideje, formailag biztos, hogy nagy bajba kerülhetünk, és fogy az idő – mire a beszélgetőpartnerem azt mondta, hogy Palkovicsnak is fogy az ideje. Ez is része a Zoli által említett politikai kockázatnak, és ha ez valóban nagy, akkor az talán észhez téríti a kormányt. Csakhogy van itt még egy elem, ami a kormány költség-haszon elemzésében benne van, és mi nem ismerjük igazán. Az a kérdés, hogy miért csinálja mindezt a kormány, mi vele a célja.

Pikó Rógtön rátérünk erre, de előtte hadd kérdezzem meg Pálffy Gézá-tól, aki a Lendület kutatócsoportok egyik képviselője, hogy önök, akik

hazatértek külföldi kutatóhelyeikről, most mennyire látják valószínűnek azt, hogy ismét elkezdődik a kivándorlás a magyar tudományból, illetve ha önnél a szó, kezdje azzal, hogy vajon mi lehet a kormány célja, meszterterve?

Pálffy Géza Itt leszünk-e áprilisban? Itt leszünk. Optimista ember vagyok, lesz megegyezés. A megegyezés kompromisszumos minőségétől függ, hogy milyen formában leszünk itt, de itt leszünk. Lehet, hogy Palkovics miniszter úr nem lesz már itt. Ebben sokan reménykednek, mert már eljutottak a küzdelmek oda, hogy mindenkinek van veszítenivalója. A magyar tudomány már így is sokat veszített, és itt térek rá a másik kérdésére: ha jól tudom, már három lendületes kutatócsoportvezető el is ment a közel százból. A Történettudományi Intézetből már szintén mentek el munkatársak, tehát a veszteség már most jelentős, és vegyük hozzá azokat a károkat is, hogy sok tudós hónapok óta nem a kutatásával foglalkozik. Lesz megoldás, egyetértek elnök úrral, valamelyest biztosan meg fog hátrálni a kormányzat. A kiszivárgott információkból tudjuk, hogy a kormányban sem tetszik mindenkinek az egész pályás letámadás és a magyar tudomány tönkretétele. Ha elveszítjük a kutatóhálózatot, az óriási veszteség, azt nem engedhetjük, de nem engedhetjük az alapítványi formát sem, az Akadémiának meg kell őriznie a függetlenségét. A kormány az Akadémiai Kutatóhelyek Tanácsán keresztül eddig is beleszólhatott a döntésekbe, és ha plusztémákat vagy kifejezetten az innovációt óhajtja támogatni, hozzon létre külön inno-

vációs intézetet, de minket hagyjon továbbra is kutatni, nemzeti értékeinket ápolni.

Az elmúlt két hónapban azt lehet látni, hogy a magyar értelmiség derekasan helytállt. Nézzük meg, hogy az elmúlt években volt-e olyan értelmiségi szférája a magyar oktatásügynek, egészségügynek, kultúrának, amely össze mert fogni, és szembe mert menni egy miniszterrel. Most erről van szó. Ha nincs a január végi dolgozói szervezkedés, akkor most egészen biztos, hogy már alapítványi rendszerben volnánk.

Pikó Szűcs Zoltán Gábor azt mondta, hogy ennek racionális értelme nincs, csak hatalompolitikai lehet, erről beszélt Váradi András is, és a közvéleményben is kering jó néhány elmélet, miért is indított támadást a kormány az MTA ellen. Az egyik szerint az akadémiai vagyongért, a másik szerint a következő ciklus uniós pályázati pénzei eltérítésének a szándéka érhető tetten, és vannak, akik általános politikai magyarázatot adnak, miszerint az MTA az egyik utolsó érintetlenül hagyott autonóm közintézmény Magyarországon. Önök szerint mi motiválja a kormányt?

Pálffy Két okot látok. Palkovics miniszter tanácsadójával, Grüner professzorral és egyik államtitkárával beszélhettünk nemrég, és a személyes tapasztalat megerősített abban, hogy bizonyos dolgokat komolyan gondolnak. Az innovációs és kutatási pénzek állami ellenőrzése felmerült a kormányzatban, ezért ha egy kormány által ellenőrzött intézethálózat jön létre, ezen keresztül e pénzeket is könnyebben

lehet kifolytatni és ellenőrizni. A másik ok, hogy itt önállóan gondolkodó emberek kutatnak, dolgoznak, és az önálló vélemény nem mindenkinek tetszik ma Magyarországon. A Szent Korona kutatójaként kijelenthetem: szerencsére eljutottunk oda, hogy ma szocialistának, liberálisnak, konzervatívnak, kereszténynek, mindenkinek fontos a Szent Korona kutatása, erre most jön egy mérnök miniszter-akadémikus, aki ledarálja akár a Szent Korona-kutatást is, és amikor az államtitkárnak ezt a kérdést föl-tettük, azt mondta, hogy az átszervezésnél vannak járulékos veszteségek. De én nem vagyok hajlandó elfogadni azt, hogy a magyarok egyik legfontosabb nemzeti ereklyéjének kutatása, a magyar agykutatás, a Balaton vagy a vízgazdálkodás tudományos vizsgálata egyszerűen járulékos veszteség legyen. Ehhez nem adhatjuk a nevünket.

Szilágyi Felmerült, hogy az uniós pénzeket 2020-tól a kutatásra fordítják, és annak megszerzése lehet az egyik ok. Felmerült az a lehetőség, hogy itt olyan autonómiák vannak, mégiscsak állami pénzen tartott önálló gondolkodó emberekkel, amit utolsó ellensúlyként a rendszerben nem szükséges a hatalomnak fenntartania. Igaz lehet ez különösen a társadalom- és bölcsész tudományok képviselőire. Felmerült az is, hogy itt nagyon nagy vagyonról van szó, az Akadémia vagyona az egész országban jelen van, minden jelentős városban van székháza, ami jól hasznosítható más célokra is, nemcsak akadémiai székházakként. De mindez csak találgatás. Egyvalami viszont biztos: a kormány nagyon elszámolta magát. Egy olyan in-

tézményt sikerült megtámadnia, aminél nemzetibb, patriótább szimbólum nincs a tudományosságban. Ennek nekimenni egy amúgy magát nemzetinek valló kormány részéről: óriási politikai tévedés. Ezt jól mutatja az, hogy amit mi csinálunk, arra hál' istennek a széles közvélemény is kíváncsi. Az élőlánc után azt láttuk, mindenkit ingerel, amikor egy ilyen nemzeti intézménynek és szimbólumnak nekimennek. Bármi is volt az eredeti ok, kontraproduktív az eredmény.

Pikó Láttam, hogy ingatta a fejét, amikor az európai uniós innovációs pénzek lenyúlása szóba került. Nem hisz ebben?

Pálinkás Nem. Az akadémiai kutatóhálózat megváltoztatásának folyamata olyan ember kezébe került, aki gondolkodás nélkül belerángatta a kormányt ebbe a konfliktusba. Minden azt mutatja, hogy elkezdtek valamit, rossz emberre bízták az ügyet, mert Palkovics belenavigálta őket egy mindenki számára lehetetlen helyzetbe. Ebből valamilyen módon ki kell jönni. Volt egyfajta Akadémia-ellenesség, ezt a miniszter egyszerűen túlhajtotta, és most ott tartanak, hogy nem tudnak kijönni belőle.

A többi városi legenda. Kezdjük a vagyonnal. Az nem olyan nagy, amiért ezt a konfliktust érdemes lenne fölvállalni. A másik legenda az európai uniós pénzek lehívása. Ezzel az égvilágon semmit nem lehet mit kezdeni, mert a strukturális alapokból jövő pénzeket továbbra is valamilyen kormány szerv fogja odaítélni. Azt, hogy ezt tudósok közreműködésével szakszerűen teszi-e, vagy

sem, más kérdés, de ezt korábban az általam vezetett hivatal ítélte oda a kutató tudósok javaslatai alapján, értékelő panelekben működve, úgy, mint ahogy ez a világ bármely jogállamában működik. A források másik része az Európai Unió intézményeitől a Horizon Europe program keretében közvetlenül elnyerhető támogatások. Durván százmilliárd euróról van szó, hét évre elosztva, az ehhez való hozzáférése semmilyen módon nem tudnak javítani azzal, hogyha azokat a kutatókat, akik képesek pályázatot nyerni, lehetetlen helyzetbe hozzák. Tehát ilyen értelemben egyik magyarázat sem olyan terv, amit racionálisan végiggondolva meg lehetne valósítani.

Szűcs Amit biztosan tudunk, az főleg negatív dolog. Biztosan tudható, hogy ez nem egy CEU-ügy. A CEU-t az első pillanattól kezdve ott ütötte a kormánypárti sajtó, ahol tudta. Ehhez képest most a *Magyar Nemzet* több támogató cikket publikált. Nincsenek lejárató cikkek, talán egy-kettőre emlékszem. Ez a legfeltűnőbb. Nyilvánvalóan nincs központi direktíva arra, hogy mit kell mondani, és ennek ezer és egy oka lehet. Az MTA intézményhálózatának sorsa nem része egy nagy politikai tervnek, ez teljesen világos. Ez az MTA nagy esélye a túlélésre: nem tűnik a kormány számára annyira érdekes ügynek. A másik, ami szintén feltűnő, hogy a miniszter egyszerűen alkalmatlan. Semmilyen határidőt még nem tartott be. Pontosan tudjuk, hogy december elejére le akarta vezényelni az átalakítást. Megtörtént? Nem. Egyáltalán tud valaki arról bármit, hogy valódi előterjesztés született volna? Semmi.

Azt, hogy három részre akarják szét-szabdalni az akadémiai intézmény-rendszert, egy diasorban közölte az Akadémia elnökével. De nem hozták nyilvánosságra. Nem készült el részletes terv semmiről. Arról volt szó, hogy január 1-jén föláll az intézményrendszer. Nem állt föl. Utána arról volt szó, hogy márciusig tárgyalni fognak. Tárgyaltak? Nem. Ehelyett Palkovics berendelte a főigazgatókat. Ez mind rögtönzés. Van mögötte valamifajta kormányzati rutin, meg az, hogy hogyan kell szerintük politizálni, de nincs világos és egyértelmű iránya annak, amit a miniszter csinál.

Az tűnik csak logikus magyarázatnak, ismerve a rendszer működését, hogy valószínűleg a miniszterelnök adott felhatalmazást és határidőt Palkovicsnak: azt csinál, amit akar, és majd meglátjuk, hogy mi lesz belőle. Az is nyilvánvaló, hogy a miniszter szakpolitikai víziója szimpatikus lehet a miniszterelnöknek, mert az az ipari lobbinak is tetszik. Az innováció meg a politikai kontroll kiterjesztése szintén jól hangzik, csak azt kell látni, hogy ez nem olyan egyértelmű irány, mint csomó más helyzetben volt. Ez egy kidolgozatlan, hevenyészett, átgondolatlan, buta valami, amire megszületett az általános politikai felhatalmazás.

Két dolgot látok még. Az egyik a Pálinkás József által is említett Akadémia-ellenesség, amelynek alapja az általános értelmiségellenesség. De nem lehet nem észrevenni azt, hogy körülbelül 2015 óta megvan a magyar konzervatív értelmiségben a feltűnően növekvő kiábrándultság a kormánnyal szemben. Ez egy fokozatosan növekvő rossz közérzet, a politikai lojalitás részben elfedi

még ugyan, de azért nem egyértelmű már, hogy ez a lojalitás olyan erős lenne. Szerintem az, hogy a Palkovics-féle reform szabad utat kapott, nem kis részben annak volt köszönhető, hogy a miniszterelnök számára már nem volt fontos ennek a szellemi környezetnek a szava. Azért nem volt fontos, mert csalódott bennük, csalódott a lojalitásukban, például a CEU-ügyben, amikor egy csomó ember értékek mellett állt ki, és nem a politikai lojalitásból nyilatkozott. Ellenpéldaként említsük meg, hogy a Professzorok Batthyány Körének elnöke rendszeresen a politikai lojalitást választja. De egy csomó konzervatív értelmiségi nem. Ezek már nem rokonszenvesek a hatalomnak, és nem ad nekik több pénzt, ez, mondjuk, motiválhatja ezt a történetet, de ez nem egy nagyon erős motiváció. Csak azt akarom ezzel mondani, hogy látjuk, miről nem szól az ügy, mit nem akar a kormány, mi nem kell neki, és kicsit úgy tűnik, mintha most az történe, hogy ebben a neki adott széles felhatalmazásban vergődne a miniszter, mert nem tudja, hogy kell egy ilyen reformot politikailag levezényelni.

Pikó Abban, hogy Palkovics azt gondolta, ennyire előkészítetlenül, ilyen politikai kockázatokkal neki lehet fogni az MTA átalakításának, abban, hogy ennyire félreértették a helyzetet, ennyire nem érezték azt, hogy milyen nehéz játszába mennék bele, szerintem tetten érhető az önök alábecsülése. Nem gondolták, hogy nem lesznek egymás ellen kijátszhatók, mert korábban nem ezt tapasztalták. Nem gondolták, hogy lojálisak lesznek egymás iránt, mert korábban ezt nem tapasztalták. Nem

gondolták, hogy ilyen ellenállásra és érdekérvényesítésre lesznek képesek, mert korábban ezt nem tapasztalták. Érezhető egyfajta káröröm is afelett, hogy lám, eddig az elefántcsonttoronyban egész jól elvult a magyar tudomány, most viszont rájuk is sor került. Mit gondolnak minderről?

Váradi Előbb szeretnék három mondatot szólni arról, hogy nem tudjuk, mi az oka a kormányzati lépéseknek. Én bizony azt gondolom, hogy a kormánynak vagy az Orbán-rendszernek az egyik nagyon fontos mozgatórugója az európai uniós pénz. Ez magától értetődik. Ennek a kormánynak minden útjában van, ami fölött nincsen kontrollja. A tudomány önmagában szerintem sem érdekelte, csak abból a szempontból, hogy van egy olyan terület, ami fölött még nincs meg a politikai ellenőrzés. E két dolog összeért most, mert kiderült, hogy rengeteg pénz érkezik hamarosan az unióból innovációra, tudományos célokra, és önmagában az, hogy ezt a rengeteg pénzt egy olyan intézményhálózatnak kell adnia, amit nem kontrollál, és amit nem lehet manipulálni, nos, ez épp elég mozgatórugónak. Szerintem sem érdekli a politikusokat a vagyon, legfeljebb a tihanyi szép telek, arra fájhat még a foguk, de egyébként maga a vagyon nem izgatja őket. Van viszont egy politikai reflexük, hogy mindenkit, aki visszapofázik, hallgattassuk el. Palkovicsot nagyon idegesítik a társadalomtudósok, mivel Palkovics összekeveri a napi politikát a társadalomtudománnyal. Azt gondolja, hogy egy társadalomtudós megvizsgálja a társadalmat, és ha nem az jön ki a vizsgálatból, amit a kormány szeretne, akkor az a társa-

dalomtudós politizál, emiatt hirdeti, hogy ne politizáljon az Akadémia. De legyünk őszinték, én különösen nagyon nagyra tartom az Akadémiát, de azért nem az Akadémia társadalomtudósainak vizsgálatait azok, amelyekről a közvélemény elveszíti a hitét az Orbán-rendszerben. Ezt ők is tudják, ezért önmagában nem elegendő ok a kormányzati szándékok magyarázatára az, hogy el akarják hallgattatni a kiváló társadalomtudós elemzőket. Én magam tehát azt gondolom, hogy itt bizony arról a sok pénzről van szó, amit az uniótól remélnék, és amit ugyanúgy szeretnének kicsatornázni a holdudvarnak, mint ahogy eddig megtehették minden mással.

Pálinkás Az, hogy a strukturális alapokból mennyi pénzt allokál a kormány kutatásra és tudományra, az ő szuverén döntése lesz. 2014-ben nekem nem kis munkába került, hogy a strukturális alapokból a kutatásra, fejlesztésre, innovációra jelentős összeget allokáljunk. Minden további nélkül megteheti, hogy a következőkben ezt nem oda allokálja. Az unió költségvetésében – Horizon Europe-nak nevezik most a következő hétéves költségvetési időszakban – egyedül a kutatásra, fejlesztésre szánt összegek növekednek. De ez az az összeg, amiben a pályázatokról az EU intézményei döntenek. Tehát ebbe nem tudnak belenyúlni. Kétségtelen, hogy most engem amiatt vádolnak, hogy sok pénz ment korábban az akadémiai kutatóintézeteknek. Egyébként nem ment sok pénz, az igazán sok pénz az egyetemekre ment. Kétségtelen, hogy abból a nagyjából hatszázmilliárd forintból háromszázmilliárdot a

tényleges kutatásokra fordítottunk. Ha azt szeretnék, hogy ebből ne menjen tudományra, hanem csak az úgynevezett innovációra, ezt meg lehet oldani, de ehhez az alapkutatást végző intézetekkel nem kell semmit se csinálni.

Szilágyi Az is fontos ok lehet, hogy Palkovics egy új minisztérium élére került. Bizonyítania kell a fontosságát, a miniszternek is bizonyítania kell a kormánynak, hogy ő miért is van a kormányban. Ha maga alá gyűr egy ekkora intézményt, ha képes rá, igazolhatja azt, hogy szükség van rá. Valószínű, hogy ez a személyes ambíció talán az egész sztóriaiban a legjelentősebb.

Pikó Még egyszer feltenném az előző kérdést, hogy el ne sikkadjon: az, hogy Palkovics ilyen bátran önöknek mert menni, egyfajta kritikát is jelent az Akadémia és az egész magyar tudományosság eddigi politikai és szakpolitikai érdekérvényesítő képességéről? Másképp fogalmazva: nem mutatkoztak annyira erősnek, hogy egy ennyire jó politikai szimatú kormány arra a következtetésre jusson, hogy na jó, ezeknek inkább nem megyek neki.

Szilágyi Ez a kritika részben jogos. Mi is megkapjuk ezt, az Akadémiai Dolgozók Fórumának különböző posztjai alatt rendre megjelennek azok a kommentek, amelyek így kezdődnek: „És hol voltak akkor?” Mi meg a válaszban linkeljük az állásfoglalást, ami megvilágítja, hogy hol voltunk akkor. Jobban kell kommunikálni. De az igaz, hogy ha egy kicsit utána néz az olvasó, akkor láthatja, az Akadémiának van egy

központi weblapja, minden centrumnak van egy weblapja, és minden intézetnek van egy weblapja, amelyeken sok esetben blogok is futnak. Sokszor pont ezek miatt támadnak bennünket. Előfordult már a nyáron is, elemezték az egyik tudományos blogposztomat az NGO-törvényről, megkaptam, hogy Soros-ügynök vagyok. Amikor a lex CEU-t betervezték, Lovász László elnök az elsők között szólalt meg, mire végigment a sajtón, hogy jaj, de ő amerikai állampolgár, a lánya meg genderkutató. Tehát egyrészt amiatt ért kritika bennünket, hogy nem szólalunk meg, másrészt meg amiatt, mert túl sokszor hozzászólunk a társadalmi ügyekhez. Szakpolitikai kérdésekben mondunk véleményt, és az, hogy milyen legyen a demográfiai válság kezelése, vagy hogy van-e gyermekszegénység, és azzal mit lehet kezdeni, szakpolitikai kérdés. Tudunk tudományosan megalapozott véleményt mondani, ezt pedig a közhatalom gyakorlóinak kellene meghallgatniuk, megfontolniuk és beépíteniük a közpolitika-képzésbe. Ha ezt nem teszik meg, az már kívül van a mi felelősségi körünkön.

Pálffy Szerintem is van felelősségünk, és ilyen szempontból mulasztásunk is. Nem mindig szólaltunk meg időben, de azért mi alapvetően tudósok vagyunk. Nekem az a feladat, hogy a tudománnyal foglalkozzam, de amikor, mondjuk, a történelemtankönyvet lektoráltam, és kiderült, hogy egy hónap alatt készült a hatodikos tankönyv, akkor annyit tudtam tenni, hogy megírtam a szigorú lektori véleményt, és miután szinte semmit nem javítottak ki benne, úgy dön-

töttem, hogy nem adom a nevem hozzá. Ezt tényleg nem hoztam nyilvánosságra, és lehet, hogy az lett volna a helyes megoldás. Fel is hívott az Oktatási Hivatal akkori igazgatója, mi az, hogy nem adom a nevem hozzá. Ilyen szempontból tehát tényleg van felelősségünk, lehattunk volna határozottabbak akkor, amikor nem szólalt fel az akadémiai kutatóhálózat kellő határozottsággal az egyetemekre ültetett kancellárok miatt. Tehát a szolidaritás nem mindig működött tökéletesen, ugyanakkor a mentességünk, hogy kutatók vagyunk, és ezek már politikai kérdések. Most léptünk, felszólaltunk, kiálltunk az érdekeinkért, lehet, hogy a magyar értelmiség tanul belőle, és lehet, hogy – hadd legyek optimista – a kormányzat is okulhat. Vannak a kormányzatban is jó emberek, akikről tudom, hogy küzdenek megmaradásunkért. Tény azonban, hogy a kommunikációnk nem ér el mindenhatóvá, a kormányközeli sajtót például nem tudjuk elérni, ez még Pálincás elnök úrnak sem megy. Csak akkor szerepeltünk ott, amikor az élőláncról tudósítottak, részben sajnos negatív konnotációban. Tehát nem tudtunk bizonyos területekre betörni, e téren még lehet javítani a pozícióinkon. Magam ugyanakkor elvártam volna, hogy tizenöt köztudottan konzervatív, nagy befolyású tudós is megszólaljon az MTA védelmében. Tehát hogy ne csak Pálffy Géza szólaljon meg, hanem nálam sokkal tekintélyesebb és befolyásosabb, közismerten jobboldali kötődésű tudósok, akár intézményvezetők, álljanak ki, mert annak lett volna súlya. A Lendület kutatócsoportok vezetőinek levelére is vá-

laszolt a miniszterelnök úr. Ha egy tucatnyi nagy tekintélyű jobboldali kötődésű tudós is írt volna a miniszterelnöknek egy nyílt levelet, lehet, hogy arra másként és érdemben reagált volna.

Váradi Udvariatlanság a részemről, de nem hagy békén a gondolat, hogy ami most történik, az azért nem idegen a nemzeti együttműködés rendszerétől, főleg, ami a módszereket illeti. És ha már itt ül Pálincás elnök úr, akit nagyra becsülök az elmúlt néhány hónapban tett karakán nyilatkozataiért, amelyeknek óriási súlyuk volt, de én most csak megkérdezném, hogy amikor te működtetted a nemzeti együttműködés rendszerét...

Pálincás Én nem működtettem.

Váradi Hát akkor én nem is tudom, mitől működött.

Pálincás A hivatalt működtettem.

Váradi Hát nem voltál miniszter, nem voltál kulturális vezető pozícióban?

Pálincás Amikor én miniszter voltam, nem ez a korszak volt.

Váradi Az OTKA-t hozom elő 2014-ből. Én nem látok akkora különbséget, ha az átalakítás levezénylésének módszereit nézem. A volumenében óriási különbség van, de a módszereiben inkább a hasonlóságokat látom. Az OTKA is önálló rendszer volt, pizkosul jól működött, sokkal jobban működött, mint az egész akadémiai hálózat. Ott bizony még 54 percet sem kaptak az érdekeltek, hogy fölkészüljenek a változásra.

Pálincás Dehogynem. Októbertől decemberig tartott az egyeztetés.

Várad De minden eleve eldőlt, kész helyzet lett teremtve. Azt senkitől nem kérdezte meg a nemzeti együttműködés rendszerének képviselője, hogy kedves akadémiai osztályok, kedves OTKA Kollégium², ti felügyelitek, ti működtettétek, mit szölközök hozzá? Beszéljük meg, nekem van egy jobb ötletem.

Pálincás Először is nem 54 perc alatt zajlott le, három hónapba telt, míg a kormány által benyújtott törvénymódosítást a parlament végig tárgyalta. Másrészt Magyarországon volt egy kavarodás, létezett az Innovációs Alap, amelyből kutatást és innovációt is támogattak. Aki elég ügyes volt, és be tudott férkőzni egyik vagy másik kormány alatt, hogy az Innovációs Alapból pénzt nyerjen kutatásra, az nyert, aki nem volt elég fifikás ahhoz, hogy ebbe beférkőzzön, nem nyert. Ezért nekem az volt az álláspontom, és ezt ma sem látom másként, hogy egyetlen alap kell, és ezen belül különítetünk el forrást az alapkutatásokra, az alkalmazott kutatásokra és az innováció támogatására is.

Szücs Érdemes arról is beszélünk, hogy tulajdonképpen mit jelent a politizálás a tudósoknál, mert ez az egyik legzavarbaejtőbb momentum ebben az egész ügyben. A kérdés az, hogy az Akadémia politizálhat-e, vagy sem, miközben a kormány

rendszeresen kér tőle anyagokat. És az micsoda, ha nem politizálás? Muzsáj is, tehát megkérdezzük tőlünk valamit, megvizsgáljuk, leírjuk, magától értetődik, hogy csinálunk ilyet. De ez nem kell hogy tessen a kormánynak, mert különben minek csinálnák? Arra beszélő majmokat is tarthatnának. Természetesen emellett egy csomó kutatásnak van politikai jelentősége, és attól függetlenül is van politikai jelentősége, hogy a kormány kérte-e, vagy sem. A harmadik szempont, hogy magyar állampolgárok vagyunk, persze hogy politizálunk. Micsoda hülyeség az, hogy azért, mert tudósok vagyunk, nem politizálhatunk! Ez a dolgunk! Az egy másik dolog, hogy nem az Akadémia nevében kell politizálni, de magától értetődik, hogy felelősséget érzünk a saját hazánkért, és az is természetes, hogyha nem értünk egyet a kormánnyal, akkor azt el is mondjuk. Ezt vállalni kell, mert egy ember vagyok, ugyanaz az ember vagyok, aki kutatok, és ugyanaz az ember, aki állampolgárként felelősséget vállalok a dolgokért. Nyilvánvalóan nem következik az egyikből a másik olyan értelemben, hogy nem a szak tudományos módszerekből következik a politikai véleményem, de olyan szempontból igen, hogy az embernek van egy morális integritása. Tehát én ugyanaz az ember vagyok, én ugyanazzal a felelősséggel próbálok tudományos munkát végezni, mint ahogy állampolgárként felszólalok különféle ügyekben.

Mindezt azért említem, mert az MTA végig elképesztően udvarias volt a kormánnyal ebben a konfliktusban. Erre ilyeneket mondott a miniszter, hogy az MTA fenyegetőzik. Képzelve már el valaki Lovász

² OTKA: Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok – 1997-ben jött létre, alapkutatásokat támogattak vele, 2014-ben beolvasztották a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatalba. – A szerk.

Lászlót, amint fenyegetőzik. De úgy, hogy 54 percet kaptak a konzultációra. Közben kapjuk a kritikákat, hogy nem álltunk ki senki mellett. Az MTA mégiscsak egy munkahely, miközben persze az Akadémia nemzeti intézmény is, és mint ilyennek, van politikai felelőssége, de a kutatóintézeti hálózat: munkahely. Amikor utazok a buszon, és lerobban a busz, akkor nem az az első gondolatom, hogy vajon ezek akkor kire szavaztak, hanem az, hogy valamit kéne csinálni a busszal, nem? Ugyanez a helyzet a Politikatudományi Intézetrel is, meg a jogászokkal, és ugyanez van bárki mással is. Amikor az MTA-t ilyen alapon kritizálják, az azért butaság, mert egy munkahelytől nem ezt várjuk.

Pikó Idáig tartott a pódiumbeszélgetés, jöjjenek a kérdések és a hozzászólások.

Farkas Zoltán Négy megjegyzésem lenne, az első, hogy elhangzott: az új minisztériumnak bizonyítania kell. Ez nem új minisztérium, ezt úgy hívták, hogy Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, költségvetése kilencvenöt százalékban ugyanaz, mint elődjének. Az egyetlen dolog, ami átkerült hozzá, az pontosan az akadémiai pénz, semmilyen változás nincsen. A minisztériumot azért nevezték át, hogy csináljon valamit az Akadémiával és az akadémiai pénzekkel. Ez napnál világosabb. Kettő: tegnap volt a jegybankelnök bizottsági meghallgatása, az egyik ellenzéki képviselő megkérdezte Matolcsy Györgytől, mi a véleménye az Akadémia ügyéről, amire az volt a válasz, hogy nagyon sok okos közgazda nem vett részt a gazdaság stabilizálásában és

a pénzügyi rendszer megújításában, tehát teljesen igaza van a miniszterelnöknek, hogy rendet akar tenni az Akadémián. A harmadik: én nem tudom, hogy milyen értékes ingatlanjai vannak még az MTA-nak, egyet ismerek, ez a Limnológiai Intézet Tihanyban. Nem tudom, most milyen állapotban van, de már Vizu E. Szilveszter idején bizonyítottan meg akarták szerezni a gyönyörű szép part menti telket. Az a gyanúm, hogy ezt mások is megpróbálták utána, és talán nemcsak ezt. Az utolsó: tisztára véletlenül került a kezembe a *Magyar Tudomány* januári száma, briliáns összeállítás van benne a migrációról. Rostoványi Zsolttól kezdve Bayer Józsefen át nagyszerű szerzőktől érdemi tanulmányok olvashatók, tény, hogy nem egészen vágnak bele a plakátkampányba.

Kardos Julianna A szegedi Lézerközponttól azt hallottam, hogy súlyos anyagi gondokkal küzd, és 22 milliárd forintnyi támogatást kapott most gyorssegélyként. És még plusz egy milliárdot határoztak el egy bejárásán. Többektől hallottam, hogy nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, csak egy zöldmezős kutatóintézeti beruházás tudna működni Magyarországon, mivel nincsenek kutatók, hiányoznak a szakemberek.

Pálinkás Nézze, 2009-ben nem értettem egyet azzal, hogy a lézerközpont itt épüljön meg Magyarországon, ezt jegyzőkönyvbe is mondtam. A lézerközponttal komoly problémák vannak, nincs Magyarországon elég szakember ehhez, azt a támogatást pedig nem kapja meg a lézerközpont külföldről, ami lehetővé tenné, hogy ide nagyon sokan jöjjenek a beren-

dezást használni. Magyarország az ELI kapacitásának húsz százalékát tudja kihasználni, huszonötöt, hogyha megfeszül; hetvenöt százalékra kell keresni piacot. Ezt a piackeresést még csináltuk, azért kértem, hogy nevezzenek ki egy nagykövetet, aki tárgyalhat arról, hogy németek, franciák, olaszok hogyan jöjjenek ide. Nem tudom, hogy a tárgyalások hol tartanak. Ha ennek nem lesz meg a nemzetközi kihasználtsága, akkor ez az egész projekt egy csődtömeg.

Várhegyi Éva Lehet, hogy azért nem vagyok annyira optimista, mint az előadók, mert ugyan kutató vagyok, de nem akadémiai intézethez tartozom. Nekem egyszerűen nem fér a fejembe, hogy ennyi év után hogyan gondolhatjuk azt, hogy itt bármi Orbán Viktor akarata nélkül történhet. Ezt tükrözi leginkább az, amit Pálinkás József mondott, de mások is egyetértenek vele, hogy Palkovics egy elszabadult hajóágyú, aki csinálja, ami éppen eszébe jut, és a miniszterelnök erről az egészről nem is tehet. Itt minden, ami történik, még ha nem is Orbán Viktor személyesen találja ki, de amit csinálnak az emberei vagy bárki ebben az országban, aki függelmi viszonyban van vele, az csak az ő beleegyezésével történhet, úgyhogy én messze nem hiszem, hogy majd jobb belátásra térnek. Lehet, hogy tévedek, de én is azt gondolom, hogy nem a vagyon és az uniós források megszerzése a cél, egyszerűen az autonómia letöréséről van szó. Egyébként ha már szóba került ez, hogy ki mit tehet önállóan: amikor Medgyessy Péter harminckét évvel ezelőtt, 1987-ben megszüntette, beszántotta a Pénzügykutatósi

Intézetet, amely a Pénzügyminisztérium háttérintézete volt, akkor is ment a szöveg, hogy ez Medgyessy túlkapása volt, és forduljunk Havasi elvtárshoz, majd ő intézkedni fog. Elment egy levél Havasi elvtárshoz, hát semmi nem történt, megszűnt a Pénzügykutatósi Intézet.

Szűcs Szerintem ez iszonyúan fontos kérdés a rendszer működése szempontjából. Nem akarok mások nevében beszélni, de szerintem egyikünk sem optimista a szónak abban az értelmében, hogy azt gondolná, hogy itt most meghátrálásra lehet kényszeríteni a kormányt. Azt sem gondolhatja senki felnőtt ember, hogy Orbán Viktor személyes akaratán kívül bárki dönthetne bármiről. Viszont az egy harmadik dolog, hogy hogyan kap politikai felhatalmazást a miniszterelnöktől valaki arra, hogy egy adott területen irányítson, és hogyha azon belül ki vannak jelölve a feladatok és a felelőségek, hogy akkor ott pontosan mekkora a mozgáster, ez szerintem nem olyan egyértelmű, mintha itt mikromenedzselés zajlana. Úgy látom, hogy vannak politikailag fontos területek, ahol nem lehet semmit csinálni, egy vesszőt nem lehet a mondatban odatenni anélkül, hogy arra ne figyelnének, és van, ahol meg elképesztő méretű társadalmi területek rá vannak bízva emberekre, és azok évekig elműködgetnek, merthogy a vezetőjüknek nagyon erős a politikai felhatalmazása. Nekem az a benyomásom, hogy most Palkovics miniszter kapott egy ilyen felhatalmazást, és az, amit látunk, nagyrészt abból következik, hogy aki ilyen felhatalmazást kap, az egyrészt mennyire széles felhatalmazást kapott, másrészt, hogy ő

maga hogy tud ezzel élni. Ő így tud ezzel élni.

Molnár György Az MTA Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatóközpontban dolgozom kutatóként, tehát érintett is vagyok. Három megjegyzést tennék, az első kapcsolódik ahhoz, amit Várhegyi Éva mondott: szerintem itt semmi másról nincs szó, mint a centralizáció logikájáról. Tőlem a nyáron egy osztrák kolléga kérdezte meg: hogyhogy az Akadémia még autonóm? Azt tudtam mondani, hogy mindez csak azt tükrözi, hogy a tudomány kevésbé fontos, mint egy csomó más terület, ami már elvesztette az autonómiáját. De sorra fogunk kerülni. Ez a belső logika, ez a döntéshozatali metódus, és ez nem zárja ki, hogy vannak területek, ahol egyszemélyi felelősökre van bízva, de akkor is, ők mindent jobban tudnak, és soha semmit nem vitatnak meg, tehát nincs valódi demokratikus vita. A tudomány ezzel szemben olyan terület, ahol meritokratikus vita folyik az ügyekről a tudás alapján. A két rendszer tökéletesen ellentétes egymással.

Másrészt Palkovics technológiája a pedagógusok esetében tökéletesen működött. Semmi mást nem tett, mint egy jól bevált technológiát megpróbált alkalmazni. Szerintem nagyon nagy dolog, hogy ez a módszer az Akadémia esetében első nekifutásra nem működött, és most kapkodás van, részben emiatt. Teljesen egyetértek azzal, hogy halvány fogalma sincs arról, hogy akkor mit kéne lépnie ezek után, mert ez a jól bevált technika most nem működik.

Pócs Dániel Én is érintett vagyok, a munkahelyem az MTA BTK Művé-

szettörténeti Intézet. Bár ezt most félve mondtam, mert legutóbb egy körlevélben felhívták a figyelmünket, hogy érvényben van továbbra is az az akadémiai elnöki utasítás, hogy akadémiai munkatársak sajtónyilvános megszólaláskor a titulusukat nem használhatják, mert úgy tűnhet, minthogyha az Akadémia hivatalos álláspontját közvetítenék, de kénytelen voltam megjegyezni, mert mégiscsak a munkahelyemről van szó. Amiről eddig szó esett, az tulajdonképpen az, hogy ezt a csatát hogyan lehet legalábbis nem elveszíteni. De végiggondoltuk-e azt, hogy – miután ennek a rendszernek a logikája az, hogy vesztett ügyeket sem hagy az út szélén, visszamegy érte, és utólag is megnyeri – van-e esélyünk arra, hogy ne veszítsünk? Nem is értem Palkovicsot, hová rohan, elég a jövő évi költségvetési törvényt megvárni, ahol majd egyszer csak ötmilliárdal kevesebb lesz az Akadémia fejezetében, és minden probléma megoldódik. Végiggondoltuk-e azt, mit csinálunk akkor, amikor – tegyük föl – lesz valamilyen megállapodás, valami kontroll, ami kompromisszumnak elmegy, ők is elfogadják, az Akadémia sem döglik bele, de azért ők azt nem biztos, hogy megengedhetik maguknak politikailag, hogy annyiban hagyják a dolgot. Felkészültünk arra, hogy lesz majd egy válaszcsoport, amire már nem lehet válaszunk?

Pálffy Ez sajnos benne van a pakliban. Ha ez fog történni, én állást keresek a másik diplomámmal – mert van egy levéltár szakos diplomám is. Sokaknak azonban nincs ilyen menekülőútjuk, egy csomó fiatalnak gyerekei vannak, komoly eg-

zisztenciális problémákkal, tehát itt több ezer ember kerül majd nagyon komoly veszélybe. Én alapvetően optimista ember vagyok, ez valószínűleg tükröződik a megszólalásaimból, és ha nem Palkovics a miniszter fél év múlva, akkor talán másként is alakulhat a helyzet. Látjuk, hogy most tényleg szorítva van, és rohan előre. Ez kedvezhet nekünk, hiszen két kisebb csatát már megnyertünk. Egy hónapja még egyikünk sem gondolta volna, hogy bármit is megnyerhetünk. A háborút viszont nem nyertük meg, a háború még előttünk van, és valóban, bevethetnek különleges, sokkal kegyetlenebb eszközöket is. Én erre a lehetőségre azt mondtam a külföldi kollégáimnak, hogy akkor harc lesz az utolsó csepp vérig, mint egykoron 1566-ban Zrínyi Miklós Szigetváron. Tehát akkor majd ki kell állnia a huszonöt vezető jobboldali tudósnek és kutatóintézmény-vezetőnek, és azt kell mondaniuk, hogy nem mehet így tovább, hiszen vétkesek közt cinkos, aki néma. Csak az a kérdés, hogy akkor nem lesz-e már késő.

Váradi Nemrég volt a mélypont, úgy látszott, hogy két út áll előttünk: ha keményen ellenállunk, rögtön bedarálnak, ha meg nem állunk ellen, akkor négy hónap múlva darálnak be. Én azt mondom, egyáltalán nem mindegy, hogyan darálnak be. Minden rendszer eltűnik egyszer, lehet, hogy a kormány megbukik, és ha ez így lesz, vissza kell építeni az Akadémia autonómiáját. Sokkal, de sokkal könnyebb lesz visszaépíteni, ha lehet arra hivatkozni, hogy ellenálltunk. Hogy sikerül-e, nem tudom, de legalább az erkölcsi alapunk meglesz hozzá.

Szilágyi Aki időt nyer, életet nyer. Ez határozza meg a dolgozói fórum logikáját is. A másik, hogy mit csinálunk akkor, ha meglesz a visszacsapás: nos, a hídon akkor kell átmenni, amikor ott van előttünk. Harmadszor: az én munkahelyemnek, a Jogtudományi Intézetnek a Humán Tudomány Kutatóházában van a központja, mellettünk most nyílt egy nagyobb multi irodája, szemben ott van egy bank székháza. Bármelyik a jelenlegi fizetésemnél jóval nagyobb összeget keresnek helyen mint szakjogász, tehát olyan végtelen nagy félelmem nincs. És általában a kutatóhálózatban dolgozók egy vagy több diplomával rendelkező, nyelveket beszélő, szakmailag kiváló szakemberek. Nagyon rossz lenne, ha nem azzal foglalkoznánk, ami a hivatásunk, és amiről eldöntöttük fiatal felnőttként, hogy ezt a területet nem mint pusztá kenyerkeresetet, hanem mind hivatást művelnénk. De túl lehet élni úgy, hogy még mindig inkább megéri egy morális csatát megvívni és elbukni, mint elvtelen alkukba belemenni, és úgy elbukni a végén. A képlet rendkívül egyszerű: a kutatók ma Magyarországon megalázóan alacsony bérért, átlagban 190 ezer forintért dolgoznak. Teszik ezt azért, mert a kutatómunkát hivatásként élik meg. Amint megszűnik a szabad és független kutatás lehetősége, úgy fogunk dönteni, hogy éhbérért nem hagyjuk a gerincünket megroppantani. Ezt kellene szem előtt tartania az Akadémia vezetésének is a tárgyalások során.

Domány András Két apró megjegyzésem van, ami egy kicsit túlmegegy a tudományos akadémia kérdéskörén. Az egyik, hogy itt többen

elmondták, Akadémia-ellenesség van a kormányzatban. Én ezt úgy módosítanám, hogy tudományellenesség tapasztalható. Nagyon riasztó és elkeserítő. Odaraknak egy onkológusnak állítólag jó, de dilettáns amatőr történést miniszternek, aki létrehoz egy Magyarországi Kutató Intézetet egy házkezelőségi szakember vezetésével. Miközben nyilvánvalóan semmit sem olvasott el abból, amit a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének az ősmagyar ügyekkel foglalkozó kutatói írtak az utóbbi években, mert ő most ezzel a házkezelőségi emberrel akarja eldöntetni, hogy milyen volt a magyar őstörténet. A miniszterelnök képes olyan hülyeséget mondani, hogy türk nyelvünk van. Szóval ez szélesebb dolog bizonyos értelemben, mint az, hogy az Akadémia intézeteivel mi történik. Ez egy rettenetesen riasztó dolog. A másik megjegyzésem a Pócs Dániel által felvetett költségvetési elvonásra vonatkozna, mármint hogy a jövő évi költségvetést módosítanák, és így véreztetnék ki az Akadémiát. Vegyük már észre, hogy a költségvetési törvény évek óta az égvilágon semmit nem ér és nem is jelent. Korábban egy költségvetésben óriási csata dült azért, hogy mi kerül be külön sorra. Időnként még ellenzéki és kormánypárti képviselők is összefogtak egy-egy város vagy egy-egy ügy érdekében, mert aminek konkrét sora volt a költségvetésben, az benne volt, ahhoz nem lehetett hozzányúlni. Tessék most megnézni a *Magyar Közlönyt!* Hetenként három-négy száma megjelenik, jóformán nincs olyan száma, amiben ne lenne költségvetési pénzátcsoportosítás milliárdos, tízmilliárdos tételekben. Csupa olyasmire, aminek nyoma sincs a költségvetési

törvényben, amiről egy árva kukkot nem mondott senki a költségvetési törvény vitája során, de az államháztartási törvényt úgy alakították át, hogy lényegében a kormány azt csinálhasson, amit akar. Érdektelen, hogy mi van a törvényben. Azt vesznek el, amit akarnak, annak adnak és annyit, amennyit akarnak.

Szűcs Tavaly nyáron, amikor az egész elkezdődött, nem sokan reagáltak arra, hogy a költségvetésben máshova kerüljön a pénzük. Én akkor azok közé tartoztam, nagyon kevesen voltunk, akik részt vettek az ez ügyben tartott momentumos tüntetésen. Lehattunk kábé 112-en. Most ott tartunk, hogy ennél politikailag aktívabbak vagyunk, ez egy meglepetés, de ha őszinték akarunk lenni, akkor kimondhatjuk: ez az első pillanattól kezdve elveszített háború. Nyilvánvalóan mindenki tudja és érzi. Ez egy olyan rendszer, ahol valakinek kétharmada van, és semmit nem tisztelnek, sem embert, sem intézményt, sem szabályt. Fölösleges is ezen bohóckodni, az alaptörvény csak egy darab papír, az összes jogszabály egy darab papír, a közlöny is csak egy darab papír, összevissza nyomtatgatnak bele dolgokat.

Ami viszont valóság, hogy politikailag az Akadémia még nem hódolt be. Ez az oka annak, hogy létezik Akadémia, és annak, hogy itt alku várható. Lehet, hogy jövőre jön a bosszú, de azt politikai szándék vezérli majd, és tényleg nem a lepapírozása lesz a fontos annak sem. Ez politikai küzdelem, és az MTA még létezik, még áll, még működik. Egy heterogén érdekű, hatalmas szervezet fönntartja a belső egységét, mert amíg van belső egysége,

addig a kormánynak partnere tud lenni, és a kormány kénytelen alku-
dozni vele. Amint ez a helyzet meg-
szűnik, az MTA is meg fog szűnni.
Pontosan tudjuk, hogy mik a határ-
idők, amikor ez szét fog esni, rész-
ben azért, mert elfogy a pénzünk,
részben azért, mert tudjuk, hogy
kik azok a szereplők, akiket ki lehet
robbantani az egységből. De addig a
politikai küzdelem becsület és idő-
nyerés kérdése is. Aki időt nyer, az
most valóban életet nyer. Lesz majd
olyan, aki majd pályát fog váltani,
és neki ehhez idő kell, mert nem
kap egyik napról a másikra állást.
Egyébként ahhoz is időt kell nyerni,
hogy a kormány kitalálja, hogy mit
akar majd csinálni ezzel a rengeteg
emberrel. Tehát nem arról van szó,
hogy naivak vagyunk meg hülyék,
és nem értjük a rendszer működé-
sét, hanem arról, hogy ez most még
nem egy illúzió, ez most egy létező,
valódi politikai küzdelem. Most még
az MTA, bár vereségre ítélt helyzet-
ben vesz részt egy háborúban, de
még áll, még harcol, és amíg harcol,
addig létezik. Abban a pillanatban,
amint meg fogjuk azt hallani, hogy
megszületett a kompromisszum, ak-
kor majd tudjuk, hogy oké, elkezdő-
dött a visszaszámlálás, és az egész-
nek vége. Mi az elmúlt hetekben,
hónapokban megpróbáltuk ezt a
folyamatot úgy lassítani, ahogy tud-
juk. Most ezt csináljuk, ezzel töltjük
az időt, de ez nem hülyeség, nem ér-
telmetlen fáradozás.

Bán Zsófia Egyetemi oktatói mi-
nőségemben vagyok itt az ELTE
Angol-Amerikai Intézetéből, és
ugyan egy-egy negyedmondattal el-
hangzott már, de azért szeretném
hangsúlyosabban kiemelni, hogy

bizony az Akadémia semmilyen
módon nem reagált annak idején
arra, hogy kancellárokat helyeztek
az egyetemekre, amivel azonnal
megszűnt az egyetemi autonómia.
Ez teljes csendben zajlott le, hozzá-
teszem, nem lehet erről az egészről
múlt időben beszélni, tehát a jelen
pillanatban is zajlik az egyeteme-
ken a leépítés. Most vagyunk túl
éppen a bölcsészkaron egy leépíté-
si hullámon, ami nagyon nagy port
vert fel házon belül. Nem látom ma
sem, hogy az Akadémia bármilyen
módon reagálna ezekre az ügyekre.
Ez nemcsak szemrehányás. De ho-
gyan lehet úgy akadémiai stratégiá-
ról beszélni vagy stratégiát építeni,
hogy az egyetemeket nem tekintik
egyenrangú partnernek, amikre
tulajdonképpen épül a tudomány
napi gyakorlata. Ezt óriási hibá-
nak, de inkább bűnnek gondolom. A
Corvinust már sikerült alapítvány-
nyá átfogalmazni, ott megszűnik az
oktatók közalkalmazotti státusza,
ez egy jelen pillanatban is zajló fo-
lyamat, de ez semmilyen módon
nem jelenik meg a diskurzusban,
amit óriási problémának látok.

A másik, hogy most mindenki ar-
ról beszél, az Akadémiának bele
kell állnia a politikai vitába. Mint-
ha egyébként bármilyen akadémi-
ának a működése politikamentesen
zajlana! Konstruálni egy olyan el-
képzelést, hogy egyébként normális
hajózási viszonyok között bármi-
lyen akadémia politikától függetle-
nül működhetne, hát azt gondolom,
hogy ez óriási csapda. Itt is sokszor
elhangzott az, hogy „mi”, és ez a „mi”
mindig nagyon exkluzív, tehát sem-
milyen módon nem értendő bele az
egyetemi szféra. Ezt óriási hibának
tartom.

Szilágyi Az Akadémiai Dolgozók Fóruma nem azonos az Akadémiával, nem azonos az Akadémia vezetésével. Ha nekünk van stratégiánk, az nincs egyeztetve az Akadémia vezetésével. Lehet mondani, hogy a dolgozói fórum megjelenése, cselekedetei ugyanannyira meglepték az Akadémia vezetését, mint a politikai szereplőket, és azt is lehet mondani, hogy nem is örült annyira nekünk. Tart attól, hogy ezek a „vademberek” tüntetni mennek az Akadémia köré, ki hallott már ilyet?! Tehát az, hogy a mi kommunikációs stratégiánk milyen, annak semmi köze nincs ahhoz, hogy az Akadémia vezetése milyen stratégiát követ ebben a diskurzusban.

Pálffy Az Akadémia rászorul az egyetemekre, hiszen az utánpótlást tőle kapjuk, az összes fiatal kutatót az egyetemektől „szívjuk fel”. Ezek egy része úgy jön hozzánk, hogy az egyetemeken dolgozók hozzák a doktoranduszaikat az akadémiai kutatóhálózatba, részben a saját pályám is így alakult. A 365 akadémikus hetven százaléka az egyetemeken dolgozik, nem a kutatóintézetekben. Annak a mintegy kétszázötven embernek már meg kellett volna szólalnia akkor az egyetemek védelmében, mert nem akadémiai dolgozóként dolgoznak az egyetemeken, nem akadémikusként, hanem egyetemi alkalmazottként. A felelősség nem az Akadémia központi vezetéséé, hanem az egyes személyeké, azoké az akadémikusoké, akik pozicionálva vannak az egyetemeken. Az Akadémiai Dolgozók Fórumában tudtommal szinte egyetlen akadémikus sincsen. Én még mindig várnám, hogy megszó-

ljaljanak az akadémikusok is, mert eddig a 365-ből körülbelül húsz szólt meg érdemben, több nem. Az Akadémia vezetése viszont bátran teljesített, ezzel szerintem mindenki egyetért. De ha nincs a dolgozói fórum, akkor most nincs ez a mostani helyzet sem. Az Akadémia akkor tudta volna érdemben befolyásolni a kancelláriarendszer bevezetését, ha mondjuk kétszáz akadémikus megszólal.

Lendvai Ildikó Legelőbb egy rövid hatalomtechnikai megjegyzés: Palkovics igazából most Orbán aktuális üdvöskéje. Ő az új Lázár, akiben a tökéletes és hatékony végrehajtót látja. Téved, ezer ok miatt téved, de ezt látja benne éppen az egyetemekkel és a közoktatással kapcsolatos sikeres lerohanásai miatt. Nem lesz ez mindig így, fogjuk még látni Palkovicsot dohányzás elleni biztosként is. Jelenleg nincs más operatíván végrehajtani képes embere, és ez a rövid távú optimizmusomat nem táplálja. A hosszú távút igen, és persze az ellenállásnak, ahogy tiszteletre méltóan elmondták, minden módon megvan az értelme.

Mik lehetnek az okok? Sok részok elhangzott, de sok minden más mellett itt azért arról van szó, hogy Orbán kurzust épít. Nem egy kormányt, két kormányt, három kormányt, hanem kurzust, szellemi, politikai, gazdasági kurzust. Először kiépítette a centralizációnak, a központosított hatalomnak minden vonását a politikában. Láttuk, mi történt az önkormányzatokkal, láttuk, mi történt az ellenzéki pártokkal, a civil szervezetekkel, ott ebben sikeres volt. Párhuzamosan ugyanezt megtette a gazdaság

alapvető ágazataiban a különböző államosításokkal, a gazdasági hűbéri rendszer kialakításával. Most ebben a kormányzati ciklusában kezdte el ezt a szellem világával, és ennyiben az Akadémia, akár mennyire is a legszimbolikusabb, legszervezettebb, legfontosabb intézmény, voltaképpen csak egy állomása a kultúrkampfnak. A kulturális területen mindez talán kevésbé intézmények, inkább személyek változtatásával tudott megmutatkozni, mert a művészet olyan, a tudomány meg intézményes. Orbán saját tudományt akar, udvari tudományt, mint ahogy lett udvari politika, udvari gazdaság, részben udvari művészet, és az udvari sajtót már nem is érdemes emlegetni. Azt szeretné, hogyha ő számolhatna el az úgynevezett nemzeti tudomány összes dicsőségével, ha lesz ilyen, ha nem. Az, hogy a társadalomtudományokra miért van szükség egy kurzusépítéshez, világos, mondani sem kell, de másfajta természettudományokra és egyebekre, műszaki tudományokra is szüksége van, azt szeretné, ha a dicsőség az övé lenne. Ezt szeretne volna a fociban is. Egyszer sikerült is neki egy darab sikeres eredményt produkálni. Erre számít, és nem többre szerintem, mondjuk, a természettudományok területén is. Valaki majd egyszer kap valami díjat, valaki egyszer kap egy európai elismerést vagy nemzetközit az általa felépített tudományos világban is, és azt akarja, hogy az az övé legyen. Hát az udvari tudomány és művészet ezer hagyománya a középkortól vagy még régebből megvan. Az a pechünk, hogy a Medicieknek jobb ízlésük volt.

Váradi Júlia Mindezek hallatán egyetlenegy kérdés maradt számomra, nagyon kíváncsi vagyok, mit gondolnak arról, hogy most a következő tárgyalásokon Lovász László meddig mehet el. Tehát hol van az a határ, amikor azt mondja, hogy na jó, akkor most fölállok, és ennyi volt?

Pálffy Most Palkovics miniszter van lépéskényszerben, Lovász elnök úr nyilvánvalóvá tette, hogy amikor az akadémiai kutatóhálózat leválasztásáról van szó, akkor ő már nem lesz tovább a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Szerintem ez világos narratíva. Úgy gondolom, hogy van annyira tisztességes, hogy ehhez fogja tartani magát.

P. Szűcs Julianna Tehát az optimista és a pesszimista forgatókönyv helyett most történelmet vagyunk kénytelenek dokumentálni. De egy impresszionista megjegyzést azért hadd tegyek: annyiban pesszimista vagyok, hogy nem kétséges a végjáték, csak nem biztos persze, hogy milyen súlyos a végeredmény. De azért hadd mondjak valamit: volt egyszer régen egy feketeruhás nővérmozgalom. Úgy elbukott, hogy csak na. Utána volt egy kockásinges mozgalom, az már egy kicsit kevésbé bukott el. Egyre jobban játszunk. Ezért nem mindegy, hogy Eger, Szigetvár vagy Kőszeg lesz-e ennek az akadémiai küzdelemnek a vége. A fekete ruhás nővérek és a kockásingesek mozgalmának esetében nem nagyon merült föl olyanfajta szolidaritás, ami legalább az időhúzást lehetővé tette volna. A szolidaritás most megvan, és ez az, ami az optimizmust bennem megerősíti.

Tyúkeszűek-e a madarak?*

Madárbölcselet 22 tételben

Alább három „lecke” következik Philippe Dubois ornitológus, utazó, könyvkiadó és Élise Rousseau író, természetfilozófus közös művéből. A francia szerzők a biodiverzitás féltői és őrzői; nem ez az első közös munkájuk.

Az ornito-etológiai kis trakta a madarak életéből ellesett példákkal tanítja illő tiszteletre és szerénységre az önnön felsőbbrendűségétől eltelt, megátalkodottan antropomorf szemléletű emberiséget, és közérthetően, sok humorral avatja be az olvasót a madarak életébe. („Milyen a szerelmi életük? Húségesek? Poligámok? Nyugodtak? Féktelenek? Egyesek miért megveszekedett vándormadarak, mások miért megrogzott otthonülők? Mi jobb, sokáig nevelni a fió-kákat vagy hagyni, hogy mielőbb kirepüljenek

és maguk boldoguljanak? Miért van, hogy a gerlepár igazságosan felosztja a házi munkát, a pajzsos cankó – más néven veszekedős sneff – hímje viszont rémes egy macsó?” – sorakoznak a kérdések a Bevezetőben.) A szerzők új megvilágításba helyezik egyes fajok különös viselkedését, éppolyan élvezetesen, ahogy azt Lorenztól, Durelltől vagy (főleg) Attenborough-tól megszokta az erre fogékony olvasó. Csak akkor vesztk el derűjüket, amikor a Földet fenyegető veszélyekre hívják fel a figyelmet, a visszafordíthatatlan környezetpusztításra, amelynek következtében drámai gyorsasággal halnak ki növény- és állatfajok: becslések szerint a madárfajok negyede eltűnik évszázadunk végére.

Bognár Róbert

27

A hűtlenség édes hasznai

Egy igazi jómadár

A kerti sövény madarak gyülekezőhelye. Télen ott sereglenek, onnan repennek át az etetőhöz, és követelik nagy zsinatolással az eleséget. Lent a földön nesztelen kis madarak surrannak, ugrándoznak a bokrok alatt,

* Éditions de La Martinière, 2018. Előkészületben a Park Könyvkiadónál. Fordította Bognár Róbert

a sövény tövében, észre sem vesszük őket, mivel gazdag mintázatú, de fölül barna, alul kékesszürke tollazatuk tökéletesen beleolvad a környezetbe. Csak azok tudják, hogy szürkebegy is van a közelben, akik megismerik a hangjukat, márpedig ehhez nem elég a jó fül, ornitológus legyen a talpán, aki kihallja a mégoly jellegzetes

„csivi-csivi, csii-csi-csi” kiáltást a madárszivajból. A *Prunella modularis* (ez a jómadar szép latin neve) rejtőzködő életmódot folytat, se a tolla, se a hangja nem feltűnő, egy szó, mint száz, jelentéktelenebb, érdektelenebb fajt elképzelni sem lehet.

Hohó! A látszat csal. A darócruhás kerti álszerzetes valójában kicsapongó életet él. Szemben az ősi hiedelemmel, amely szerint a madarak hűséges társai egymásnak, a szürkebegy a poligámia (többnejűség) és a poliandria (többférjűség) gyakorlatát űzi. „Hivatalosan” annak rendje és módja szerint összeáll egy hím és egy nőtény, együtt raknak fészket, és nevelik a fiókákat. Úgy is tekintettük a szürkebegyét, mint amely példás házasesetlet él, mígnem a legfrissebb kutatások rá nem világítottak, hogy nem úgy van az, megtevéstés az egész. Mert „összebútoroznak” ugyan, ez igaz, de megérik a pénzüket, csélcsap jómadar mind a kettő. A hím minden területére „tévedő” és hajlandóságot mutató nőténnyel párzik, a tojó pedig nem áll ellen, ha a sövény túloldaláról udvarlója akad. Sőt, odáig fajulhat a dolog, hogy maga kezdeményez. Bizony, alattomban egy többfelvonásos bulvárbohózat zajlik a kertben.

Nem emberi találmány tehát a félrelépés. Lapozzuk csak fel a biodiverzitás nagykönyvét, és a szexuális szabadság olyan példatárára lelünk, hogy a legfrivolabb libertinus is belepirul. Az emberfaj még csak-csak képes magára öltetni az erény vértzetét, az állatok viselkedésében viszont nincs alakoskodás. A szürkebegy kivétel, de azt is mondhatjuk, hogy olyasféleképpen rejtőzködő lény, mint az ember, hiszen ki ne tudná, hogy a mi világunkban is jócskán vannak olyan nők és férfiak,

akik sem vonzó külsejükkel, sem egyéb tulajdonságukkal nem tűnnek ki a tömegből, és színleg hűséges párkapcsolatban élnek, de suttyomban nagyon is csélcsap alakok.

De térjünk vissza a szürkebegy szexuális viselkedésére, mert van még mit mondani róla. Immár tudományos tény, hogy ha bőséges a táplálék, a nőtények kis területre koncentrálnak, hiszen fölösleges fáradozni. A hímek persze élnek a lehetőséggel (a bőség zavara fel sem merül), párzanak, amennyi belefér, növelve a reprodukció esélyét. Ínséges időkben viszont tágitani kell a táplálékadó terület határait, következképp a tojó messzebbre repülnek, s így szükségképpen több hímmel találkoznak. Általában beérik kettővel; közülük az (élet)erősebb az alfa hím. A természetben minden jól van szabályozva, ezért ha bőséges a táplálék, és nincs territoriális feszültség, a szürkebegy „klasszikus” monogám életet él. (Lám, a hűtlenkedés annak a jele, hogy megbillen valami miatt az egyensúly.) A félrelépés nem cél nélkül való. A hím, mielőtt párzana az alkalmi tojóval, megcsípi a kloákáját (a verébalakúak rendjében az szolgál nemi szervként). Furcsa egy előjáték, ráadásul nyilván nem kellemes a tojónak. De nem ám szadizmusból fakad, hanem hogy a fájdalom okozta görcs kilövellje a korábbi partner spermáját. A konkurencia ekként lenullázva, jöhet az akció: a saját maggal való megtermékenyítés. Az utódnemzésnek ezt a sajátos, „barbár” módját jellemzően az alfa hím alkalmazza; az ivadéka öröklük a jó géneket, ő maga pedig jobban gondját viseli a fiókáinak, amelyeknek így nagyobbak a túlélési esélyei. A szelekció jól végzi a dolgát.

Vége a történetnek?

Nem, nincs vége. A nőstényé az utolsó szó. Merthogy a farba csipés okozta görcs ellenére a tojó képes magában tartani a korábbi párzások során megtapadt hímivarsejtek egy részét, ily módon megtéveszti (megcsalja?) a magát egyeduralkodónak képzelő egyedet, és különböző genetikai örökítő anyaggal megáldott utódokat fog kikölneni. Ez ám az igazi szelekció! A szürkebegy genetikai diverzitása nagy természeti érték, nem véletlen, hogy a faj Skandináviát is beleértve egész Európában, sőt Észak-Afrikában és a Közel-Keleten is honos.

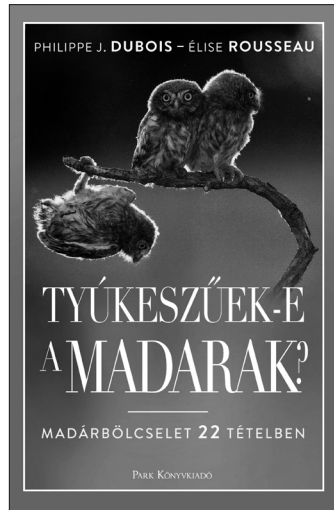
Na és mi a helyzet az emberi promiszkuitással? Az urak és a hölgyek közt is vannak szexuális kalandozók. A hasonlóság ennél nem megy tovább. Habár...! Egyes hipotézisek szerint a pénisz formájának, közelebb-ről a makk alakjának megvan az a funkciója, hogy a vaginában való mozgás során eltávolítja az esetleges rivális spermáját. Hogy e feltételezés kiállja-e egy alapos tudományos vizsgálat próbáját, az kétséges vagy legalábbis bizonytalan, az viszont történelmi tény, hogy a férfinép nagy erővel igyekezett lelki nyomással elérni azt, amit a macsó szürkebegy a tojó kloakáját megcsípve csinál, vagyis hogy más hím ne termékenyítse meg az ő nőstényét. Ezt szolgálta az erkölcsöszi gépezet a maga hímsovinizmusával, és e végre születtek a dajkamesék serdületlen leánykák számára, amelyekben eljön a szóke királyfi, az egyetlen, a nagy

ő. És ha ez nem volna elég, ott a fizikai kényszerítés arzenálja az érelyövtől a nő körülmetéléseig.

Összegezve: oszlassuk el az eszményi monogámiát megideologizáló legendát, amely szerint a madarak nagy része élethosszig hű a társához! Igen, a ludakra, a hattyúkra, egyes ragadozó madarakra ez érvényes, de az összkép sokkal árnyaltabb, a

monogámiától a poligámiáig minden változat lehetséges. Függsz a körülményektől és a környezettől, a partnerkínálattól és táplálékbőségtől és sok minden egyébtől. Egyszóval a madarak *alkalmazkodnak*. Persze nem tudhatjuk, hogy dühösködnek-e, bánkódnak-e, ha hűtlenkedésen érik a társukat. Csőrüket nem kímélve jól megcsupálják?

Az emberi társadalomban (azokat is beleértve, akik szabadosabb nemi életet élnek) az abszolút szerelem ideája egy kicsit megbonyolítja a dolgokat. A tetejében a szabadság nem okvetlenül azt jelenti, hogy váltogatjuk a partnereket, azt is érezhetjük szabadságnak, ha hűek vagyunk. A szerelemben a szárnyaló eszmények és a korlátok közé szorított valóság közt hanyódnunk, és bármelyik utat követjük is, mindig lemondunk valamiről. Egyesek a hűséges hattyúk módjára élnek szerelmi életet, mások úgy, ahogy a csapodár szürkebegy, és a kettő közt számtalan a változat. A tévedések elkerülése végett szögezzük le: mindenkit ugyanegy vágy vezérel – megtalálni a másikban saját magát.

Élni a szabadsággal

Nyitva a kalitkaajtó

Kinyissuk-e a kalitka ajtaját? Mi jobb: szabadon élni, de veszélyek közepette vagy korlátok közt, de biztonságban? A szabadságnak ára van, a kalitka, ha aranyból van is, rabság.

Sok forrásból ismeretes a történet, modern változata is van. Nyitva a kalitka ajtaja, a kanári boldogan ki-röpül, de megrettenve a veszélyektől egykettőre visszatér a szűk, de jól ismert környezetbe. Aki már mentett ki tyúkot tojóházból, az ismeri a jelenséget. Szerencsétlen jószág, amelynek eladdig annyi helye is alig volt a ketrecében, hogy megforduljon, nem mer élni a szabadsággal. Nem merészkedik egy-két négyzetméteren túlra, a fal mentén óvakodik pár lépésnyire, még a nyaláb szénát is határnak tekinti. Hetekbe telik, mire apránként birtokba veszi a rendelkezésére álló teret. Megtanul tyúk módjára mozogni, és megtanulja, mi a mozgásszabadság.

Mindenképpen túlzás volna azt állítani, hogy egyes madárfajok szeretnek kalitkában élni. Csak hát annyira a kalitkalétre vannak kondicionálva, hogy a hirtelen jövő nagy szabadság rémülettel tölti el őket. Bizonytalanok, félnek az ismeretlen-től. Mi, emberek talán nem így vagyunk vele? Vegyünk egy gyereket (vagy akár egy felnőttet is), akinek lakótelep az otthona, csak azt ismeri, és hagyjuk magára egy erdő közepén! Valószínűleg rohanvást jön utánunk, és könyörög, hogy vigyük haza. Szimbolikusan is igaz: sokan élnek meg rosszul, ha hirtelen

a nyakukba szakad a szabadság, például nem kell többet dolgozniuk, nyugdíjasok lettek. Mit csináljanak a rengeteg szabad idővel és azzal, hogy, hirtelen nincs semmi korlát, nincs, akihez igazodniuk kell? Paradox módon a „korlátlan szabadság” szorongató lehet mind társadalmi, mind egyéni szinten. Vágyunk rá, de félünk is tőle.

Nincs mindenki-ben olyan szabadságvágy, amelyet a földtől elszakadni képes, magasba szárnyaló, távoli tájakat felfedező vonuló madarak testesítenek meg. De azt se feledjük, hogy az ember, míg repülőgépet nem épített, csak messziről bámulhatta az ég madarait, és igencsak megalázó lehetett, hogy – bár ő a teremtés-koronája – hiába szomjúhozza az azúrt, a szó szoros értelmében alul marad. A nagy sóvárgás és irigykedés (meg persze a szellem szabad szárnyalása) végül oda vezetett, hogy az ember is meghódította az eget, de hosszú és keserves volt az út.

Nemcsak a magunk szabadságát fogadjuk el nehezen, hanem a másik emberét is. A mai gyerekeket jobban óvják, mint a madarak a fiókáikat. A madárszülők hagyják, sőt biztatják a kicsinyeiket: próbálgassák a szárnyukat, és aztán repüljenek csak ki, mikor eljön az ideje. A 21. században alig látni olyat, hogy gyerekek játszanának vagy futkároznának az utcán. Állandó felügyelet alatt tartják őket, hogy jaj!, nehogy valami bajuk essen. Ugyanez van a párok közt: korlátozzuk egymás szabadságát, félelemből,

hogy – bármi legyen is az – veszélyezteti a kapcsolatot. A család még rosszabb. Norma- és ítéletközösség; légy azonos a csoporttal! Ha valamelyik családtag egy kicsivel is messzebbre távolodik a megkívántnál, azt rendre utasítják vagy kitaszítják.

Pedig minél inkább korlátozzuk a másikat, annál nagyobb a kockázata, hogy menekülni fog. A rövid pórázon tartott kamasz fellázad a szülei ellen, a férje féltékenységét megelégtelő asszony szakít és lelép.

Figyeljük meg: ha teljes szabadságot adunk a háziúknak vagy a galambnak, a madaraink nem tá-

volodnak el túlságosan messzire a baromfióltól vagy a dúctól. Ha rossz idő jön, vagy veszélyt érzékelnek, gyorsan visszamenekülnek. Van menedékük, vizük, eledelük, mégis megvan a mozgásszabadságuk, úgy tölthetik a napot, ahogy jólesik nekik.

A szabadjára engedett emberek se futnak el (többnyire). Az otthon melege hazacsábít. Nem kell viszatartani, a széltől is óvni, folyton pátyolgatni szerettünket; legyen puha a (szerelmi) fészek, annyi elég. Megteremteni az otthonosság és a szabadság egyensúlyát – ez a családi harmónia titka.

Ranglétra

A holló és a keselyű

31

Megdöglött egy tehén fönt, a havasi legelőn a Pireneusokban. Kéthárom nagy holló sokáig körözött fölötte, végül rászánták magukat, leszálltak. Csőrükkel nekiestek a dögnék. Hanem egyszer csak megjelent egyfakó keselyű. Néhány méternyire landolt, aztán szárnyát kiterjesztve, hogy még nagyobbnak látsszék, táncos léptekkel odasietett, és elkergette a hollókat. Nem telt bele sok idő, gyülekezni kezdtek a keselyűk. Szárnyukkal csapkodva, csőrükkel vagdalkozva, rekedt torokhangokat hallatva egykettőre kialakították a hierarchiát, amelyben minden egyednek meglett a pontos helye. Az a keselyű, amelyik a hollókat szétrebbentve elsőnek látott neki a lakomának, most a külső körre került, várakoznia kell, hogy visszatelepedhessen a te-

rített asztalhoz, és az ínycsiklandó zsigerekből már aligha marad neki. Hozzá hasonlóan a hollók sincsenek egy súlycsoportban a válogatott csapattal, s igencsak pórul járnának, ha megpróbálnának előrefurakodni. (Hanem jelenne csak meg fogát vicsorgatva egy róka, máris szétrebbenne a díszes társaság, és a jövevény egyedül lakmározhatna nagy dölyfösen.) Amikor a domináns egyedekbe már nem fér több éték, sorra kerülnek a kevésbé dominánsok, legvégül pedig a büféhez járulhat a maradék. A pehelysúlyú keselyűkhöz már odaóvakodnak a hollók is, és miközben a nagyúri társaság keservesen emészti, amit nagy hirtelen bezabált, a ranglistán alul állók békésen falatozzák a finom puha marhahúst, amit előljáróik önkéntelenül előmarcangoltak

számukra. Érdemes volt türelmesen várni, nem igaz?

A hegyvidékről ereszkedjünk alá a mocsárba, lápvilágba, és vegyük szemügyre a pajzsos cankók, azaz a veszekedős sneffek társadalmát! A kis gázlomadarat sokáig a Philomachus nembe sorolták, görög nevével is arra utalva, hogy szeret verekedni; DNS-vizsgálatok alapján nemrég áttették a Calidris nembe, de a latin fajmegnevezés, pugnax, is azt jelenti: harcos. Szó, ami szó, csakugyan harcias, verekedős egy népség, de ez csak a hímekre vonatkozik. Tavaszeltől díszes násztollazatot növesztenek, amelynek legjellegzetesebb része a hatalmas gallér (a „pajzs”). Sokféle színű lehet: a lángvörös, fekete, fehér, szürke minden variációja és kombinációja elképzelhető. Dűrgőhelynek füves tisztást választ, az úgynevezett leket, ahol nem a tojó meghódításával foglalatoskodik, hanem lovagi tornán igyekszik kiütni a vetélytársakat. A nőtények eközben – a nagy csőrviadallal vajmi kevéssé törődve –, a porond körül bóklásznak, és puhatestűeket uzsonnáznak. És ott legyeskednek mellettük a béta hímek, amelyek, ellentétben az alfa hímekkel, szerény (általában fehér) pajzzsal ékeskednek, azzal se nagyon, mert tollazatuk alig üt el a tojókétól. Ők sem az ünnepi pompában vitézkedő cankóaliákat szemlélik, azok csak hadd csépeljék egymást! Nem virtuskodnak, nem próbálnak feljebb kapaszkodni a ranglétrán, ők csak illő tisztelettel kíséretik a választott hölgyet, és ha az fogadókézséget mutat, élnek a lehetőséggel, és magukévá teszik...

Az emberek közt is vannak okostojások meg izompacsirták – poli-

tikusok, entellektüelek, szakértők, sportvezetők –, akik szellemi vagy fizikai erejükkel kérkedve imponálnak valamely közösségnek. De csak addig, amíg kritikátlanul elfogadjuk őket. Mert ha hátra lépünk, és kellő távolságból szemléljük azokat, akik minden egyéb földi örömet elmellőzve iparkodnak kápráztatni a jónépet, rádöbbenünk, hogy a kevésbé versengő élet nem kevésbé érdekes, sőt! Gondoljunk csak a tyúkra, amelyik – egyedülként a baromfiudvaron – azzal van elfoglalva, hogy főnöki ambícióktól eltelve ide fut, oda fut, ide vág, oda vág, nagy garral rendszabályozza többiekét, a helyett, hogy – a példájukat követve – boldogan kapirgálna. Bizony gyakran így járnak a domináns tyúkok: a hatalmat gyakorolják, a köznép pedig rájuk se hederít, megy a maga útján, és tömi a begyét.

A hatalmi pozíció nem mindig jár valódi hatalommal. Van, hogy valaki nem lép rivaldafénybe, nem hivalkodik az erejével, de ért ahhoz, amit csinál, és a háttérből ő mozgatja a szálakat. A hierarchia társasjáték: nehéz feljutni a ranglétrán, és könnyű lepottyanni a csúcsról. Az állatvilágban (madarak közt, emlősök közt egyaránt) tömérdek példa van rá, hogy a domináns hím az erejét nem kímélve magas polcra jut, de annyira megviseli a küzdelem, hogy egy vetélytárs hamarosan elhódítja tőle a pozíciót.

Az oly annyira áhított elismertséghez s azon keresztül a hatalomhoz vezető út nemritkán tévút, zsákutca, és sokszor nem éri meg magasra kapaszkodni. Mert minél magasabbra jut valaki, annál kevésbé látja a részleteket, annál kevésbé tudja élvezni az élet apró örömeit. Nem biztos, hogy olyan nagyon

boldogok ám a politikai vezetők, az ilyen-olyan celebek, a tőzsdecápák! Dicsőségük/karrierjük csúcsára érnek, de nem lehetnek nyugodtak, mert hátha megjelenik a színen egy még nagyobb róka, vagy ott ólálkodik a közelben egy béta hím, amely megkeseríti az életüket. Meg aztán a pajzsos cankók közt még mindig az az általános, hogy az alfa hím hódítja meg a tojót, de vajon az emberi társadalomban nem változott-e meg a helyzet? Függetlenné váltak a nők, egyre szabadabban dönthetnek az életük felől. Biztos, hogy alfa hímet választanak, olyan társat, akiről tudják, hogy könnyen

enged a csábításnak és lelép? Tudományos kutatások bizonyítják, hogy a béta hím megbízhatóbb, figyelme-sebb társ. Hogy miért? Talán mert tisztában van vele, hogy nincs sok választása. Sok madár is tudja ezt. A kis gázlomadaraknál maradvá, ott a havasi partfutó. A tojók rendszerint a kisebb testű hímeket választják, mert a nagyoknál függőbe, jobban védik majd a területet és a fiókákat, sőt a gyorsaságukban bízva a ragadozókkal is bátrabban szembeszállnak.

Nos hát alfa vagy béta? Mire törekedni, melyiket választani? Nincs üdvözítő stratégia.

páratlan oldal

33

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Lakógyűlés

(jegyzőkönyv)

Készült az időben kézbesített, két héttel előbb kitűzött időpontban érvénytelen lakógyűlés után 15 perccel a megismételt, megjelenti létszámtól függetlenül határozatképes lakógyűlésen. A lakók 17 százaléka van jelen, ketten levélben előre elfogadták a beszámolót. Három lakót mások képviselnek.

Közös képviselő beszámol a legutóbbi közgyűlés óta eszközölt kifizetésekről és befizetésekről. A hiány az előző évi 2,58-szorosa, a tulajdoni hányad szerinti személyekre bontott tartozáskimutatás átadva. Közös képviselő kéri a lakókat, hogy elmaradásukat sürgősen és mihamarább pótolni szíveskedjenek, majd a hozzászólások következnek.

A lépcsőház takarításáról Kollárikovics Mihályné kijelenti, hogy elégtelen. Ő tudna valakit, aki szebben. Szurikáner Sándorné szintén tudna valakit. Vita után szavazásra nem kerül sor, elnapolva.

Kollárikovics Mihályné kifejti, hogy a járda tisztán tartása fontos, nehogy a ház büntetést kapjon. A gallyakat és a leveleket ugyanúgy, mint a havat és a jeget, mert a levél is csúszik. A kérdés a lépcsőházhoz csatlakozik, elnapolva.

Donnerberger Kálmán részletesen szól a ház állagromlásáról, noha nemrég volt a felújítás. Az ingatlan értékvesztése a világválság következménye, amit New Yorkból irányítottak a bankárok, és máig érzékel-

hető. Hol lehetne kártérítési igényt beadni?

Bonordi Miklós kikéri magának, hogy Donnerberger Kálmán a New York-i bankárokat emlegetve óráztatott. Őneki az ingatlan értékvesztéséhez semmi köze. Az állagromlást a ház tervektől eltérő alapozása okozta, az alap csak fele olyan mély, mint kellene, és harmadannyi gerendát építettek be, mint jóvá volt hagyva. Évek óta szó van róla, hogy utólag aláinjekciónak, de nem történik semmi. Az injektlálás megállítaná a ház csúszását, és ha már árkolnak, a hiányos szigetelést is meg lehetne javítani, hogy ne ázzon be a pince, mert így minden, ami ott van, megpenészedik. Amióta itt lakik, 25 éve, szorgalmazza. Nem érti, miért nem lehet elérni ezekben az ügyekben semmit. Lakásonként 400 ezer forintból meg lehetne oldani, és egyelőre még hitelt is fel lehetne rá venni. Tíz éve lakásonként még csak 80 ezerbe került volna.

Közös képviselő: Inkább a tulajdoni hányadok szerint kellene kiszámítani. Kis lakás arányosan kevesebbet fizet.

Bonordi: Jó, akkor számítsa ki úgy, csak szavazzák meg végre.

Donnerberger Kálmán: De ki hozza a vállalkozót? Nehogy már saját zsebre dolgozzon, aki hozza! Mindig úgy szokták.

Pull Antalné szerint Donnerberger Kálmán nem mutogatott.

Donnerberger Kálmán megerősíti, hogy az értékvesztés legnagyobb ré-

szét igenis a bankárok okozták, ezt minden jóérzésű ember tudja. Azok nyerne a válságon, meg a rokonaik.

Bonordi Miklós kijelenti, hogy nem rokona senkinek, az ismerőse egyre kevesebb, és egyetlen injektló sincs köztük.

Kovics Bálint kikéri magának, hogy értékcsökkentik a hazát.

Bonordi Miklós kijelenti, és a jegyzőkönyvezését kéri, hogy ő a házról beszélt, nem a hazáról.

Kovics Bálint kijelenti, hogy márpedig a hazáról van szó, mint mindig.

Ekkor közös képviselő a lakógyűlést berekesztette.

Kovics Bálint jegyzőkönyvezni kérte, hogy az olyanokat kéne berekeszteni sok évre. A jegyzőkönyvezés megtörtént.

Szurikáner Sándorné a lakógyűlésen kívül ismét felveti, hogy ősztől tavaszig a ház előtt másodnaponta kellene seperni. Kijelenti, hogy a szemétszállítás akadozásáról nem a kormány tehet.

Donnerberger Kálmán felveti, hogy a lakásokban is be kéne tiltani a dohányzást, mert kinyitják az ablakot, kifújják a füstöt, és az rongálja a nem dohányzók egészségét.

Bonordi Miklós kijelenti, hogy ő tizenkilenc éve nem dohányzik, de a felvetést nem tartja törvényesnek. Nem lehet behatolni mások lakásába, hogy ellenőrizték, dohányzik-e valaki.

Donnerberger Kálmán szerint a lakógyűlés igenis hozhat ilyen határozatot. Az alaptörvényben is benne van.

Bonordi Miklós: De hol? De hol?

Vita az alaptörvényről. Senkinél sincs ott.

Kovics Bálint követeli, hogy a lakógyűlés tiltsa be a lakásokban való dohányzást. Ugyancsak tiltsa be az előkertben, valamint a kerítés men-

tén a szomszéd kerítéseken túl két-két méternyire.

Pull Antalné nem biztos benne, hogy ilyesmiről a közgyűlés határozhat-e.

Bonordi Miklós figyelmezteti a lakótársakat, hogy a közgyűlés már lezárult.

Donnerberger Kálmán szerint a közgyűlés lehet, hogy lezárult, de a lakógyűlés még nem.

Bonordi Miklós közli, hogy a kettő azonos.

Donnerberger Kálmán szerint maguknál lehet, hogy azonos, de nálunk Magyarországon nem azonos.

Bonordi Miklós felajánlja, hogy lehozza az értelmező szótárat, az talán eléggé magyar.

Kovics Bálint a szőrözést nem idevalónak tartja.

Szurikáner Sándorné a kutyaszőrök összegyűjtésére tapadóhenger beszerzését javasolja.

Pull Antalné azt mondja, hogy az ő kutyája soha nem vedlik, de az ilyen henger különben is csak a macskák ellen véd. A lépcsőház-szellőztetést viszont meg kellene oldani.

Szurikáner Sándorné: Igen, mert ideszarik a kutyája!

Kollárikovics Mihályné: Hát ez az!

Közös képviselő közli, hogy a lakógyűlésnek vége, és a vita elnapolását javasolja a következő közgyűlésre. Közli, hogy az ellenőrző bizottság tagja és a lakóbizottsági elnök, akik most nincsenek jelen, már előzőleg jóváhagyták a közgyűlési határozatot és a jegyzőkönyvet, és a szükséges példányszámban alá is írták, csak most elfelejtette magával hozni. Ígéri, hogy a levélszekrényekbe a hét folyamán bedobja.

Kelt, város, dátum, cégszerű aláírás, aláírások, pecsét.

Mostoha körülmények

(regényrészlet)

Kígyóssy Aladár temetése gyorsan lezajlott. Csak azért nem szűk családi körben, mert S. apja és S. közös munkahelyéről egyesek a bajos dolgaikat azon a napon legpraktikusabban épp itt, az újpesti köztemetőben intézheték el. Például a marketinges ide beszélt meg találkozózt egyik fontos, bár nem túlzottan kedvelt kliensével, aki elhozott neki egy nagyobb méretű tárgyat, talán egy gyümölcscentrifugát. De ez talán egy másik évben történt. Lehet, hogy egy másik lekötelezettjéről van szó, aki alacsony hőmérsékleten pároló készülékkel ajándékozta meg.

Mindenesetre a tévé marketingesének egy olyan évben, amelyet enyhén szólva visszafogott költsékek jellemeztek, szolgálati autója nem lévén, kényelmesebb volt ezt a közepes méretű tárgyat a temetőből hazavinni, mint messzebről, a belvárosi irodából cipelni egy hosszú munkanap végén, átszállással. A lekötelezett ügyfél pedig éppenséggel az M0-s északkeleti karimájához közel lakott, neki sem okozott kellemetlenséget, hogy Újpest felé kanyarodjon. Akár így, akár úgy, ennek a készüléknek őhozzá, mármint az elhunythoz és a róla való megemlékezéshez nincs sok köze.

36

Mégis ezek voltak a munkatársai. Akik köszöntek neki, és megkérdezték: hogy vagy?, de elcsendesedtek, amikor belépett az irodai konyhába, miközben ők igazi beszélgetést folytattak. Igazi, kötetlen beszélgetés vagy formáságok: S. e két műfaj között nagyon élesen érezte a határt, szinte a húsába vágott. Volt egy évtized, vagy talán több is – pontosan milyen rég lehetett? –, amikor úgy mondtuk ezt: magányos volt. Aztán eltelt egy másik évtized, amikor így fogalmaztunk volna: mindenki magányos.

S. mindenesetre önkéntelenül számon tartotta, hogy olykor két-három hétig sem lépi át ezt a határt. Nem mintha a többieket hibáztatta volna érte. Pontosán tudta, hogy az ő egyéniségében van valami probléma, amely végeredményben ehhez a fajta elszigetelődéshez vezet. Nem feltétlenül probléma ez, gondolta. Még csak a szüleit sem hibáztatta, noha valószínűnek tartotta, hogy ez a bizonyos elszigetelődés nem független attól a kényelmetlenségtől, amelyet, mióta az eszébe jutott, a szülői házban megélt. És ha visszagondolt, abban az egyben biztos lehetett, hogy a kényelmetlenség okozója otthon nem ő volt. Nem akkor vált feszélyezetté a helyzet, amikor, természetesen, benyitott a konyhába, ahol apja almát hámozott, mostohaanyja pedig uborkát szeletelt.

Persze arra is volt példa, igaz, nem valami gyakran, hogy ő is átléphette az említett határt, és igazi, spontán beszélgetés alakult ki a munkahelyi konyhában valamelyik kollégája és közöttük. Ilyesmire legtöbbször úgy került sor, ha kettesben maradt valakivel. S.-t ilyenkor egészen lázas hevület kapta el, aggodalmai, gátlásai feloldódtak, átmenet nélkül heherészni kezdett, mint

egy südő lány, csapongva beszélt, vihorászott, indokolatlan fordulatokkal tűzdelte mondandóját, saját szavába vágott. És a beszélgetés másik résztvevője is valamelyik kevés szavú munkatárs, aki hirtelen nagyon felbátorodott. Rendszerint szégyenkezik előnytelen külseje vagy árnyalatnyi testi hibája miatt, de most mindenről megfeledkezett, egymásra ragasztják a féltelenséget, rezonálnak egymás bolondozására. De a dologból soha nem lesz rendszer, ezek kivétel nélkül egyszeri alkalmak, a lendület mindig hirtelen apad el, a vitorla összezuhan.

Mindig másvalaki társaságában, de leginkább négyszemközt alakult ki ez a bugyborékoló felfokozottság, és S. utólag soha nem értette, egyáltalán hogyan vezethetett oda út. Éppen a rekonstruálhatatlanság volt az a megkülönböztető jegy, amely egymáshoz hasonlóvá tette ezeket az alig pár perces, szégyenkező szemlesütéssel és kéztördeléssel végződő epizódokat. S. úgy élte meg, ilyenkor az élete mintha a felszállópályára kanyarodott volna, örületes gyorsítással szaladt ki a lába alól a talaj, ő pedig repesett és boldog volt, és soha többé nem akart két lábbal a földön járni, látni sem akarta a gátolt vánszorgásnak azokat a szűk kereteit, amelyek egész életét meghatározták. Padlófogás, újabb egymillió hétköznapi óra. Hát nem, teleszívta a tüdejét, és tovább hablatyolt valami faszáságról.

Tudni sem akart arról a különválasztásról, amely a vánszorgás és az elemelkedés között megvolt. Ilyenkor ugyanis egy percre – másfélre, legföljebb kettőre – kizárólag az elemelkedés létezett. Aztán a földre zuhant, és sebeit nyalogatva spurizott vissza a kuckójába. A felvillanyozottság volt a legkíméletlenebb adószedő. A szégyenérzet, amelyet maga után húzott, órákig, néha egész nap nem múlt el. S. ugyan nem hozott szóba semmi féltett, belső dolgot: az eksztázis során – természetyszerűleg – mindannyiszor véletlenszerű, felszínes beszédanyagot választott. Retekszeletelés, tapétázás, az ablakon lustán kúszó esőcseppek megfigyelése: S. – önmaga számára is meglepő módon – ilyen és ehhez hasonló témákba adott bele apait-anyait.

De akkor ezek a fergegetes kitárulkozások miért nem huzalozták a szívébe a jó érzést, a tudatot, hogy bizony ő is ehhez a közösséghez tartozik? Talán azért – és ezt ő is tudta magáról –, mert az idegrendszere a vagy-vagy végletes logikájára jár. De a többiek vajon nincsenek így ezzel? Vajon nem hasonlóak ők is hozzá – ne lennének mindannyian kiköpött egyformák e tekintetben? Néha feltette magának ezt a kérdést, de válaszolni soha nem tudott rá, tulajdonképpen még a hosszabb mérlegeléstől is visszariadt, olyannyira rányomta bélyegét érzékelésére az a benyomás, hogy ő belül van, örökre saját nézőpontjába zárva, a többiek pedig együttesen mind a külvilágot alkotják. Nyilván ők is belső nézőpontból élnek meg mindent; belső nézőpontjuk talán egészen olyan, mint S.-é, talán gyökeresen eltérő, de ennek megismerésére S.-nek morzsányi esélye sincs, és ez a helyzet a jövőben sem fog megváltozni.

Különben is várja a munka, kiválóan bele tud temetkezni. Olyankor saját jelenlétét sem érzékeli, ami a legpihentetőbb dolog a világon. Még arról is megfeledkezik, hogy kimenjen cigaretta nélkül dohányozni.

Kitöltötte a kávé, és visszaült íróasztalához. A french press kávékancsóra újabban már nem tette rá a tetejét. A forgószerk gurulós lábait kényzszeres

aprólékossággal úgy irányította, hogy beletaláljon velük az íróasztal lábterébe. Így mélyebben be tudta húzni maga alá a széket. Előfordult, hogy csak harmadszorra-negyedszerre sikerült betalálnia a kerekkel a lábterbe. S. azt mondta nekem, évek óta ült azon a széken, mire felfigyelt erre a képtelenségre. Nagy nehezen beirányozta a széket, elégedetten közel húzta magát az asztal lapjához, de aztán alig egy perc múlva rájött, ki kell mennie vízért, vagy a mosdóba vagy a fénymásológéphez.

Egyre több kávé ivott, de az sem volt rá jó hatással.

Máshova pedig nemigen tartozott, csak a munkahelyéhez. Hiszen mondhatnánk, volt otthona, meg is nősült, sőt gyermektelen sem maradt. Mégis, ha így mutatnánk be, kivétel nélkül mindenhez hűek lennénk, csak éppen az igazsághoz nem.

Tartozni vagy kötődni: ezek a szálak olykor nem a felszínen vezetnek innen oda.

Apja lába reccsent, ahogy kimegy a konyhába. Gyerek volt, nem jutott eszébe, apja vajon fogadkozik-e, reménykedve cidrizik-e: mikor elhalad a gyerekszoba nyitott ajtaja előtt, nehogy a kis S. szóljon hozzá, ezzel kikölkentve őt a gondolatmenetből, amelyet folytatni szeretne, amint kiürítette a hamutálat, vagy bevitte magának az újabb kávé. Ebben az értelemben az a tizenöt lépés – a dolgozószobától a konyháig, végig az L alakú előszobán – csak meditációs tárgy, kívánatos halogatás, e tizenöt lépés termékeny időközében megformálódik az újabb gondolat, a következő láncszem, létrejön egy érv, amely még az eddigieknél is meggyőzőbb. A kis S. kérdése vagy megjegyzése azonban nem termékeny időköz lett volna, ezt most, felnőttként már igenis tudta. Szerencse, hogy annak idején mindez eszébe se jutott. Legálább emiatt nem szorongott.

Most azonban, meglett emberként, amikor úgy tett, mintha munkát hordana haza az irodából – nem mintha olyan sok vagy időigényes feladata lett volna, hogy ne tudta volna munkaidő alatt befejezni –, csak hogy ne kelljen a nappaliban, neje szeme előtt lennie, ne kelljen egész este a fotelben ücsörögni, esetleg szóba is elegyednie a feleségével vagy a kislányával; most pontosan tudta, hogy az apja esetleg érezhetett efféle szorongást, miközben a konyhába tartva el kellett haladnia S. gyerekszobájának ajtaja előtt. Nem mintha S. egyszer is megszólította volna.

Feszengett a felesége és kislánya előtt. Jobb szeretett a behúzott ajtó mögött ülni a dolgozószobában. Ezt nem unta el. Legtöbbször csak bámult maga elé. Még az ablakon is ritkán pillantott ki. Máskülönb persze jóleső érzéssel töltötte el, hogy nem tárul panoráma a szeme elé. Szűk, gazos hátsó kertre nyílt az ablak, a tulsó végében, alig pár méterrel távolabb állt egy tűzfal. Ide ritkán sütött be a nap, amit S. egyáltalán nem bánt.

Hogy érthető-e, miért feszengett nője és tulajdon kislánya előtt, az már más kérdés.

S. egy időben azt mondta volna: igen, érti, mi az oka. Aztán újabban már nem volt olyan biztos ebben. Emlékezni azért emlékezett, hogy korábban mit gondolt, honnan származnak zavart érzései. Eredetileg úgy vélte, ez a házasság másmilyenre sikerült, mint ahogy általában a házasságok szoktak.

Persze nem kimondotta a nejét okolta, ez nem vallott volna rá. De újabban minél többet töprengett, annál kevésbé volt egyértelmű számára az a kitétel, hogy „a házasságok úgy általában”. Mert hiszen biztos vannak olyan párok, akik között már eleve, az első pillanattól működik valamiféle összhang, bizalom és intimitás. Aztán el tudta képzelni, hogy másoknál az idő múlásával, fokozatosan alakul ki ugyanez a harmónia. Ők maguk, S. és S.-né, egyik csoportba se tartoztak.

Mennyire kell maximalistának lenned, amikor eldöntöd, passzoltok-e egymáshoz?

S. és S.-né jól bántak egymással, mármint a kezdet kezdetén. És biztonsági játékosok voltak. Mire S. agyán először átfutott, hogy a jövő, ha nem változtatnak valamin, talán mindössze arra lesz jó, hogy belekeseredjenek valamibe, megkeserítsék egymás életét – nos, addigra már kicsit késő volt. Nehéz kilépni abból, amiről tudod, hogy ennél rosszabbul is járhatnál, még ha belesorvadsz is a gondolatba, annyira szerettél volna jobban járni. S. és S.-né savanyúak lettek, és nincs bennem keserűség, amikor ezt mondom. Nem utasítom el a fékezett érzéseket, amiket megtaláltak egymás oldalán. A gondterhelt, kissé frusztrált mindennapokra irányuló, nem valami jóindulatú, nem valami szabad figyelmet. Megértem, hogyan jön létre egy ilyen helyzet, pusztán azért, mert lehetne rosszabb. Lehetne éles, mardosó az egyedüllét. Hiányozhatna a megszokás. Így viszont az öröm hiányzik, legalábbis az annak javát adó, váratlan, meglepő formákban lecsapó öröm. És nagyon hosszan, ahogy mondani szokás, ólomlábakon hiányzik. S. és S.-né levertek voltak, és ezért nem lett volna érdemes egymást hibáztatniuk, jog szerint mégsem tehettek mást.

S. tudta, hogy akkor is megváltozhat a hangulata, ha ő ebben nem bízik. Szombat volt, korán ébredt, és tartósan tetsző kedvetlenséget érzett. Tizenegy körül mégis rávette magát, hogy kimenjen a lakásból. Nem volt kedve emberek között lenni, de kilenckor azt mondta magában, két óra múlva kilépek az ajtón, és ezzel elegendő időt hagyott magának, hogy hozzászokjon a gondolathoz. Szedjük szét apró darabkáira: mit is jelent az, hogy elhagyjuk a privát teret, és nyilvános helyen időzünk? Kocsival ment, fellépcsőzött a bejárathoz, és azt mondta magának, ha nem köszönök a pénztárosnak, azzal sincs gond, legföljebb azt fogja gondolni, faragatlan vagyok. A kiállítóterben pedig egyenesen udvarias gesztusnak minősül, ha ignorálja a többi nézelődőt. Emberek közé ment, mégis a komfortzónáján belül maradt. A négy fal közt határozottan nagyobb ügynek képzelte, hogy ki kell dugnia az orrát. Jó lenne erre legközelebb visszaemlékezni, amikor nem akar eljönni otthonról. Milyen sokszor van ez így, gondolta; ha elemeire bontunk valamit, eltűnik az akadály. Kicsit később a büfében szinte felvillanyozva mosolyog a pultosra.

Előző este Johannes Itten *A színek művészete* című könyvében azt olvasta, hogy ha egy szobát húsz fokra fűtünk fel, és pirosra festjük ki, huszonkettőnek érződik a belső hőmérséklet, ha viszont kékre, akkor csak tizennyolc foknak. Ezen a hétvégén rettentő hideg volt. Anna és Ágica egyáltalán nem jöttek haza, úgy látszik, pénteken elutaztak, és hétfőn rögtön az óvodába-

munkahelyre érkeznek majd meg. S. a múzeumban úgy érezte, rögtön meg is melegegett a jó sok piros meg sötét narancssárga festmény előtt álldogálva.

Megnézte az *Ellenállás* című képet, aztán elhaladt a *Nővérek* és a *Planking fehér golyóval* előtt. Egy nagy méretű, páros, már-már sztereó kép ragadta meg a figyelmét, amely látogatókat ábrázolt. Azt olvasta a falon: „A plankingelő ... minden értelmezési kísérletet elutasít, társadalmi kívülállását manifesztálva passzív ellenállásba menekül. ... Ennek a koncentrált semmittevésnek a során a nézőben megfogalmazni vágyott jelentés a nem-jelentés felé tolódik el. Értelem és cél nélküli játék ez, ok és következmény nélkül. A planking egy kudarc öntudatlan beismerése...”

S. óvodás korában hónapokon át tervezgette két óvodástársával, név szerint Felvégi Petivel (aki egyébként tűzoltó akart lenni majd nagykorában), és Hajdú Tomival, hogy kiszöknek. Amúgy nagyon szépnek tartották az óvodát, szerettek ott lenni, a szökés gondolata nyilván valami kalandfilmből származhatott, és emésztetlenül vették át. Az udvarban még egy Barkas vezetőfülke is volt, igazi volánnal; az udvart vakolt, sárgára festett téglakerítés választotta el az utcától. Volt egy kulcsuk, jó nagy, egytollú kulcs, persze nem az udvari vasajtót nyitotta, fogalmuk se volt, egyáltalán nyitott-e valamit, mindenesetre újra és újra elrejtették, aztán, ha tiszta volt a levegő, megint elővették, és azzal fúrtak. A kerítést akarták keresztülfúrni, hogy a lyukon szökjenek ki. Kábé két centi mélyre sikerült megcsinálniuk, és jóindulattal talán ujjnyi vastagra, amikor kitört a nyári szünet, őszre pedig megfeledkeztek az egészről. Érdekes, hogy megfeledkeztek róla, gondolta S., hiszen láthatólag ma is emlékszik az egészre. Peti, Tomi meg S. felváltva fúrtak. A negyedik barátjuk, Fejér Zsiga csak mellettük állt. Homokozó is volt az udvarban, S. ebben a homokozóban tudta meg, hogy néz ki a punci, illetve konkrétan az óvó néni puncija. Talán Felvégi Peti rajzolta le. Középen egy pötty, körülötte koncentrikus körök. Sokáig nézték Fejér Zsigával. Hihetetlennek tűnt az igazság.

40

A múzeumban az egyik képen ugyanilyen homokozót látott, mint amiben annak idején kétkedve vizslatták a pontot és körülötte a koncentrikus köröket, de ez a homokozó üres volt. Négy pad vette körbe, jellegzetes, pirosra festett, régi fajta, betonvázas köztéri padok. Oldalt lépett és közelebb hajolt, hogy megnézzé a címét: *Játszótér éjjel*. A talaj csupa hó volt. Éjjel volt. A homokozó fölött négy üres buborék lebegett, S.-nek erről ugrott be óvodáskori önmaga meg a három pajtása, akik nyilván szétszéledtek, S. legalábbis azóta sem hallott felőlük. A játszótér környezete nem látszott, de S. ötemeletes panelházakat képzelt oda, sivár, külvárosi terepet, ami bármilyen országban lehet.

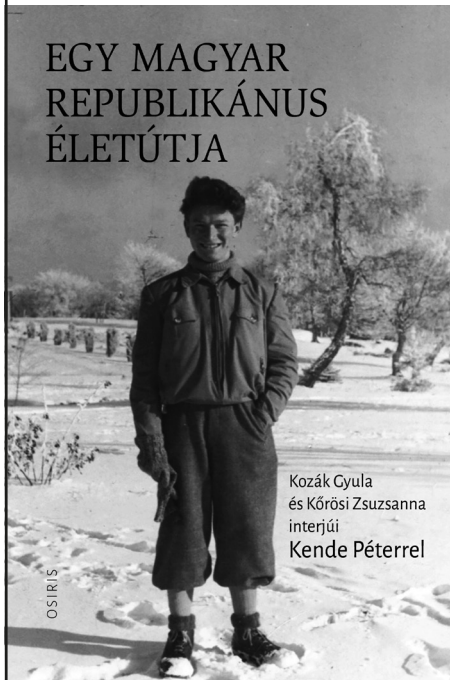
Annak idején csak a bevásárlóközpont alapjainál tartott az építkezés, körbe volt kerítve a munkaterület, sütött a nap, Peti és Tomi és Zsiga és S. ültek a homokozóban, a nagy, formátlan, nyílt tér túlsó végében, ők is a kerítés mögött. Az óvodának barnára festett vaslemezből volt a kerítése, az építkezéseknek abban az időben rendszeren csak pozdorjalemezből. Nézték fölfelé a napba. Napsugár, ez lett aztán az áruház neve. Beárnyékolta őket a bajszos óvónó szoknyája.

A múzeumban egy emelettel följebb a Bartók Béla-emlékévé kiállítására volt programon, itt látott négy asztalt, az asztallapot plazmatévé alkotta. A négy asztal szintje lépcsőzetesen ereszkedik, mind a négy tévében kavicsok közt bugyborgó, tiszta vizű patakot lehet nézni. Nyilván ez a négy asztal is szuper terep plankingeléshez, illetve egy jövőbeli festőnek remek lehetőség: megfestheti az ide kített asztalokon plankingelő modellt.

Eszébe jutott, pár hónappal azelőtt azt álmodta, hogy festői, sarkvidéki, behavazott táj előtt emberalakok nézik, amint egy csupasz energianyaláb manifesztálódik, táncolva-vibrálva lassanként testet ölt; inkább rőt vattacukornak tűnik, és S. álmában konkrétan tisztában van vele, hogy ez a vattacukorszerűség egy energianyaláb, a kilencvenkilenc alak pedig – nem számolta meg őket, egyszerűen csak tudta, hogy annyian vannak – a belőlük származó, közéjük századiknak beékelődő manifesztálódást figyeli; aztán, amikor a dolog nagya lezajlik, már csak pilledten ácsorognak.

Szerzőink könyvei

41

Öltözz feketébe!

A lépcsőházban valaki felfelé lépegetett, és közben mobilon beszélt. A festő, aki már a kulcsokkal a kezében állt a lakás ajtaja előtt, felismerhette a hangot, mert a mutatóujját a szája elé emelve intett a mellette túsarkúban toporgó nőnek, hogy maradjon csöndben. Villámgyorsan betuszkolta a liftbe, behúzta maguk mögött a fémajtót, és megnyomta a gombot. Lementek a földszintig, aztán vissza fel, ugyanoda: az egész teljesen értelmetlennek tűnt. A galériás nő elsőre azt hitte, a festő felesége érkezett meg, és azt suttogta, hogy inkább most hazamenne, ha nem gond. Fájt a lába, és idegesítette ez a bújócska. A festő erre megfordult a szűk liftben, és egészen közel lépve mélyen a szemébe nézett, hogy dehogy megy. A nőt elöntötte a forróság, és csak markolászta a táskáját összezavarodva.

Miközben a férfi újra a kulcsokat válogatta, megkérdezte tőle, hogy ismeri-e az előbbi nőt. Az ajtón összesen hat zár volt, plusz egy külső rács. A férfi bólintott, hogy igen, ott fent lakik, közben hosszan játszott a hevederzárrel, próbálgatta, zörgette. Percekig tartott bejutni, és a nő közben újra megbánta, hogy idejött. Rögtön lerúgta a csizmát, és vetett egy pillantást a nagy előszobatükörben a rövid lábú, túl erősen sminkelt, kócos asszonyra.

42

A lakásban meglepően erős dohányszag lebegett, holott a festőt sose látta cigarettázni. Arra gondolt, hogy talán a feleség dohányzik, aztán meg arra, milyen kínos itt állni mezítláb, és szimatolni ebben az idegen szagú térben, és hogy vajon ő mit szólna, ha a férje ezekben a percekben egy ismeretlen nőt vezetne be a házukba. Ezt ugyan nem tehetne volna, hiszen a gyerekek otthon voltak, a tudat azonban, hogy ez itt valakinek a személyes tere, teljesen lehűtötte a vágyait. Egyébként sem volt biztos abban, hogy amit érez, az vonzalom, és nem inkább kétségbeesett öngazolás-e, vágy arra, hogy kelljen valakinek, és ő is képes legyen még megkívánni egy másik testet.

A szobákat a nagy, utcára néző ablakok ellenére valami nyomasztó hangulat lengte be. Magas támlájú, fekete székek, fekete bőrkanapé, az ablak előtt keresztben egy pianínó. A tágas nappaliból oldalt három különböző szoba nyílt, amelyekbe egymásból is át lehetett menni. A nő nem nagyon akart körbenézni, nehogy valami intim részletet fedezzen fel. Kiment a fürdőszobába pisilni. A mosdópultot meglepően magasra építették, legalább tíz centivel magasabbra, mint a szabvány. Amikor rendbe akarta hozni az arcát, észrevette, hogy a tükör is feltűnően magasan lóg. Többször látta már a festő feleségét megnyitókön, és nem emlékezett rá, hogy különösebben nyúlának volna, ahogy maga a festő sem tartozott az átlagnál nagyobb darab férfiak közé. Az amerikai konyhából, ami a nappali bal oldalán futott végig, a nyitott ajtón át bepillantott a legelső kishálóba. Különösnek találta a tükörfalat a balettrúddal. Úgy tudta, a fiúgyerekek már nem laknak a szülőkkel, a festő

felesége pedig keramikus, nem táncos. A gondolattól, hogy a nála húsz évvel idősebb nő esetleg hobbiból balettozik, homályos szégyenérzettel töltötte el. Kért egy teát, igen, mézzel, ha van, aztán visszament a mosdóba, mint aki elfelejtett valamit. Izzadtnak érezte magát a nagy télikabáttól, és csalódottan, mintha csapdába esett volna. Nem találta már olyan izgalmasnak a festőt, mint délután, amikor a lámpák beállítása közben egyedül maradtak a galériában, és a férfi hosszan megcsókolta. Ha most mégis megfutamodik, és hazamegy, az bántó lehet. Megszagolta a pulóveren át a hónalját.

A fürdőszobaszekrényben nyugtatók sorakoztak: Frontin, Xanax meg mindenféle ampullák. Női holmik sehol. Hallotta, ahogy a férfi odakint zörög a csészékkel.

Kiment hozzá. A táska még mindig a kezében volt, letette az egyik magas támlás, fekete székre. Volt valami mesterkélt ebben a gótikus hangulatban, és a mesterkéltséget csak fokozták a fekete tányérok és a keskeny, füstszínű, hőálló csészék. A férfi közben, amíg ő odabent volt, félmeztelenre vetkőzött, operációktól összekaszabolt felsőteste jóval öregebbnek mutatta, mint felöltözve. Hirtelen képtelenségnek tűnt az egész koreográfia, és a nő a túl forró teát szorongatva azon töprengett, hogyan lehetne kimenekülni ebből a valószínűtlen helyzetből. A festő letörölte a karikát, amit a kanna hagyott az asztalon. Akkurátusan tett-vett, megigazította a székeket. Megérezhette az asztal túloldaláról áradó bizonytalanságot, mert ahelyett, hogy közelebb lépett volna, a pianínóhoz fordult, és játszani kezdett. Szépen játszott, pontosan, érzelmesen. A tea is álmosítóan édes volt, jólesett a kinti hideg után. A nő érezte, ahogyan fokozatosan felmelegszik a keze és az egész teste. Leheveredett a bőrkanapéra. A továbbiakból már alig emlékezett valamire. Láttá még maga felett a festőt, aki bead magának valami injekciót a gumikötéllal elszorított karjába, miközben magyaráz, és a harisnyán át simogatja a combját. A pulóvere a bőrkanapé mellett hevert, lecsukódó szeme mögött még mindig a délutáni galéria LED-lámpái világítottak.

Amikor felébredt, a nagy, dohányoszagú hodályban már sötét volt. Fájt a feje, a mobilját kereste. A festő kint állt a franciaerkélyen, mögötte felgyuladtak a forgalmas utca fényei. Megkapaszkodott, amíg a csizmáját húzta, és rápillantott a könyvek gerincére. Sok angol és francia nyelvű címet látott. A polc szélén, már majdnem a bejáratnál, egy öklömnyi ezüstfej vigyorgott. A nő szórakozottan megfordította, a gömb túlsó felére egy szomorú arcot vésnek. Így hagyta, a szomorúval kifelé.

Négy nem fogadott hívása volt. A festő felajánlotta, hogy hazaviszi. Jól vezetett, előzgetett, nem szólt egy szót sem. A rakparton beragadtak a dugóba, de a galériás nő nem mert az autóból hazatelefonálni, csak egy SMS-t küldött, hogy úton van. A Duna zajlott, a fehér jégtáblák úgy derengtek az estében, mintha alulról, a víz felől világították volna meg őket. A nőnek a kékes fényről beugrott a festő hűtőszekrénye, ahonnan a dermedt mézet vette elő. Minden polc üres volt.

Otthon rémülten látta, hogy a férfi belegyömöszölte a táskájába a fekete, arcszesz illatú sálát, amit aznap viselt. Jobb ötlete nem volt, feldobta otthon

a bejárat mellett a fogasra, és amikor a férje rákérdezett, csak vállat vont, valaki ott felejtette a galériában. Nem lett volna logikus válasza arra, miért hozta haza, de a férje nem is kérdezte. Jobb lett volna, ha számonkéri. Ha nem fordul vissza tévézni.

Még mindig a tévét nézte a nappaliban, amikor ő ágyba bújt. Lüktetett a combja, a csipője, de képtelen volt felidézni, hogy pontosan mi történt közöttük. Nem emlékezett se behatolásra, se öröme, mégis, valami jó érzés töltötte el, a szabadság titkos tudata. Könnyű, sajtó üresség. Éjjel a kisebbik gyerek hányt, otthon kellett maradnia vele. A fiút a férje elvitte az iskolába. A festő nem hívta fel, a következő héten nem is jelentkezett, csak pénteken, a megnyitója napján.

Amikor délben telefonált, a grafikus éppen ott ült mellette a galériában, és minden szót hallott. Izgatott, obszcén mondatai kihallatszottak a mobilból. A galériás nő ijedten kinyomta a telefont, és lángba borult arccal folytatta ott, ahol az imént abbahagyták, hogy hány grammos papírra kellene nyomni a következő katalógust. A festő még háromszor telefonált, de nem vette fel. Kipakolta a pogácsákat, borokat.

44 A megnyitón a festő távolságtartóan viselkedett vele, és látványosan elégedetlenkedett a rosszul beállított lámpák miatt. Szabadkozott a barátainak, hogy ezt még majd koriggálni kell, nem értenek itt hozzá, és közben igyekezett végig az elegáns, meggyötört arcú felesége mellett maradni, hogy a fotókon együtt szerepeljenek. Az asszony jóformán rá se nézett a festményekre, kényszeredetten, köhögve nevetett a férje túl hangos vicein. A fogadás vége felé a galériás nő hátrament a raktárba, hogy ellenőrizze, maradt-e bor. Ahogy hajolgatott, nyílt az ajtó, és a festő hátulról szorosan átölelte. Átfutott rajta, hogy ez az ember örült, és amint szembefordult vele, rögtön be is szippantotta az örület megnyíló, örvénylő tölcésére. Percek múlva tért csak vissza a mélységből, borokkal a kezében, vörösre harapdált, duzzadt szájjal.

A festő már a felesége mellett állt egy pohár vörösborral. A szeme üresen, kéken világított, mintha egy husky bámulna ki az arcából. Mintha rácso-dálkozna mindarra, ami itt most körbeveszi. A képekre, a kavargó emberi lényekre, a zsongásra, pohárcsöröpölésre. Aznap este már nem váltottak szót. A galériás nő belül nem tudta, minek nevezze ezt az egészet. Vonzalomnál már több, viszonynál kevesebb. Lihegő, obszcén telefonok sorozata. Soha nem beszélgettek, a festőt nem érdekelte se a mások élete, se a sajátja. Halott embernek nevezte magát, miközben sejtelmesen mosolygott, és arra kérte a nőt, öltözzön egyszer feketébe, hadd tegye vele azt, amire mindig is vágyott. Szertartásnak nevezte, és a galériás nő csak nehezen értette meg, mire céloz, mit is ért ezen. Viszolyogva nézett a férjira, és azon töprengett, hogy utasítsa el úgy, hogy ne haragítsa magára, de világos legyen, nem szeretne részt venni efféle játékokban.

Eszébe jutott a kiállításról az a kép, amelynek az volt a címe, hogy *Dan és Dániel*. Dan a festő régi, gyerekkori barátja volt, aki néhány hónappal a megnyitó előtt, az elmúlt télen öngyilkos lett. A festmény direkt az ő tiszteletére készült, és az óriási, gölemszerű férfialak háta mögött, akinek

Dániel éppen csak a válláig ért, egy festmény lógott a falon, rajta kipeckelt szájú, véres fejű nő.

Dániel vagyok, lihegte legközelebb megint a telefonba, mi van rajtad, és az alatt mi van. A nő letette.

Csak azért ment fel hozzá, hogy elmondja, szeretne véget vetni ennek a számára kínos és teljesen kilátástalan viszonynak. Kocsival mentek a galériából a lakásba, végig a rakparton. Végig barokk zene ment egy CD-ről. Hosszú időbe telt kinyitni a hat zárat.

Nem túl közel ült, de nem is provokálón távol.

A festő lógatta a karját, hallgatott. Kibújt a fekete pulóverból, alatta színes rajzokkal díszített pólót viselt. Nagy, bicikliző macskák domborodtak a hátán, az ablak irányába kerekeztek kimeredt szemekkel. Ült a nagy üvegablak ellenfényében öregén, előrebillenő felsőtesttel, és váratlanul a nőre pillantott.

Én voltam, mondta.

Danról kezdett mesélni. Felhívta őt azon az éjszakán, és akkor ő azt mondta neki a kórházi ágyában fekve, az operáció után lábadozva, varratokkal a hasában, hogy tegye meg, ne hezitáljon, soha nem lesz jobb. Tegye meg. Ez volt az utolsó hívás Dan telefonjáról. Még aznap éjjel bevett egy marék nyugtatót, és a Dunába ugrott. Amikor ezt mondta, kimutatott az ablakon, valahova a folyó irányába, mintha közvetlenül itt, a ház mögött történt volna mindez. Elsötétedtek a bicikliző macskák a verejtéktől. Hosszú hallgatás következett, a nő várt.

Ez az ő lakása, emelkedett fel hirtelen a festő a kanapéról, mintha idegenvezetést készülné tartani. Az ő székei, az ő ruhái a szekrényben.

A galériás nő hirtelen megértette a túl magas konyhapultot, a gyógyszereket, az üres, kéken világító hűtőt, és felfogta, hogy ez az ember a halál torkából szabadulva gyakorlatilag megölte azt a másikat, a barátját, azért, hogy ha összekaszabolva, impotensen, megkeseredve, de mégiscsak élhessen, vagy legalább azt hihesse, hogy él, diadalt ülhessen azon a másikon, aki már nincsen, és akinek a megvetett ágyába aztán elhozta őt, az ő még élő, lélegző, minden sejtjében lüktető testét, hogy általa kelhessen az előző, elhagyott báb-létéből igazibb életre.

Haza kell mennie, mondta szárazon. A festő kikísérte az ajtóig, kihajolt a lépcsőházba, meggyújtotta a folyosóvilágítást.

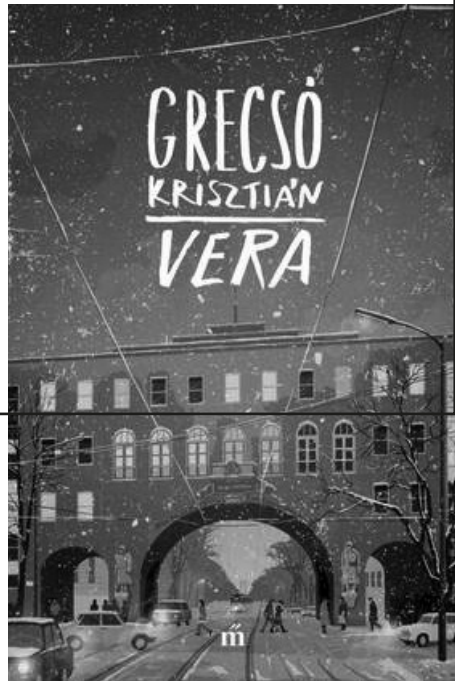
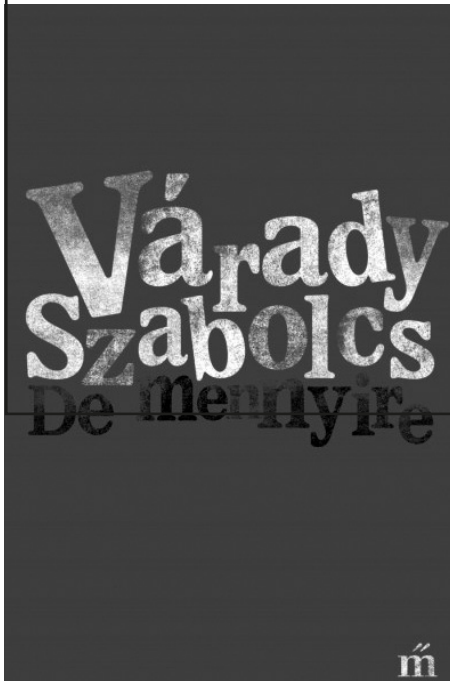
Másnap, amikor a galériában reggel bekapcsolta a számítógépet, nyolc új e-mail fogadta. Mindegyik aznap éjszaka érkezett. A festő mindegyikhez mellékletet töltött fel, de ezekre csak akkor kattintott rá, amikor már felgyújtogatta a villanyokat és beállította a fűtést. Fázott.

Fenek, szeméremdomb, mellek, arc közlőről, az ő testrészei. Mobillal készült képek. Mellettük a családja telefonszámai. Az anyjái, a férjéi, a lányái. Egy másikban a HI Galéria teljes, nemrég frissített levelezőlistája, amit a festő a meghívók szétküldéséhez kért el, és amit először nem akart neki átadni. Rövid, tömör utasítások arra nézve, hogy a nő mikor és hol jelenjen meg a *szertartásra*, és pontosan milyen ruhát viseljen. Öltözzön feketébe Dan és Dániel tiszteletére, és járjon el az előírtak szerint.

A galériában még mindig hideg volt, a fűtés nehezen melegítette át a vastag falakat. A nő világosan érezte, hogy a festő örült, és hogy átlépte a valóság határait, hamis perspektívát teremtett, ahogyan a képein is, és ebben a billenékeny pszeidotérben igyekezett őt is rávenni, hogy veszítse el a tájékozódóképességét. A nő igyekezett higgadt maradni, újra végignézte a képeket. Az latolgatta, kit lehetne felhívni. A férjét. A rendőrséget. Néhány művészt, akik ismerik a festőt.

Felállt, hogy készítsen egy kávé, bekapcsolta a vízmelegítőt. Közben a számítógépre újabb üzenet jött. Odahajolt, megnyitotta. Az ezüstfej volt rajta Dan lakásából, a szomorú oldalával kifelé, ahogyan legutóbb ott hagyta.

Szerzőink könyvei

Gergely Ágnes
Kőrös-part, 1941

Az est ledől a partra,
hullámot ver a nád.
A napfényárga házból
kitódul a család.

Újhold van, a törékeny
holdsarló égre kel.
A frontra ment a kántor,
most apám énekel.

Gyönyörű baritonját
felszívja a mező,
és nem tudhatja senki,
ki a következő.

A jóslatoknak immár
az Idő nem segít.
Még három év, és minden
rejtély kivérzik itt.

Egyszerű is lehetne:
család, ház, esti part.
A bonyolult üresség
hetvenöt éve tart.

Éjszakánként a rémek
lassan úsznak idebb.
Egy baritonra hallgat,
ki őrzi a szívét.

Szöllősi Mátyás

Szégyenlős álmok

előhang

a vágyam mindig is a könnyű
ébredés volt figyelni a felhők vonulását
a fák között az ablakon át függöny
nélkül élni hol halk szívdobbanás
visszhangja rázza csupán az ütőér falát
mint meleg fény a hajnali ködöt

a reggel mégis súlyos dobbanás
hol megtorpan majd gyorsan térdre hull
az éj mielőtt megtalálná saját alig
létező szimmetriáját a szem hallgat
a fül vakon amíg a fény kigyúl
és végre teste lesz a képnek

és nem hinni első körben semmi
szépnek csak ha lány tekintet jár
vele éber tapintás hogy ne egy
kísértet-tévalak nevéssen rám idővel
amely csak itt ragadt a bánat csúf
tájáról végképp száműzötte

s ha végre nem hát lenni ott ahol
kékesfehér súlytalan vászon már az ég
veled és nem számít többé mit hisznek
rólunk bárki-bármi-emberek hol fontos
mindig az amit két összefont
kíváncsi szeretet marasztal

miközben ajkaid között hozhatod
az összes tagadni-volna-jó-már-múltad
mert nem szégyen többé megbeszélni
bármit hogy volt csalán mi sebzett
évekig s hogy volt neked is
sebző csalán-voltad

mert látjuk jól hogy nincsen
álarc mi ne volna rémes mint a téboly
s hogy feledhetetlen az összes ígéret rég
szétfolyt reménye kegyelem kell
de nem dőfés egy félig béna szívnek
értjük valami emberibb kéne

emberibb és éteribb közelség
lerántva az égről napot és holdat
a mellkas legmélyén heverő
nyugalom csöndjében gyanakvás
és minden félelem nélkül –
éjjel a másik álma árnyékától óva

Getsemáni

Itt a kertben vagyok először magányos.
Annyi szempár szegeződik hirtelen
dárdaként rám, hogy a hús már sebre
áhítozik szüntelen. Hiszen test is vagyok,
nagyon is emberi, sérült érzések otthona,
ahol egyre több türelem kell ahhoz,
hogy könnyű szívvel hallgathassam nem szűnő
hallgatásodat, mert közben valaki más beszél
hozzám, aki álnokul, suttogva, újra és újra
csapdát állít szabad akaratomnak, ami kábítóan
nehéz, hogy kezdettől fogva úgy van.
Páran elhiszik, senki sem találhat fogást
rajtam, s ha létezik is bármi bűnöm,
az a szelídnek mondott lustaság, hogy szólni
sem szólok az ellen, amit a tébláboló, csapatnyi
őr parancsra követ majd el. Parancs vezérel
mindenkit, s a legszigorúbb az én parancsom.
Ha elhagyom szándékomat egyszer, vagyis örökre,
vajon tőled-valómat kell hát megtagadnom?
Mi lenne, ha nem várnám meg, hogy kifosszanak,
mint a néma alázat? Ha nem adnám oda magam,
és semmi teret nem engednék a hiányos
bíraskodásnak? Mi történik, ha a fák közül,
egy másik kapun át, egyszerűen csak kísétálok?

Lenne egy szűk ablaknyi hely számomra,
ahonnan éveken át a fénylő sivatagra látok?
Ki lennék akkor én neked? Vajon egylényegű,
aki elárvul? Hagynál egy kis nyugtot nekem?
Szeretnél úgy is, bárhol?

Egy biztos, nem lehet figyelmünk továbbra
semmi bosszú, nem lehet, hogy félelemmel
féljen, aki ránk tekint. Az nem lehet,
hogy megnevezhetetlen szerelemmel az ajkán
nyomorogjon bárki, mert elég egyetlen áldozat
törvény szerint.

Tóth Imre

Az Örökkévalóság pózában

Az Örökkévalóság pózában fekszem,
kezem mellemem összekulcsolva,
arcomon halotti maszk.

Ti már temettetek, de nem tudjátok,
hogy csak most születtem meg.

Nem tudjátok, hogy örökké élünk,
vándorlunk időn és téren át,
és ha véget ér egy élet,
nem váltunk mást, csak ruhát.

Délután, midőn ezeket a sorokat írom,
egy hajléktalan ül a parkban a padon.
Sajnálom, de közben irigylem is egy kicsit.
Közben a világ különböző pontjain, ismeretlen
eredetű hullámok indulnak útra, hogy körbejárják a
Földet.
nem tudjuk, mit jelent ez számunkra.

A költők mindig az aranykort keresik, este sötétedéskor,
reggel pirkadatkor. De nem vagyunk-e kollaboránsok mind,
akik kiegyezünk ezzel a világgal?

Dobi – egy élet*

Második fejezet

Háború, forradalom, fogság – Dobira az anyja sem ismer rá

1916 áprilisában (az akkor 163 centiméter magas) Dobi István megkapja a sorozási értesítőt. A tölténygyárban az a hír terjedt el, hogy a gyár vezetői, miután nem tudták elérni munkásaik szolgálat alóli felmentését, „ki fogják mesterkedni”, hogy Komáromban sorozzák őket, és a sorozóbiztosok alkalmatlannak nyilvánítsák a tölténygyáriakat. A hazafias buzgalommal és harci vágygal eltelt ifjak kétségbe estek. „Mondhatják rólunk, hogy ostobák vagy nagyképűek voltunk a háború és az uniformis után való vágyakozásunkban, de vegyék figyelembe, hogy majdnem gyerekek voltunk még, és 1916-ban Komáromból vagy Szőnyből, a hadiüzem és a falusi élet látószögéből a háború távolról sem látszott olyan szörnyűségnek, amilyen a valóságban volt.”

A botor ifjak Dobi részvételével küldöttséget menesztettek a városházára azzal, hogy ők csak a sorozási értesítőn megjelölt helyen hajlandók a bizottság elé állni, ahol nem a tölténygyár hatókörében lévő tiszték soroznak.

Felpántlikázott kalapokkal vonultak Nagyigmándra a szőnyi legények. Ha Dobi igazat ír, csak ők álltak józan állapotban a sorozóbizottság elé, nehogy alkalmat adjanak a kiszuperálásukra. De természetesen a tökrészeg sorstársaik túlnyomó részét is alkalmasnak nyilvánították. Juli azzal bocsátotta el az öcsését, hogy senkinek sem fog hiányozni, ráfér a katonaregula, mert úgysis elkényeztették, a fizetését hol hazaadja, hol elvesztegeti, még ők keresnek rá. Dobi szerint „sokban igaza volt, amit közeli elválásunk keserűségében elmondott”.

Dobi a bevonulás előtti napon még elkuglizza a katonaelet megkönnyítésére összerakott pénzecskéje jelentős részét, aztán 1916. május 29-én – közelebb a tizenhetedik, mint a tizennyolcadik születésnapjához – bevonul. A vasútállomáson Juli még rátukmálja a megtakarított pénzét.

Érsekújvárra került a 37. honvéd tüzérezred pótkeretéhez. Mázlija volt, a tüzérnek sokkal kisebb esélye volt a hősi halálra, mint a gyalogosnak. De lesz ő még gyalogos is.

Azon a nyáron Nagytapolcsányban aratják Dobi és társai Schlesinger úr mintaszerű gazdaságában a gabonát. (Egy nyár sem telik el úgy Dobi katonaeletében, hogy valahol ne végezne mezőgazdasági munkát.)

1916 nyarának végén a román hadsereg betört Erdélybe. Érsekújváron „az ifjúság viháncol, harciaskodik, feni a fogát az »ellenségre«, vágyakozik a frontramenetel után, az öregek viszont ógnak-mógnak-morognak, harctéri szenvedéseiket emlegetik, keseregnek”, mi lesz a családjukkal, ha egyszer ők...

* A szerző megjelenés előtt álló könyvének első fejezetét márciusi számunkban közöltük. A szerk.

A Dobi kiképzését vezető, telefon-ista tanfolyamot is tartó Sebestyén tizedes bujtogatja Dobit politikailag: „Beszélt a nemzetről, az államról, a társadalomról, az osztályok szembenállásáról... a vallásról, amit társadalmi rendünkben emberek félrevezetésére, igazságtalan és embertelen állapotok védelmére... emberek... megfélemlítésére, keserűségeik lefegyverzésére használnak fel.” Sebestyén tizedestől azt hallotta az ifjú Dobi, hogy a kapitalista rendszer szükségszerű velejárója a háború, s a béke érdekében meg egyébként is le kell dönteni a társadalmi, gazdasági és felekezeti korlátokat.

A frontra indulás előtt Dobi és társai kapnak még tíznapos szabadságot. Ez már olyan hosszú idő, amely alatt nem lehet munka nélkül maradni. Dobi szerzett is magának alkalmi munkát otthon erre az időre.

Budapestről indulnak Erdélybe. Dobi ekkor jár először a fővárosban, megcsodálja a villamost.

Három hétbe telik, míg a csapat eljut Budapestről Kolozsvárra. Minduntalan megállítják, félreállítják a szerelvényüket. „Közben a szegény tüzér isten legelhagyatottabb árvájának érzi magát, mert éheznek, eltetvesedik.” És fáznak is. Amikor meg fűtött vagonba kerülnek, a tetvek megelevenednek, félelmetes buzgalommal marnak és szaporodnak.

Megérkeznek Borszékre. „1916–1917 kegyetlen telét senki sem fogja elfelejteni, aki abban az időben az erdélyi havasok harcterén élt vagy katonáskodott... nemcsak a téltől, a hidegtől, társai embertelennek érzett közönyétől szenvedett, hanem a félelemtől is... régen lekopott már róla az érsekújvári harci kedv.”

52

A Mackensen-hadseregcsoport 1916 végére kiűzte Erdélyből a román sereget, Dobiéknak ott már teendőjük nem volt. 1917 tavaszán, a februári orosz forradalom után Dobi alakulata már Bukovinában állt szemben az orosz csapatokkal, ahonnan békeüzenetek érkeztek, és megindult a frontbarátkozás. Közben Szőnyből tragikus hír érkezik, meghalt öccse elől eltitkolt betegségben a hozzá legközelebb álló ember, a nővére, Juli.

1917 nyarán Dobit három hétre hazaengedik. Későn jön a szabadság, aratást már nem vállalhat, földmunkára szegődik. Szombaton érkezik, hétfőn munkába áll. A betegségek, a temetés miatt otthon újabb adósságokat kellett fölvenni, és azokat sok napszámban ledolgozni az őket kiegészítő gazdáknál. Ennek a gyenge fizikumú anyja igyekszik eleget tenni, hogy a lányok ne maradjanak ki a tölténygyárból. Fekete Józsika, akivel Dobinak az az afférja volt a lóhajtással, és másik rendszeres munkaadójuk, Végh János Jánoskája otthon van, őket „felmentették a katonai szolgálat alól, nélkülözhetetlenek ők, mert az a hivatásuk, hogy megműveljék az apjuk földjét”.

Hatos Pál idézi az őszirózsás forradalomról szóló könyvében a ráckevei főszolgabíró rendeletét, miszerint akinek nincs legalább 15 kataszteri holdja, annak a szabadságolási kérvényét vissza kell utasítani, akinek 15–30 holdja van, az kaphat két-három hónap szabadságot a mezőgazdasági munkákra való tekintettel, akinek pedig még több földje van, „annak kérvénye bizonytalan időre történő felmentésre terjesztendő”. Ez nagyjából így volt országszerte. A gazdák ettől függetlenül is élvezték a háborús konjunktúra

áldásait, a háború legsúlyosabb terheit pedig a sorkatonaság túlnyomó részét adó szegényparasztság viselte.

„Az éhezés olyan méreteket öltött, hogy az enyém-tiédről vallott fogalmak elhomályosodhattak bennünk.” A katonák Dobi alakulatánál teheneket és birkákat kötöttek el, azzal egészítették ki a rendkívül gyenge ellátmányt. Dobi azt írja, hogy a lopásban ugyan nem vett részt, de tudott róla, és fogyasztotta a zsákmányt. A többiekkel együtt hadbíróság elé állítják, s a mádéfalvi szükségfogdában még jobban koplaltatják őket, mint az alakulatnál. A hadbíróság megállapította, hogy a katonákat valósággal rákényszerítették a lopásra, nem ők érdemelnek büntetést, hanem inkább az élelmezésükért felelős parancsnokok. Ezzel az indoklással valamennyiüket felmentik.

Az 1918. március 3-án megkötött breszt-litovszki béke után Dobi ütegét átvezénylik az olasz frontra. Dobi egy kiküldetés után, eltérve az útiránytól, hazalóg, aztán elvergődik Udinébe, ott is csavarog egy kicsit, mielőtt egy hónapos késéssel jelentkezne az alakulatánál. Az lesz a büntetése, hogy egy évig nem mehet szabadságra. De hol lesz már egy év múlva az a hadsereg?

Állítólag itt, olasz földön mondja ki Dobi először katonatársaival vitatkozva, Sebestyén tizedes vagy egy orosz katona nyomán, akivel Bukovinában, a senki földjén találkozott, hogy új társadalmi rend kell, „internacionalista, szocialista társadalmi rend”.

Nem volna ez olyan nagy csoda 1918-ban, néhány hónappal a régi Magyarország és társadalmi rendjének összeomlása előtt, de könnyen lehet persze, hogy ez visszavetítés csupán, a politikai imázs erősítése négy évtized távolából. Később majd látunk sok példát arra, hogy Dobi olyan nézeteket és szövegeket tulajdonított magának egy-két év távolából is, amelyeneket ott és akkor nem vallhatott, nem mondhatott.

Dobi élete 1916 tavaszáig igen szűk körben zajlott. A besorozása után viszont (ugyanabból az életből kivetett sorstársaihoz hasonlóan) rengeteg helyet, tájat, élethelyzetet, embert és nézetet ismert meg. Udinében méri föl, mit jelentett ez az ő életében. „Mennyi vidék utam során. És milyen különbözőek. Mennyi ember – hányféle vélemény? Én magam is hogy megváltoztam, beszédes ember lettem, keresem a politikát, szívesen vitatkozom.”

1918. június 15-én megindult a támadás a Piavén való átkelésért. A löveg, amelynél Dobi szolgált, 27 gázgránátot lőtt ki, mielőtt a rendes gránátokkal folytatták volna a lövöldözést. Ezeknek a gázgránátoknak kellett volna megbénítaniuk az ellenséges gyalogságot, de nem bénították meg, mert az olaszok kiürítették a megcélzott területeket. Heves olasz ellentámadás indult a Piave jobb partjára átjutott csapatok visszaszorítására. Az olasz tüzérségi támadás a Piave innenső partján éri Dobit, akit a sisakja mentett meg attól, hogy egy gránitszilánk a fejébe fúródjon. Átmegy a tüzérség Dobival a túlpartra, hogy megsegítse az ott csapdába került gyalogságot, de ahol a két gyalogság már közvetlenül harcban áll egymással, ott a tüzérség már nemigen tehet semmit. Pokoli ellenséges ágyútűzben menekülnek vissza a Piave bal partjára. „Átázva, halálosan kimerülten érkezem vissza az üteghez. Rosszkedvű, elanyátlanodott a társaság, ezek már nem akar-

nak Rómába masírozni.” Ez a kudarcot valló, hatalmas vérveszteséggel járó második piavei ütközet volt az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének utolsó nagyobb offenzívája.

Dobi átéli élete első légitámadását. Gyorsan megszokja. Alszik az ágyúja alatt, miközben hullanak a bombák. Az egyik megmozdítja a löveget, de Dobi legmélyebb sajnálatára csak fájdalmas, ámde jelentéktelen horzsolásokat szenved, nem éri a fronttól megszabadító sérülés.

Dobi életében először találkozik a tengerrel.

Nyár végén az alakulatot Laibachba – Ljubljánába – irányítják. Ott heves béketüntetések folynak. Dobi először lát tömegdemonstrációt.

Az olasz front októberben összeomlott, a csapatok egy része megtagadta az engedelmisséget.

Dobi egységét a laibachi demonstráció letörésére mozgósítják. Dobi a parancsnak nem tesz eleget. Fogdába zárják. A tüntetők kényszerítik ki Dobi és a többi fogoly szabadon bocsátását.

Az alezredes, aki Dobit is lecsukatta, levonja a konzekvenciát, és felfegyverezve, fegyelmezetten hazavezeti az ezredét. Menet közben rengeteg szétszórva bolyongó egyén és csoport csatlakozik az ezredhez, amely a biztonságot jelenti számukra. Stájerországban jártak, amikor az őszirózsás forradalom híre elérkezett hozzájuk. Háromhetes gyaloglás után Szentgotthárdnál lépték át a magyar határt. Dobi Szentgotthárdon lerakta a katonai felszerelését, egy szál puskát tartott meg, felszállt a vonatra, másnap reggelre hazaért Szőnybe, és azt gondolta, hogy egy életre befejezte a katonáskodást.

54

De nem fejezte be.

Dobi Lidi nővére férjhez ment anyja kedvéért Juli elárvult vőlegényéhez. Első gyermeke elhalt nővére nevét kapta. Dobival, anyjával és az új családdal ismét öten laktak egy szobában. Lidiék elköltözni nem tudnak, nincs semmijük.

Szőnyben is van nemzeti tanács, melyhez Dobinak nincs köze, van nemzetőrség, és „akinek sikerült odacsapódnia, kap valami fizetést, rumot osztanak nekik”. Kun Béla bebörtönzésének, megveretésének hírére kezdenek lázadozni az emberek, mintha akkor érné el a forradalmi hangulat Szőnyt. Ez annyira elérte Dobi „kényelmes” sógorát is, „hogy ott helyben agyon tudna ütni bárkit, aki ellensége lehet Kun Bélának, de azokba is keményen beleköt, akik nem akarják megérteni, hogy itt a szegények dolgáról van szó, és a kommunisták ügyéért áldozatot vállalni, harcolni kell”. Dobi sógora itt a nép hangulatát hivatott megjeleníteni.

Ezekben az objektíve reménytelen hónapokban 1918 októbere és 1919 augusztusa között minden új esélyt ígérő, új reményt adó ember és eszme pillanatok alatt hatalmas támogatást kapott és veszített el. Az októberi és a márciusi forradalom is, Károlyi és Kun is. A proletárdiktatúra kikiáltásakor „az emberek többsége tele volt várakozással, anélkül, hogy valamennyire is világos fogalma lett volna a várható fejleményekről” – írja Dobi, és ez reális megállapítás, ami persze korántsem igaz mindenre, amit Dobi a Tanácsköztársaságról tudat velünk.

Dobi az önéletrajzában minden lehetőséget megragad, hogy a kommunista párthoz vezető útját egyenesnek, következetesnek és a nép útjával egybeesőnek mutassa be. Ennek megfelelően a kommunisták széles körű népi támogatását is érzékeltetnie kell, s erre kiváltképp alkalmas 1919 tavasza, amikor egy kurta történelmi pillanatban az alkotó értelmiségiek élvonalával együtt nagyon sokan bíztak a kommunistákban és a bolsevik forradalomban, akikről, amelyről alig tudhattak valamit. Arról pedig végképp nem, hogy hová vezet az út, amelyre Kunék az országot állították.

Dobi 1918 őszen nem sokáig időzik otthon, Komáromban jelentkezik a köztársaság hadseregébe. Megválasztják századbizalminak. Ezt a hadsereget Dobi nagyon markánsan és élethűen jellemzi: „Nincs kaszárnyarend és nincs szobarend... Enni mindenki akar – még inkább inni –, de a konyhára favágáshoz, krumplipucoláshoz embert találni néha majdnem megoldhatatlan feladat... Órség? Néha van és néha nincs, de úgy látom, jobb, ha nincs... Senki sem csodálkozik, hogy nincs egyetlen feltöretlen raktárhelyiség az egész környékünkön, és ebből a munkából az órségek a többiekkel versengve vették ki a részüket. Találni embert, nem is keveset, aki 3-4 századnál elkönyvelteti drága személyét... 3-4 helyről szedik fel a ruhát, a bakancsot, a zsoldot. A város környékéről valók naponta hazajárnak, mások a városban töltik az éjszakákat, legtöbbször a Duna-parton sorakozó nyilvánosházakban... verekednek éjszakáról éjszakára... Megválasztott századbizalmi létemre annyi krumplit pucoltam, annyi fát vágtam, annyiszor voltam kénytelen magam seprőt fogni, hogy a kaszárnyában meg ne egyen bennünket a por, el ne tetvesedjünk szégyenszemre, hogy arra még most is csak utálattal és keserűséggel tudok gondolni.”

Amikor farakodásra kellett volna embert találni, csak kiröhögték Dobit, és az gúnyolódott vele leginkább, aki pár nappal azelőtt kiszedte a kapcsokat Dobi ágyából, s az a többiek derűtségére összecsucolt alatta. Ezt a fickót most Dobi dühében leütötte. „Akkora az ütés, hogy összecsuclik a katona, és nekem a többiek előtt bizonyítanom kell, hogy pusztá kézzel ütöttem.”

Még korábban írta Dobi, hogy „abban az időben átkozott hamarjárása volt a kezemnek, sokszor meg is bántam, de változtatni nem tudtam rajta”.

Dobiék szedett-vedett csapata Tornócra indult, hogy feltartóztassák a bevonuló csehszlovák csapatokat. Mire odaértek, a csapat nagyobbik részének már tölténye sem volt, mert „ellövdözték a világba”. Azzal a tudattal mentek oda, hogy megvédik a tornóciák szabadságát. Dobi akkor el sem tudta képzelni (és ezt négy évtizeddel később sem tagadta), hogy a tornóci szlovákok számára nem a magyar fennhatóság jelenti a szabadságot. Ezt ott a tornóciák, akiknek már amúgy is elégük volt az arra járó garázda, részeges, erőszakoskodó magyar katonákból, megértették velük.

A háború alatt, amikor Dobi Nagytapolcsányban aratta Schlesinger úr gabonáját, szerelembe keveredett egy Teri nevű ottani szlovák (és katolikus) lánnyal, s a Dobi munkáját és személyét nagyra értékelő Schlesingernek tervei voltak vele. Lehetőség mutatkozott rá, hogy ott megházasodjon, és elhelyezkedjen Schlesinger birtokán valami munkavezető, munkairányító beosztásban. Nagytapolcsányban ekkor már bent voltak a csehek. Ha Dobi

odamegy, határt húz maga és Szőny, a családja közé, és azok körébe – idegen nyelvi környezetbe – érkezik, akik „bizonyára minden magyarban az elnyomó Magyarország képviselőjét” látták. „Azokban a magyarokban is, akiknek ez a haza éppúgy nyomorúságot, nincstelenséget, jogfosztottságot adott, mint nekik.” „Számíthattam-e rá, hogy Nagytapolcsányban, ahol az egész szlovák népcsalád nemzeti felszabadulásának ünnepét ülik, velem szemben más legyen, nem is barátainak, Teri családjának, hanem az egész ottani közvéleménynek az ítélete. Aligha.”

Így aztán Dobi küld egy kurta búcsúzó levlapot Tapolcsányba, hazamegy Szőnybe, és a csapatával határőrszolgálatot lát el a Dunánál.

Szőnyben „a követelések középpontjában a nagybirtok felosztása állt”. Ezt ott állítólag a kommunisták kezdeményezték, természetesen még a földosztást elutasító Tanácsköztársaság kikiáltása előtt. Az ottani szerény mértékű földosztás eredményeképpen Dobi sógora is földhöz jutott (egy kis időre).

Dobi ekkori emlékei alapján állítja, mennyire pozitív hatást gyakorolt volna a népre, ha a „proletárdiktatúra” földet osztott volna. (Ez megfelelt az önéletrajz írásakor érvényes hivatalos álláspontnak.) „1919-ben inkább az érzésem, mint a politikai tisztánlátásom diktálta – mert az utóbbiról nem lehetett szó –, hogy a földet nemcsak Szőnyben, hanem az egész országban” át kellett volna adni „a dolgozó parasztoknak”. (A földosztás gondolatát ekkoriban a politikai erők túlnyomó többsége elutasította Tisza Istvántól a kommunistákig. 1919 elején a földosztást pártoló kisgazdák és az azt ellenző radikális szociáldemokraták között tört ki éles vita. Ezt a vitát aligha követte ekkor Dobi, aki majd a harmincas években áll át a szociáldemokratáktól a kisgazdákhöz.)

A Tanácsköztársaság kikiáltásának negyvenedik évfordulóján tizenhatezeren kapták meg az 1919-es emlékérmét, köztük Dobi. Az évforduló alkalmával a *Magyar Nemzet* olvasóival osztja meg 1919-es emlékeit. Ott is említi, hogy a nagybirtok felosztására irányuló követelés Szőnyben is napirenden volt, de egy szóval sem utal rá, hogy valóban osztottak is földet, és a sógora is kapott.

Április végén a dunai határvonalat őrző gyalogezred parancsot kapott, hogy május elsején űzze ki Észak-Komáromból és környékéről a „csehszlovák imperialistákat”. A katonákat úgy tájékoztatták, hogy mindent előkészítettek, Cseh-Komárom védelmének erejét, elhelyezkedését teljesen felderítették az itteniekkel kapcsolatban álló túloldali kommunisták, szervezett munkások, főleg a hajógyáriak segítségével, mert nemzeti hovatartozástól függetlenül ők is a magyar kommunistákkal és a proletárdiktatúrával rokonszenveznek, mivel a cseh-morva légionistákat és a sorozott szlovák katonákat az imperialisták szövetségeseinek és a munkásosztály ellenségének tekintik. A szegény szlovák dolgozó nép elnyomására szervezett új csehszlovák köztársasággal szemben a magyar proletárdiktatúrától remélnek védelmet. A közúti és a vasúti hídon majd puskalövés nélkül át lehet majd menni, mert a csónakon előre küldött kis egységek a hajógyáriak segítségével lefegyverzik a hídőrséget, és akkor adnak jelet a többieknek, hogy indulhatnak.

A tisztek az utolsó pillanatban hozzák a táviratot, hogy a központból letiltották a támadást, de a katonák nem hisznek a táviratnak, a monarchista tiszteknek, lefogják őket, és várják a jelet az indulásra.

Néma jeladás helyett harci zajt hallanak. A csónakosokat várta és megtámadta az ellen. A támadás terve kiszivárgott, a hajógyáriakat lefogták, a hidak környéke tele volt cseh katonákkal. Most már a csónakos rohamisták védelmére kellett harcba menni. Ráadásul a szőnyi grófi kastély udvarán álló, segíteni igyekvő tűzérsztag belelőtt a Duna-parti lőporraktárakba, s a hatalmas tűzcsóvák fényénél a csehek kedvükre lövöldözhetnek a magyar gyalogosokra. „S mit tagadjam, félttem, sokszor voltam ezen a keserves éjszakán olyan helyzetben, hogy azt hittem, a földbe kell fúródnom, ha meg akarom menteni a fejem.” Dobi csupa vér, de csak elesett bajtársai véréből. Május elején ritkán látható sűrű köd fedezékében sikerül visszavonulni a déli partra.

Dobi alakulatát Miskolcra, az északi frontra vezénylik. Gömörszőlősnél indulnak támadásba. ellenállás nélkül haladnak előre. Krasznahorka várában szállásolják el Dobi egységét, ahol az őr feltárja előttük a vár rejtelmét, és megmutatja a Jókaitól, *A lőcsei fehér asszonyból* ismert Andrassy Istváné üvegkoporsóban nyugvó, bebalzsamozott testét. „Bámulatos a tisztelet és az értelem, amivel az őr a régi festményeket, bútorokat, azok érdekességét és szépségét magyarázza.”

Aztán jöttek a csehszlovákok, Dobi az alakulatával visszavonult Putnokra, ahonnan átvezényelték őket Szolnokra, a román frontra.

„Magyarország keleti háborúja része volt annak a harcnak, amit a központi hatalmak uralkodó osztályai folytattak egy olyan szövetség ellen, amelyben együtt voltak ugyanazok a francia, angol, olasz, amerikai, román uralkodó osztályok, amelyek most, 1919 nyarán a magyar urak szövetségesei lettek a szabadságért felkelt magyar proletariátus, a magyar munkás- és paraszthatalom ellen. A román nagyurak pedig korábbi esküdt ellenségeikkel, a magyar nagyurakkal sietve szót értettek, s a magyar dolgozó nép ellen fegyverbe parancsolták, háborúba küldték a román dolgozó népet. Ez volt a mi 1919-es keleti háborúnk.”

Ez egyrészt szabályos politikai szemináriumi szöveg az önéletírás keletkezésének idejéből s a korai Kádár-korszakból. Másrészt azok a valóságos (főleg agrár-) proletárok, akiknek a szenvedései és megalapozott halálfélelmei a keleti fronton a Monarchia seregében kezdődtek és a Vörös Hadseregben végződtek, valóban átélték és a legközvetlenebbül tapasztalták, hogy az ellenség azokat az urakat hozza vissza a hatalomba, akik őket ellenük vezényelték, akik őket a háborúba belevetették.

Amíg a frontvonalon csend van, Dobi és társai Jánoshida határában kaszálják a gabonát. A vörös diktatúra utolsó heteiben Dobiékát ide-oda meneltetik, számottevő harci tevékenységet nem folytatnak. Volt egy kastély, ahol Dobi (állítása szerint) igen nehezen tudta lebeszélni a társait arról, hogy festményekre lövöldözzenek. „Nem a művészet értékeit féltettem, mert azokról kialakult véleményem még nekem sem volt, nem lehetett, ilyesmire nem tanított senki, hanem egyszerűen a pusztulás, a pusztítás fáj.”

Egy idő után már senki sem tudja áttekinteni a helyzetet. Egyszer csak hatalmas túlerőt látnak magukkal szemben a katonák. Rövid és hullámzó harc után megindul a szervezetlen visszavonulás. Dobi egységét bele sem vonták a harcokba, csak a visszavonulásnál mutatták a hátukat az ellenségnek célpontként a síkságon.

A román hadsereg magyarul beszélő katonái fogják el a felderítő szolgálatban járó Dobit és társait 1919. augusztus 3-án. Dobinál találnak egy mellvédő láncfonadékot, melyet ő egy halott román katona nyakából akasztott le valamikor. Erre berágnak, puskatussal leütik, rugdalják, amíg el nem veszti az eszméletét. Így kezdődik Dobi hadifogsága.

Egy álló hétig étlen és szomjan perzselődnek a napon. Azután is borzalmas koszt, tetvek, mocsok... A foglyoknak már nem újdonság. Amikor a tábor drótkerítéséhez odaengedik a hozzátartozóikhoz érkező nőket, Dobi anyja elsírja magát: „Nem ismertelek meg, kicsi fiam... Nem ismertelek meg...”

A szökési kísérletek mindig halállal végződnek. A leterített szökevények tetemét közszemlére teszik a táborban. Botozás, kaloda, sárgaság, dugig telt, szennylével körülfolyt latrina, amelyhez billegő köveken lépkedve lehet eljutni. „A kő elbillen, mellé lépsz és bent vagy a sűrűjében.”

A fogolytáborban képzetesebb és bátrabb emberek körül marxista politikai tanfolyamok, vitakörök alakulnak. „Itt volt először módom tudományos vitákat és előadásokat hallgatni a marxizmusról.”

A táborba nyomozócsoport érkezik. Dobit is vallatják. Gumibottal is. A fogolytáborból a hajmáskéri internálótáborba viszik. Az utolsók között, 1920 februárjában szabadul Hajmáskéren. Az elbocsátással egy időben rendőri felügyelet alá helyezik.

Sikertelen próbálkozások után egy uradalomban kap munkát. Ott még meg sem melegedhet, amikor besorozzák fegyver nélküli katonai szolgálatra „javító-nevelő céllal”, de áprilisban már fegyvert kap, és a győri mozgó gyalogezredhez vezénylik.

Bő másfél éves szolgálat után, 1921. november 1-jén leszerelik. Még két hónapig rendőri felügyelet alatt tartják. 1922. január 1-jén folytatódik számára az a civil élet, amely 1916 tavaszán megszakadt.

Sziget Budapest kellős közepén

Váradi Júlia a FUGA Építészeti Központ vezetőjével, Nagy Bálint építésszel beszélget

– *2015-ben, amikor a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia tagja lett, a székfoglalóján azt mondta az akkor már hatodik éve aktívan működő FUGA-ra, hogy ez egy művelődési ház a szó legjobb értelmében. Hogyan lett azzá?*

– 2009-ben jelent meg a Budapesti Építész Kamara felhívása, hogy üzemeltetőt keresnek valaminek az élére.

– *Még ők sem tudták pontosan, hogy minek az élére keresik az üzemeltetőt?*

– Csak annyit jeleztek, hogy rendelkezésre állna egy hely, és azt meg kéne tölteni tartalommal. A kamara akkori elnöksége meghívta az Építész Fórumtól Vargha Mihályt, a HAP Galériából Winkler Barnabást és az N&n Galériából engem. Elmondták, hogy ők mire gondolnak. Én meg rögtön átláttam, hogy ha az általuk elképzelt programokat mind besűrítjük egyetlenegy intézménybe, akkor mindannyian bezárhatjuk a saját kis galériáinkat, és eldobhatjuk vagy eláshatjuk a kulcsot.

– *Az ötlet valóban azt célozta, hogy az addig elég jól működő építész-magángalériák funkcióját magukhoz vonják?*

– Nem gondolom, hogy kifejezetten erre ment volna ki a játék, de a cél

kétségtelenül valamiféle olyan helyszín kialakítása volt, ami az építészetre koncentrálna. Aztán egy héttel a pályázat lezárta előtt fölhívott a kamara akkori elnöke, ahogy több pályázót is velem együtt, hogy menjünk be személyes meghallgatásra. Nem gondoltam akkor, hogy gyakorlatilag eldőlt már: engem akarnak kinevezni elnöknek, mert rajtam kívül nemigen volt olyan jelentkező, akinek az építészettel kapcsolatos kommunikációban gyakorlata lett volna. Az N&n Galéria akkor már kilencedik évét taposta, és majdnem kétszáz rendezvény volt mögöttünk. Ezzel együtt nem voltam benne biztos, hogy valóban én vagyok a megfelelő ember erre a funkcióra, mert én igazából nem vagyok csapatjátékos. Azt szeretem, ha ülök a barlangokban, brummogok, és abból kijön valami jó. De ebben az esetben arra gondoltam, ez olyan lehetőség, amivel élnem kell.

– *Korábban ebben az épületben működött az Építők Műszaki Klubja, ami legendás hely volt a hatvanas évek közepétől...*

– Egészen a rendszerváltásig. A helyiség azóta is itt áll az első emeleten fölöttünk üresen úgy, hogy az utolsó belépőjegyek és a teljes dokumentációja is ott van még. Senki hozzá nem nyúlt közel harminc éve.

– *Kinek a tulajdonát képezi?*

– A helyiség az önkormányzat tulajdonában van. Hogy a benne lévő szellemi muníció kinek a tulajdonát képezi, azt nem lehet tudni.

– *És a mai FUGA helyiségeiben?*

– Itt a rendszerváltás előtt az OTP központi szerverét tartották. Akkor még a számítógépek háromajtós szekrény méretűek voltak. De amikor mi itt 2009-ben megjelentünk, már üres volt a hely. Rettenetesen lepukkant állapotban. Azóta igyekszünk folyamatosan átalakítani, hogy minél jobban megfeleljen a céljainknak.

– *De pontosan mi szerepelt a pályázati kiírásban, hogy minek kéne itt létrejönnie?*

60

– Nagyjából olyasmit vártak, mint amit én korábban az N&n-ben megvalósítottam, ami nemcsak építészgaléria volt, rendeztünk képzőművészeti kiállításokat, működött ott építésziroda is, tartottunk szakmai előadásokat, kerekasztal-beszélgetéseket. Tehát úgy gondoltam, amikor nekifogtam, hogy szélesre kell nyitni az ajtót. Az építészet és a képzőművészet mellett bejött a zene, méghozzá többféle műfajban, és mivel szemben van a Katona József Színház, velük is szervessé vált a kapcsolat. Kialakult egy nagyon tág, tíz-tizenkét művészeti ágra lebontott program.

– *Addig nem létezett Pesten ilyesmi, ahol úgyszólván a művészeti területek szinte teljes skálája megjelent volna? Bátorságnak tűnik, hogy abban bíztak, az építészet fogalmával ide lehet csábítani a kultúrafogyasztók széles körét!*

– Úgy látszik, mégis bejött ez az eredetileg vakmerőnek tűnő számítás. Egyre inkább az volt a tapasztalatunk, hogy a FUGÁ-ban a koncertközönsége nagyon alaposan megnézi, mi van a falakon, a műemlékek iránt érdeklődők pedig szívesen megnézik a kortárs építészeti kiállítását, és a képzőművészeti vagy fotókiállítását is. Ezért nehéz megállapítani, hogy a FUGÁ-nak számszerűen milyen a látogatottsága, mert ha egy látogató egyszerre öt eseményt fogad be, akkor ötször annyit kell számolnunk.

– *Az azért megállapítható, hogy az eltelt tíz év alatt megsokszorozódott a látogatószám. Nemrég egy beszélgetésben úgy fogalmazott, hogy már-már drámai a helyzet, vagyis szinte kezelhetetlen. Ez mit jelent pontosan?*

– Tavaly heti ezer látogató átlaggal kb. ötvenezer éves látogatottsággal számoltunk. Mára ez heti 1300-ra nőtt. Ami ebben elviselhetetlen, hogy összesen három-négy embernek kell kiszolgáltatnia ezt a hatalmas közönséget, ami mentálisan is, fizikailag is olyan iszonyatos munka, amit nem lehet bírni. De sajnos így is alig tudunk kijönni a rendelkezésre álló pénzüsszezből.

– *Mégis mit gondol, mivel lehet Magyarítani ezt a hatalmas érdeklődést?*

– Ennek több oka van. Fontos dolog, hogy az építészet az alapja, amit sokan önmagában is vonzerőnek tekintenek, hiszen nem a szakma számára rendezett eseményekről van szó, hanem a nagyközönség érdeklődését igyekszünk kielégíteni. A másik kulcs a már említett sokféleség.

Furcsa módon az ilyen kuriózumok nálunk működnek.

– *Mi benne a kuriózum?*

– Hogy a világon ez az egyetlen olyan intézmény, amely ösztöndíjjal foglalkozik, de az építészet az alapja. Az építészet az értelmiség számára egzotikus területnek számít, amelyben nincs otthon, mégis izgatja. Állítom, hogy sok ezer olyan látogatónk van, aki életében először itt látott építészeti rajtot.

– *Valószínűleg nem is azért jön ide, hogy építészeti rajtot lásson, véletlenül éppen ilyesmi is látható a zene, a képzőművészet és a fotó mellett.*

– A tapasztalatok szerint a társművészetek közönsége megnézi az építészeti kiállításokat. Fordítva nem biztos, hogy így van. A másik fontos vonzerő talán az, hogy – bár nincsenek stíluspreferenciáink – gondosan igyekszünk fenntartani a minőséget. Ebben vannak időnként gikszerek, amikor becsúszik különböző okok miatt egy-egy kevésbé minőségi, ám nagyobb vagy populárisabb közönséget megmozgató kiállítás...

– *Mondana rá példát?*

– Vannak olyan előadás-sorozataink, olyan kiállításaink, amelyek mondjuk korábban az általam vezetett magángalériába, az N&N-be nem fértek volna bele.

– *Amikor az ilyenekről döntést hoz, mi vezérli?*

– Én a ház minden látogatóját kell, hogy kiszolgáljam és ez a kö-

zönség nem biztos, hogy csak azt a fajta kultúrát szeretné fogyasztani, ami az én ízlésem szerint való. Nem a háznak van közönsége, hanem az egyes eseményeknek. Azt viszont nap mint nap tapasztaljuk, hogy az újabb és újabb típusú rendezvények, vagy előadók néha olyan embereket vonzanak ide, akiket soha nem látunk az elmúlt tíz év alatt.

– *Azt mondja, hogy nagyon kevés emberrel kénytelen a sok munkát elvégezni. Az építészkamara milyen mértékben finanszírozza a FUGÁ-t?*

– Azt hiszem, az is teljességgel egyedülálló, hogy mi az éves költségvetésünknek a háromnegyedét magunk állítjuk elő.

– *Hogyan?*

– A kamara ad egy alaptámogatást, ami az elmúlt években körülbelül az egynegyedét fedezte az éves költségvetésünknek. Ez biztosítja a bérek és járulékok kifizetését. Ezen kívül a bevétel több dologból áll össze. A legnagyobb része a pályázatokon elnyert összegek.

– *Hova tudnak pályázni?*

– Zömmel az NKA-hoz pályázunk, ez a legnagyobb pályázati forrás. Rendszeresen nyertünk pályázati pénzt a Budapest Banktól is. Az elmúlt egy-két évben minisztériumoktól is kaptunk kisebb-nagyobb összegeket, illetve az V. kerületi önkormányzattól jelképes összegeket. A kerület két alkalommal díj odaítélésével is jelezte támogatását. Mindehhez jön a könyvesbolti be-

vétel, a teremhasználati bevételek, a jegybevétel, más apróságok. Az építészet irányítása a Miniszterelnökség alá tartozik, ott egy helyettes államtitkárság van, tőlük most már kétszer kaptunk támogatást, és több évben kaptunk közvetlenül az NKA miniszteri keretből is. Balogh Zoltán minisztersége alatt kaptunk az EMMI-től is, bár egyre csökkenő összeget.

– *Hogy jobban megértsük, mi minden történik a FUGA-ban, említsünk néhány eseményt az utóbbi hónapokból!*

– A napokban zártuk Rajk László építész *Látvány* című székfoglaló kiállítását, amely rendkívül sokrétű anyagot tartalmazott. Voltak filmszobrok, akcionista frottázsok, bútorok, emlékműmakettek, szóval sokféle műfaj szerepelt. Ez minden tekintetben a FUGÁ-ba illő kiállítás volt.

– *Mert építészeti témájú volt?*

– Épp azért, mert a képzőművészet, a dizájn, a grafika, a film, az installáció, szóval sokféle műfaj szerepelt. De sok kifejezetten építészeti tematikájú eseményt is befogadunk. Az építészet önmagában is nagyon gazdag terület. Rendszeresen szervezünk itt találkozókat építészhallgatók számára. Az országban nyolc helyen képeznek építészeket. Ami önmagában nagy létszámot jelent. Mivel a FUGA nem szeretne kizárólag a budapestiek helyszíne lenni, az összes vidéki egyetem is lehetőséget kap a bemutatkozásra. És akkor még nem beszéltem arról, hogy a FUGA a felsorolt műfajok európai

helyszíne is. Több mint húsz európai országból volt már kiállításunk, rendezvényünk, koncertünk. Vannak az építészeti programoktól teljesen független rendezvények. Ilyen a komolyzenei sorozat minden vasárnap, de egyre többször szombaton is. Ezen belül van egy *Centrifuga* nevű formáció, amelyik fiatal zeneszerzőkből állt össze. Ők még diploma előtt kapcsolatba kerültek a FUGÁ-val és itt tartották az első koncertjeiket, azóta is erősen kötődnek a házhoz.

– *A képzőművészeti válogatás esetében mi az irányelv? Ha valaki idejön, hogy szeretne kiállítani, szabad lehetősége van?*

– Csak ha megfelel az általunk felállított minőségi követelményeknek. De az eddig már jelzett zsúfoltság miatt hely és idő nem nagyon van. Ha valaki ma jelentkezik, hogy szeretne képzőművészeti kiállítást rendezni, jó érzéssel 2021-et mondunk neki. Addig biztos, hogy nincsen üres termünk.

– *A képzőművészet esetében vannak-e pontos kritériumok?*

– Az egyetlen, de nagyon erős kritérium a minőség.

– *Ki dönt ebben?*

– Az a három emberből álló stáb, akik a FUGÁ-t irányítják. Persze még három ember esetében is előfordul, hogy más értékeket tartanak (tartunk) fontosnak. Előfordul, hogy segítséget kérünk általunk jól ismert és nagy tiszteletben tartott kurátoroktól. Miközben nagyon ne-

héz fölkérni bármire bárkit, hogyha nem tudunk fizetni a munkájáért. A FUGA ezért az első évtől eltekintve, amikor az eseményeink kilencven százalékát saját magunk generáltuk, egyre inkább befogadó intézménnyé válik. Ezáltal gyakran adódnak olyan helyzetek, amikor nehéz ellenállni a nyomásnak. A városban az elmúlt tíz évben számtalan intézmény megszűnt, vagy drasztikusan változtak a működési feltételeik. A lemorzsolódottak jelentős része itt áll sorban nálunk. Nem könnyű nemet mondani. Az elmúlt években 330–360 között volt az éves rendezvénytársaságunk.

– *Tapasztalataim szerint a FUGA azt is feladatának tekinti, hogy az építészeti kiválóságait bemutassa, s hogy méltó emléket állítson azoknak, akik már nincsenek köztünk.*

– Igen, ezt az egyik legfontosabb tevékenységünknek tartom. Hiszen nem tehetjük meg, hogy ne emlékezzünk a számunkra oly fontos emberekre, akiktől a szakma sokat kapott és tanult. És nemcsak építészekről van szó, olyan embereknek is rendezünk emlékkonferenciát, akikre furcsa módon más intézmények nem szoktak és talán nem is akarnak emlékezni.

– *Például?*

– Szabó Miklós, Solt Ottilia, Petri György... most csak egy gyors lista.

– *Ezek a nevek is utalnak arra, hogy a múltja és az egész élete szorosan összekapcsolódott a magyar demokratikus opposíció tevékenységével, mondhatnám azt is, hogy az egyik*

elindítója és az egyik legfontosabb szereplője volt ennek a mozgalomnak.

– Lehet, hogy ezek az emlékező események összekapcsolhatók a demokratikus ellenzékben való részvétellel, de én magam annak nem tulajdonítok akkora jelentőséget, mint a kívülállók, merthogy rövid ideig voltam benne.

– *Nem szívesen emlékszik rá?*

– Nem erről van szó. Rajtam kívül majdnem mindenki a politikában folytatta az életét, a munkásságát, én meg abbahagytam, és a szakma felé fordultam.

– *Az építészzakmára gondol?*

– Sokáig építész voltam, ma már nem nevezhetem magam annak. Sokkal inkább egy művelődési ház igazgatójának. Ha normális időket élnénk, akkor a Solt Ottilia-emlékkonferenciát az MTA Szociológiai Kutatóintézetében vagy az ELTE Szociológiai Tanszékén tartanák, Szabó Miklósét pedig a Történetiben. Jó, Petri még belefér a Műpa rendezvényeibe, de ma már ez sem egyértelmű.

– *Ha jól emlékszem, Petri György halála után az igazi emlékező estek sorozatát az N&n Galériában maga szervezte.*

– Igen, és 2010-ben alapítottam a Petri György-díjat.

– *Az ilyenfajta – tartalmilag erősen liberális irányultságú – tematika nem ütközik-e akadályokba a fenntartóknál?*

– Mivel sokféle nézetű és ízlésű embert és eseményt befogadunk, nem gondolom, hogy bárki ki akarna pécézni egyet is ezek közül. Arra nagyon vigyázunk, hogy senki ne menjen el a szélsőségek irányába.

– *Az, hogy ma ebben a konszolidált helyzetben tulajdonképpen mindenféle nézetet, elvet befogad, jelenti-e azt is, hogy elérvén egy bizonyos kort, saját maga is konszolidálódott?*

– Az, hogy három ember rögeszméjét folyamatosan képesek vagyunk megvalósítani és érvényesíteni egy ekkora házban a város közepén, ennél lázadóbban szerintem nem lehet viselkedni. Ez nem áll ellentétben azzal, amit jó harminc évvel ezelőtt egy interjúban állítottam, amikor azt mondtam, hogy a partizánromantika taszít. Én természetesen nem tagadom meg azokat az éveket, amelyeket ellenzékben töltöttem, de ez a múltamhoz tartozik, akár a nagyapám. Ma már ez nem része a mindennapi életemnek. Ami pedig a kort illeti, azért egy szempontból fontos. Én azt gondolom, azt, hogy ez az ország milyen irányba kéne hogy menjen, nem az én korosztályomnak kell eldöntenie, hanem azoknak, akik még sok mindent szeretnének csinálni, és akik még sok évtizeden keresztül itt fognak élni és dolgozni. Ez nem jelenti azt, hogy én nem tartom magamat is és sokunkat hibásnak abban, hogy ez így alakult.

– *Furcsa, hogy csak a hibákra utal, és nem említi az erényeket. Azt, amit annak idején a társaival elértek és kivívtak a demokratikus ellenzék kötetlenségében. Nem érzi úgy, hogy mára rossz gyakorlattá vált lebecsülni azt,*

amit akkor évtizeden keresztül folytattak?

– De, ez igaz. Valóban divatja van azt negligálni. Akik ezt teszik, azoknak halvány gőzük nincs arról, hogy miről beszélnek, nem ismerik vagy elfelejtették a történelmi tényeket. Másrészt politikai szempontjaik diktálják a feledékenységet. Közben nem volna jó, ha mi magunk nem gyakorolnánk őszinte kritikát azzal kapcsolatban, ami akkor történt. Én azt gondolom, hogy az SZDSZ az első választáson elért nagy siker után komoly hibát követett el. Azt, hogy a második választáson is nagy párt akart lenni. Erről nem szeretnék hosszabban beszélni, mert addigra már nem voltam jelen, így nem ismerhettem a döntések hátterét. De az biztos, hogy arra kellett volna koncentrálniuk, hogy egy hét és fél százalékos elitpárt legyenek, amelyet nem lehet kihagyni egyik koalícióból sem. Ehelyett néppártosodni akartak, s ennek meglettek a következményei, bekerültek olyan emberek, akiknek semmi közük nem volt ahhoz, ami ezt megalapozta.

– *Itt ülünk a belvárosban, azon a helyen, ahol annyi minden történt az elmúlt időszakban, Tarlós István főpolgármestersége idején. Megszűnt az aluljáró-forgalom a Ferenciek téren, itt is átjáró van, zebra, amire annyira vágytunk, megint főutcává kezd válni a Kossuth Lajos utca, és sorolhatnám. Mindazonáltal feltételezem, egyetért velem abban, hogy nagyon sok baj van ebben a városban. Hogy látja ma Budapestet?*

– Meghökkenőően sok a fejlődés, köztük szerintem sok jó. De van jó néhány megtorpanás. A lejárt

technikai színvonalú, „felújított” metrókocsiktól kezdve odáig, hogy a villamos nem megy a Bajcsy-Zsilinszky úton tovább a Nyugatiig, vagy nem kötődik össze a Lehel térnél a másik villamosokkal... De ha az én szűk pátriámat, az építészetet nézzük, én még abban szocializálódtam, hogy azt gondolták az építészeztől, ez egy szakma, amelyiknek megvannak a törvényei. Nem nagyon tudok mit kezdeni azzal, hogy „közösségi építészeti”. Nem véletlenül tanítják az építészeket hosszú éveken keresztül.

– *Vagyis rossznak látja a mai magyar építészeti minőségét?*

– Azt nem mondom, hogy a mai Budapesten nincsenek jól megtervezett, rendben lévő épületek, de az igazán ütős építészeti megoldásokat még mindig nem bírja elfogadni a város. Ami pedig a valaha volt épületek visszaépítését illeti, az úgy, ahogy van, botrány. Ennek a csúcsa a Kossuth tér sarkán lévő ház, amit úgy építenek „vissza”, hogy olyan sosem volt ott. A Várban a visszaépítettek között van, aminek volt valaha előzménye, azokra viszont semmi szükség. Nem volna szabad visszaépíteni őket. De mivel ezek politikai döntések, az ember azt várna, hogy jöjjenek ezzel szemben olyan politikusok, akik kimondják, hogy a kormányzatot ki fogjuk hozni a Várból és a budai várat visszaadjuk a kultú-

rának. Ennek például igazi politikusi döntésnek kellene lennie.

– *Mindemellett élhető városnak látja Budapestet?*

– Erre nehezen tudok válaszolni, mert nem tudom magam a politikai és kulturális környezettől elvonatkoztatni. Három évig éltem New Yorkban, és imádom azóta is, mert nekem mindegy volt, hogy ki a polgármester, vagy mi történik a helyi szabályozásokban, mert a város önmagában élhető. De nehezen mondom, hogy a Petőfi Sándor utca élhető, mert ha kimegyek, látom a választási plakátot, meg látom a működő üzletek tartalmát is, ami sokszor rémisztő, és látom a bezárt üzletek homlokzatát, és az is rémisztő, meg látom a frissen fölújított Párizsi udvart, ahol olyan elképesztően oda nem illő dolgok valósulnak meg, hogy az ember esze megáll!

– *Mit gondol, mi lesz az önkormányzati választás eredménye?*

– Ez béljósolás. Nagyot buktam a tavalyi parlamenti választás eredményének megtippelésénél is. Azt gondoltam, hogy ha meg lehetett volna szervezni az összefogást, meg lehetett volna szerezni a fővárost. Egyelőre nem látok borítékolható eredményt, de nem vagyok túl optimista.

A sport vallása

Nemere Réka munkáiról

*Rúgd a labdát, rúgd a labdát, Dézi, Dézi!
Ezt a sok nép élvezettel nézi, nézi.
Budapest Orfeum*

Kikről szólnak a mai legendák? Nem sárkányölőkről vagy madaraknak prédikáló szegényekről, hanem utolsó pillanatban megszerzett labdákról, hihetetlen ívelésekről, soha nem látott ollózásokról, kitartásról, fegyelemről. Abszurd lenne? A tudósítások szentháromság helyett mesterhármasokat emlegetnek, a stadionok egy új profán tömegvallás szentélyei, a fanatikus zelóták a szurkolói keménymag, lassan kialakult egy furcsa ereklyekultusz is, amiben az új vallás szentjei/héroszai által viselt/érintett tárgyak sajátos erővel és ennek megfelelő megbecsüléssel rendelkeznek.

66

Ha vannak a modern világnak szentjei, akkor megfelelő szentképeknek is lenniük kell. Nemere Réka focihoz kapcsolódó sorozata erről a furcsa, profán-szakrális átmeneti világról szól. A képeken elmosódott, de felismerhetően futballmezbe öltözött alakok állnak a füves pályán. A mozgalmasnak vélt téma ellenére a képek meglehetősen statikusak, mintha valami lassított visszajátszást néznénk, talán egy kimerevített képet. A homogén zöld felületek mellett ezt a konstruált szerkesztett hatást erősítik az alapvonalak és a kapuk fehér vonalai is. A képek statikussága és hangsúlyozott egyszerűsége absztrahálja a bemutatott témát, elemeli a mindennapoktól, és egyszerre idézi Caspar David Friedrich képeit és a korai keresztény ábrázolásokat. A művészettörténeti párhuzam tudatos művészi fogás, erre utal a tondót – és korábbi imago clipeatát – megidéző *Focista* vagy a triptichonszerű elrendezés. A *(Trilógia) egy sárga lap emelkedése és bukása* című kép három panelen keresztül egyszerű történetet mesél el: a bírói figyelmeztetés után a játékos rátámad a játékvezetőre, és a földre teperi. Jelenet egy posztmodern *Legenda aurea*ból.

A sorozat némely képe ennél is továbbmegy, önreflexív keretbe helyezi a festmény témáját. Ez lehet a nézőnek hátat fordító, repoussoir szurkoló, a pálya melletti asztal és pad (talán egy kocsmá terasza) vagy egy ablakkeret. Ez utóbbi nem csak játék a kép-festmény Alberti óta ismert párhuzammal, vagy a voyeurizmusra tett utalás, hanem a festmények eredeti élményének lenyomatai, egy szlovák művésztelep szállásából feltárulkozó látvány megörökítése.

Kettős hatása van ennek a megoldásnak: egyszerre lesz tőle realisabb a kép, és kerül egy művészileg megformált keretbe, ami távolról Rubens *Madonna della Vallicellá*jára emlékeztet.

Gárdonyi László

Nemere Réka: (Trilógia) egy sárga lap emelkedése és bukása

Nemere Réka: Focista

Nemere Réka: Pályalátvány I.

Nemere Réka: Nézők

Nemere Réka: Meccs előtt III.

Miként lett „bukott állam” Magyarország?

Az I. világháború százéves perspektívából

70

Bevezetés: Szoborcserék kora
Mára elfelejtődött, hogy a Tisza-kultusz újraépítése Magyarországon már az első Orbán-kormány idején megkezdődött – 2002-ben csak félbeszakadt. 2000. október 31-én Orbán Viktor Debrecenben Tisza Istvánnak Kisfaludy Stróbl Alajos által 1926-ban készített szobrát avatta fel újra, és már akkor is történelmi „igazságtétel”-ről beszélt. Orbán 2010-ben lett ismét miniszterelnök. 2012-ben lépett hatályba az Alaptörvény, amely törölte az ország hivatalos nevéből a „köztársaság” megnevezést. Három hónappal később a Kossuth térről elvitték az első magyar köztársasági elnök, Károlyi Mihály szobrát. Helyére 2014 nyarán Tisza István emlékművének rekonstrukciója került. 2012-ben az Országgyűlés alelnöke, Lezsák Sándor jelenlétében avatták fel Tormay Cécile szobrát a budapesti Józsefvárosban. 2015. március 15-én újrafaragott formában a Kossuth tér „visszakapta” azt a Kossuth-szoborcsoportot, Horvay János alkotását, amelynek eredetijét a Horthy-korszakban, 1927-ben állították fel ugyanitt, s amelynek helyén 1952-től 2013-ig Kisfaludi Stróbl Zsigmond Kossuth-szoborcsoportja állt. 2018 októberében, Tisza halálának 100. évfordulóján az emlékmű talapzatánál is Orbán beszélt. Utolsó mondata így hangzott: „Dicsőség Tisza Istvánnak!” A szónok-

latban Károlyi Mihály neve egyszer sem hangzott el, az 1918. november 16-án kikiáltott első Magyar Köztársaságról a miniszterelnök csak annyit mondott, hogy „szocialista operett-köztársaság”.

A Kossuth tér melletti Vértanúk terén (a rendszerváltás előtt Ságvári tér) 2019-re tervezik az 1918–19-es forradalmak áldozatai előtt tisztelgő, 1934-ben felavatott (és később kétszer is kibővített) Nemzeti Vértanúk emlékművének a helyreállítását, amelynek felállítását annak idején a Fehérváz Bajtársi Egyesület névre hallgató fajvédő szervezet kezdeményezte. E helyen 2018 végéig Nagy Imre szobra állt, amelyet Demján Sándor, Andrew Sarlós és Fejér Béla adományából építtetett a főváros 1996-ban, a mártírhalált halt politikus 100. születésnapjára. S vélhetően még nincs vége a szoborköltöztetésnek. Az 1921-ben a Szabadság téren felállított, majd 1945-ben eltávolított, négy részből álló, korabeli nevéen irredenta szoborcsoportot már 2016-ban újrafaragták, és a várpalotai Trianon Múzeumban ki is állították. Várható, hogy 2020-ban, a Trianon-évforduló tiszteletére ezeket a szobrokat Budapestre hozzák. De az is lehetséges, hogy az egész Trianon Múzeum a budapesti múzeumi negyedbe költözik.

Az I. világháború megítélésének kérdése rávetül a mai Magyarország

külpolitikájára is. 2018. november 11-én, az I. világháborút lezáró tűzszünet 100. évfordulóján Magyarország egyetlen vezetője sem vett részt azon a párizsi megemlékezésen, amelyen 72 ország uralkodója/elnöke/kormányfője volt jelen, köztük az egykori központi hatalmak, a vesztes országok képviselői is: Merkel német kancellár, Van der Bellen osztrák, Putyin orosz, Erdoğan török és Radev bolgár elnök is. Csak Magyarország nem küldött delegációt.

Amikor az ország vezetői Tisza István életművét tekintik példaértékűnek, Horthy Miklóst pedig „kivételes államférfinak”, akkor a „nemzeti és keresztény” értékek szupremáciáját valló elkötelezettséggel, a Szent Korona-tanhoz és a „szegedi gondolat”-hoz való visszatéréssel egyszerűen megtagadják az ország modernizálásáért, demokratizálásáért, polgárosodásáért és szekularizációjáért csaknem két évtizeden át tartó küzdelmet, amelyet a századforduló éveiben, a liberális jogállam sáncain belül, a magyar tudomány és művészet legkiválóbbjai, a Galilei-kör, a Huszadik Század, a Nyugat és a Társadalomtudományi Társaság, Ady, Bartók és Rippl-Rónai József folytattak, s amelynek egyértelműen pozitív megítélésében 1990 és 2010 között társadalmi konszenzus volt.

*

A jelen esszé célja, hogy az I. világháború centenáriuma alkalmából megjelent újabb kutatási eredményeket felhasználva bemutassa, miként került Magyarország 1918-ra olyan katasztrofális gazdasági helyzetbe, amely még 2019-ben is jelentős befolyással van az ország bel- és külpoli-

tikájára, a szimbolikus politizálásra és a közgondolkodásra. A tanulmány legfőbb új megállapítása az, hogy az 1918-as magyar állapotokra a „bukott állam” (*failed state*) címkét ragasztja. Ez egy modern politikatudományi kategória visszamenőleges alkalmazása, hiszen a *failed state* megnevezést 1992-ben két amerikai elemző használta először, azokat az országokat sorolva ebbe a kategóriába, amelyekben

- a korábban normálisan funkcionáló intézmények váratlanul működésképtelenné válnak,
- a kormányzat elveszti autoritását, képtelen teljesíteni a nemzetközi közösség elvárásait,
- a polgárok egymásnak esnek,
- megszűnik a jog- és vagyónbiztonság, és
- az ország tartósan az erőszak és az anarchia állapotába süllyed.

Mint azt igyekszünk tényekkel alátámasztani, 1918 és 1921 között Magyarországon ilyen állapotok uralkodtak.

E tanulmány másik új mondani-
valója az, hogy az 1989/90-es rendszerváltás egyik fontos tanulságát is visszavetíti az I. világháború időszakára. 1990 után a gazdasági összeomlás brutális következményei a közvélemény jó részének szemében összeolvadtak a rendszerváltás politikai fordulatával. A munkanélküliséget, az inflációt, a társadalmi különbségek növekedését a közvélemény az új rendszer számlájára írta, nem véve tudomást arról, hogy nem a demokrácia és a piacgazdaság váltotta ki a gazdasági gondokat, hanem a régi rendszer gazdasági ellehetetlenülése kényszerítette ki a rendszerváltást. Valami hasonló történt a Horthy-korszakban is:

a politikai elit utólag az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság és a szociáldemokraták által vezetett Peidl-kormány képletesen összevont számlájára írta az ország katonai és politikai összeomlását, illetve Trianont. Úgy tettek, mintha nem tudnák, hogy a Monarchia osztrák és magyar vezetői vitték bele az országot a négy éven át tartó támadó háborúba, és azt a képzetet sugallták a közvéleménynek, hogy az államgépzet otthoni működési zavarai csak a háború után kezdődtek. Valójában a *failed state* állapot jelei a háború első napjától kezdve tapasztalhatók voltak. Ennek lett a következménye 158 ezer katona elvesztése, 65 ezer rokkant, a területvesztés, az állam erőszakszervezeteinek szétesése. Az így kialakult anarchiának lett azután folyománya a további négy éven át tartó forradalmi – és szükségképpen *ellenforradalmi* – erőszak. Ámde akármilyen szörnyű volt is az az anarchia, amelynek egy-egy szakasza vörös- és fehérterror néven rögzült az emlékezetben, az állam csődje végeredményben nem vezetett polgárháborúhoz (mint például Oroszországban, Finnországban vagy Írországban), és az összes halálos áldozat száma biztosan nem volt több négyezernél.

És végül, újszerűnek és fontosnak tartom annak kimondását is, hogy a történelmi Magyarország szétesését a korabeli uralkodó elitek súlyos hibáira kell visszavezetni – ők a felelősek Trianonért. A történészek gyakori szokása, hogy szóhasználatban (és sokszor „lélekben is”) azonosulnak az egykori kormányokkal, a mindenkori magyarországi elittel, és nem tekintik feladatuknak az értékelést, a minősítést. Közgaz-

dászszemmel ez nagyon furcsának tűnik. Egy közgazdász számára az a megszokott, hogy bírálja az aktuális kormány gazdaságpolitikáját, és ugyanezt teszi, ha régmúlt idők kormányairól van szó.

Ideiglenesség és anarchia mindenütt (1916–1922)

A Nagy Háború kitéréséig – ahogy az I. világháborút a kortársak magyarul és a nagy világnyelveken is nevezték – a magyar gazdaság összességében jól teljesített. Az európai átlagnak megfelelően fejlődött, a dualizmus éveit alatti az egy főre jutó GDP értéke majdnem a duplájára nőtt. Ez a fejlődés valamivel lassabb volt, mint Németországban, de gyorsabb, mint Ausztriában. 1913-ra Magyarország Portugáliával, Görögországgal és Japánnal volt körülbelül egy szinten, ám Ausztria egy főre eső GDP-je több mint kétszerese, Németországé csaknem négyszerese volt a magyarnak. Az államháztartás folyó mérlege az 1890-es évek elején többletet mutatott. A kilencvenes évek második felétől kezdve azonban a fegyverkezési kiadások, a balkáni háborúk megfordították az egyenleget, s ettől kezdve a költségvetés évről évre növekvő deficitet mutatott.

„Magyarország Tisza István lábainál fekszik. (...) Az ország konzervatív (...), s ebből él, ezzel marad felül Tisza István” – írta Ignótyus a Nyugatban 1914-ben, pár nappal a szarajevói merénylet előtt. A mából visszatekintve egyértelmű, hogy ennél is rosszabb volt a helyzet: a nem konzervatív ellenzéki erők (vagyis a teljes politikai és szellemi elit) a legfontosabb kérdésben azonosult Tisza álláspontjával: mélyen

és őszintén elkötelezettjei voltak a „magyar szupremáciának”. Ugyan-
ebben a cikkében Ignotus saját „tör-
ténetiségtől megbántott önzését”
elemezve le is írta: ha választania
kell a „Szegedtől Kassáig és Kani-
zsától Nyíregyházáig” terjedő „kis
Magyarország” vagy az Ausztriához
való hűség között, akkor maga is a
„szenvedélyes habsburgisták” közé
áll. Amikor kitört a háború, minden-
ki lelkesedett érte. A közvélemény –
az ellenzéki közvélemény is! – bevet-
te azt a kormányzati propagandát,
hogy az igazi veszély a cári invázió,
a galíciai harcmezőkön „az európai
kultúremler szabadságharca folyik”
az oroszok ellen.

A parlament működésképtelenné
és tekintélyvesztetté vált. Az ellen-
zék obstrukciója, tiltakozó kivonu-
lásai és botránypolitizálása miatt
a kormány a parlament működé-
sét már az 1910-es évek első felétől
kezdve csak erőszak alkalmazásával
tudta biztosítani. A verekedő, piz-
tollyal lövöldöző képviselők érdemi
felelősségre vonása is elmaradt, s ez
csak tovább erősítette az anarchikus
folyamatokat. A közvéleménynek
fogalma sem volt arról, hogy Tisza
kezdetben, a miniszteri konferenci-
án, majd a császárnak írt levél for-
májában, több okból is ellenezte egy
világháború ultimátummal történő
szándékos kirobbantását, és csak
az osztrák politikusok és a magyar
közvélemény többségének nyomásá-
ra engedett két héttel később. Tisza
világosan látta, hogy abból is baj len-
ne, ha Magyarország győztesen ke-
rülne ki a szerbek elleni háborúból.
Ha ugyanis a Monarchia annektálja
Szerbiát, akkor a Magyar Király-
ságon belül még tovább csökken a
magyar ajkúak részaránya. Mind-

eközben a magyar háborús tábor
szélsőséges hívei arról írtak feljegy-
zéseket Tiszának, hogy miért lehet
és kell Magyarországhoz csatolni a
Balkán-félszigetet, esetleg lengyel
területeket, és miként formálódhat-
na ki a Germán–Turáni Államszö-
vetség.

A Nagy Háború első éveit az ország
közvéleménye jól tűrte: tömeges til-
takozásra nem került sor. Kezdet-
ben az emberek azzal nyugtatgatták
magukat, hogy egy néhány hétig
tartó büntetőexpedícióról van szó
(„Megállj, megállj, kutya Szerbia!”).
S amikor kiderült, hogy nem erről
van szó, az uralkodó elit, a nemesi
arisztokrácia, a dzsentri, de az értel-
miségiek, a középosztály és a legsze-
gényebb rétegek is elfogadták, hogy
ez a háború a magyarság élet-halál
harca, s hogy ebben a kormányt segí-
teni kell, nemcsak elviselni. A *Nép-
szava* is csak egy hónapig állt ellen a
tömeghangulat nyomásának.

De a bomlás jelei két év után már
felismerhetőkké váltak, jóllehet a
kormányzat ezekről nem beszélt, és
mai kifejezéssel élve az ellenzék sem
igyekezett ezt „tematizálni” (és per-
sze működött a cenzúra is), így az
események nem is rögzültek a kol-
lektív történelmi tudatban. Augusz-
tusban kiderült, hogy a Monarchia
hadserege önmagában Erdélyt sem
volt képes megvédeni – a román erők
támadását a német hadsereg verte
vissza. 1916 októberében merénylet
áldozata lett az osztrák miniszter-
elnök, majd novemberben meghalt
Ferenc József is. Nyilván mindettől
nem függetlenül december közepén
a központi hatalmak békeajánlatot
tettek ellenfeleiknek. De ekkor már
késő volt, az öldöklést nem lehetett
leállítani.

A kormányzás ideiglenessége és kiszámíthatatlansága Magyarországon azzal kezdődött, hogy Ferenc József halála után hat hónapos gyász lépett életbe, ám az ebből következő szabályokat sem kellett betartani „a háborús helyzet okozta beszerzési nehézségek miatt”. Pár hónappal a trónra lépés után, 1917 májusában a fiatal uralkodó megvonta bizalmát a nála 26 évvel idősebb Tiszától, akit egyébként sem kedvelt, mert az amúgy dinasztiahű magyar politikus nem volt hajlandó a választójog kiterjesztésére. Így a háború utolsó másfél évében az ország élén kisebbségi kormány állt. Tisza nemcsak a király bizalmát és miniszterelnöki pozícióját veszítette el, de 1918. október 22-én a kormányzó pártot, saját pártját, a Munkapártot is feloszlatta, majd egy héttel később ő javasolta az udvarnak Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezését. Ekkor már Tisza a politizáló közvélemény szemében az ország leggyűlöltebb politikusa volt.

Persze azt, hogy ténylegesen a 21 milliós történeti Magyarország lakosai 1914-ben vagy 1918-ban mit gondoltak, azt akkor nem lehetett tudni, és utólag sem lehet megállapítani. A világháborút megelőzően 1910-ben volt utoljára országgyűlési választás, s ezen is csak a népesség töredéke (6,4 százalék) szavazhatott, közvélemény-kutatások pedig egyáltalán nem voltak. Tisza pártjára 380 ezren szavaztak, míg a megosztott ellenzék ennél többet, 428 ezer szavazatot gyűjtött (400 ezer választójogosult el sem ment szavazni). Tisza tehát a relatív többség jogán nyerte meg a választást. A dualizmus korának politikai intézményrendszerét nemcsak a szavazat nélkül maradt

nemzetiségiek, hanem a szavazati joggal rendelkező magyarok többsége is elutasította. Tisza István parlamenti többsége 1910-ben is csak a lakosság alig két százalékának bizalmán alapult. Az már egy másik probléma, hogy a magyar parlamentben ellenzékben ülő függetlenségpártiak többsége mindvégig foglya volt annak az illúzióknak, hogy az Ausztriától független Magyarország megőrizheti történeti határait.

Száz év távlatából könnyű érzékelni, hogy a Ferenc József halálától a Bethlen-kormány első választási sikeréig eltelt hat évet a kiszámíthatatlanság, az ideiglenesség és az anarchia jellemezte. Többször változott az államforma, több alkotmány is született, az országot egy fiatal király, egy helytartó, két kormányzó, egy ideiglenes államfő és tizennégy miniszterelnök irányította, vagy legalábbis próbálta irányítani. Közülük kettő – a Tanácsköztársaság idején – az ún. ellenforradalmi kormány kinevezettje volt, vagyis hivatalosan sohasem voltak az ország egészének vezetői. 1918-ban az ország négy, 1919-ben kilenc pénzügyminisztert fogyasztott el; a hadügyminiszteri bársonyszékben 1918-ban és 1919-ben tizenhat miniszter ült. Volt öt katonai puccs is – ebből egy sikerült, a másik négy hamvába holt. Puccszerű esemény volt – bár viszonylag minimális fegyveres erőszakkal járt – a Károlyi-rendszer megdöntése, vagyis a Tanácsköztársaság kikiáltása is, amikor a szociáldemokraták a kormány és Károlyi háta mögött megegyeztek a börtönben fogva tartott kommunista párt vezetőivel a hatalom átvételéről és Károlyi lemondatásáról. 1918 végén, a királyság intézményének összeomlása

után, a Magyar Királyság egymástól távol eső területein is egymást követték a köztársasági megmozdulások. Legalább tizenöt esetben valamilyen, nevében a „köztársaság” megjelölést viselő államalakulat is létrejött – több esetben is a budapesti kormányok nyílt vagy titkolt támogatásával.

Mindeközben volt egy olyan döntő fontosságú tizenkét hónap – 1918 novemberétől 1919 november végéig –, amikor a győztes nagyhatalmak szövetsége, az antant egyik magyar kormányt sem ismerte el legitimnek. Az antanthatalmak és a Magyarországtól való függetlenségre vágyó nemzeti politikai vezetők szemében a különféle államvezetők pozícióiban egymást váltó magyar politikai vezetők egyaránt a történelmi Magyarország bukott rendszerének képviselői voltak – akár Tisza Istvánnak, Jászi Oszkárnak, Károlyi Mihálynak, Kun Bélának, Peidl Gyulának vagy Horthy Miklósnak hívták az illetőt. Aki szívének szerint egyetlen akácfa sem lettek volna hajlandók átengedni a szomszéd országoknak, amikor a magyarországi nemzeti kisebbségek „anyaországai” éppen államalapításra készültek, azokkal a győztes hatalmak nem voltak hajlandók érdemben tárgyalni – majdnem teljesen függetlenül attól, hogy ezek a politikai vezetők önmagukat antantbarátoknak vagy az antanthatalmak esküdt ellenfelének mondták és mutatták. Tegyük hozzá: minél inkább igyekeztek a hazai politikai erők összefogni a „magyar szupremácia” fenntartásáért, az „integer Magyarországgért” (például 1918 végén, amikor Károlyi Mihály egyszerre próbált magyar arisztokraták, a katolikus klérus és baloldali, liberális, internacionalis-

ta, politikusok és világpolgár feministák segítségével külföldi támogatást keresni), annál inkább egy kalap alá vették őket Londonban és Párizsban, illetve Prágában, Belgrádban vagy Bukarestben.

A gazdaság militarizálása (1912–1918)

Az 52 milliós Monarchia vezetői nem világháborúra, hanem pár hetes világháborúra készültek a lényegesen kisebb katonai potenciállal rendelkező Szerbia ellen, ezért nem is számoltak jelentős gazdasági terhekkkel. Súlyosbította a gondokat, hogy – mint említettük – a magyar költségvetés már a háború előtti években is deficit volt. A mára méltánytalanul elfelejtett Teleszky János, aki 1912 és 1917 között töltötte be a pénzügyminiszteri funkciót – vagyis gyakorlatilag a háború teljes időtartama alatt posztján maradt! –, monografikus igényű, 436 oldalas, *A magyar állam pénzügyei a világháború alatt* című, 1927-ben megjelent munkájában ezt a lesújtó értékelést adta az 1914-es kiinduló állapotról: „Magyarországnak, de Ausztriának, illetve az egész Osztrák–Magyar Monarchiának a háborúra való pénzügyi és gazdasági felkészültsége a háború kitörésekor, illetve azt közvetlenül megelőzőleg jóformán a semmivel volt egyenlő.” Ám ugyanő, még a háború második évében is másképpen beszélt: „Olyan élethalálharc előtt állunk, amely erőnknek minden téren való megfeszítését teszi mindannyiunk kötelességévé, s különösen pénzügyi szempontok nem lehetnek irányadók a tekintetben, hogy a háborút tovább ne vigyük.”

Popovics Sándor, aki 1909–1918 között az Osztrák–Magyar Bank,

vagyis a közös jegybank kormányzója volt, 1913 áprilisában azonos tartalmú levélben fordult az osztrák és a magyar pénzügyminiszterhez. Ebben kifejtette, hogy „a monarchiának egy európai háborúja, még akkor is, ha ez politikai sikerekkel jár, alkalmas nemcsak a mai nemzedék, hanem a jövő nemzedékek munkájának kockára tételére is. [...] [A] a monarchia már a mozgósítási parancs kiadásának pillanatában, még az első lövés eldördülése előtt kénytelen volna a pénz fennálló jogrendjének lerombolásához, tehát olyan intézkedéshez nyúlni, amely más kultúrállamokban csak későbbi stádiumokban és mindenesetre csak katasztrófák hatása alatt került – ha egyáltalán került – alkalmazásba.” Mindehhez pedig hozzátette: a gyenge lábakon álló pénzügyek ténye az antanthatalmak számára is ismeretes, és ezért abból fognak kiindulni, hogy a Monarchia egy európai háború esetén biztosan nem tud nyerni.

Valószínűleg nem tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy a háborúba való belépést végül elfogadó miniszterelnök, Tisza István és a rangban utána következő vezetők – a már név szerint említett Teleszky, Popovics és minisztertársaik – végső soron csak a német hadsereg és a német gazdaság erejében bízhattak. Megdöbbentő tény, hogy Tisza 1914 nyarán Budapesten és Bécsben folytatott tárgyalásain az a kérdés fel sem merült, hogy miből fogják a háborút finanszírozni. Mintha mindenki elfelejtette volna a 17. századi osztrák császári hadvezér, Ronaldo Montecuccoli mondását, amely szerint a háborúhoz három dolog kell: pénz, pénz és pénz.

Ez az önmagában is katasztrófális 1914-es kiinduló helyzet oda veze-

tett, hogy a hadikiadásokat kölcsönökből kellett finanszírozni. Ezért nem sokkal a háború kitörése után mind Ausztriában, mind Magyarországon felfüggesztették azt a szabályt, hogy a költségvetés nem vehet fel hitelt a (közös) jegybanktól, vagyis beindult az inflációs finanszírozás gépezete, és megszűnt a korona konvertibilitása. 1915 és 1921 között költségvetés sem készült, a kormány mindig utólagos felhatalmazással „törvényesítette” kiadásait.

A lejárat nélküli, tízévenként meghosszabbítható, garantált 6 százalékos kamatot hozó, adó- és illetékmentesen birtokolható hadikölcsönkötvényeket akár hitelből is jegyezhetette a lakosság. A legkisebb címlet 50 korona volt, ami 1914-ben egy öttagú munkáscsalád két és fél havi élelmiszerköltségének felelt meg. Fedezetként még az egyébként mobilizálhatatlan hitbizományi vagyonokat is igénybe lehetett venni. Sokan még a házukat is eladták, mert az ígért feltételek mellett a kötvényvásárlás nagyon jó üzletnek látszott. A 6 százalékos feletti kamat a korábbi évtizedekben megszokott betéti kamatszint kétszere volt. Ezzel együtt is tény, hogy a hadikölcsönök közel kétharmadát az igazi nagybefektetők (a 10 ezer korona felett jegyzők) vásárolták fel. Ez a költségvetési szempontból nyilvánvalóan teljesen felelőtlen (mert visszafizethetetlen) finanszírozási konstrukció rövid távon sikeres volt. Maga a pénzügyminiszter is meglepve fogadta, hogy a magyar háztartások, amelyek korábban soha nem vásároltak jelentős tételben állampapírt, milyen lelkesedést tanúsítottak. Mint utólag kiderült, ebben szerepet játszott az akkortájt robbanásszerűen fejlődő sajtó is, amelynek a kor-

mányzat előre garantált, 5 ezrelékes sikerdíjat fizetett a kötvénykibocsátások népszerűsítéséért. Részt vettek a kampányban az egyházak és a társadalmi szervezetek is.

Mindehhez persze nem volt elegendő a kormányzati propaganda, azonnali hangulatjavító intézkedések is kellettek. Így például már a háború legelső hónapjában, 1914 augusztusában a bevonuló katonák, ha bérlakásban éltek, automatikusan lakbér-moratóriumot kaptak, vagyis nem kellett kifizetniük az éppen akkor aktuálissá váló negyedéves lakbért. Volt hitelmoratórium is, vagyis a bevonultak családjait mentesítették a hitelek törlesztése alól. Másfelől viszont a kormány szabad kezet kapott a munkakényszer elrendelésére, a termelés és a munkások katonai felügyeletére, a kötelező termelési előírások, az állami árszabályozás alkalmazására stb. A háború végén kilencszáz üzem állt katonai irányítás alatt. Felfüggesztették a vasárnapi munkaszünetet, a szakmák zömében a heti munkaórák számát heti 60–72 órára emelték. Kiepült a központi anyaggazdálkodás intézményrendszere, létrejöttek az egy-egy termék, anyag termelését és elosztását szabályozó központok. Ezek az új intézmények egy kaptafára készült társaságneveket viseltek: A Magyar Szentkorona Országainak Fém (illetve gyapjú, bor stb.) Központja Rt. Volt ilyen szervezet a mezőgazdaságban is, a Haditermény Rt. nevet viselte. A háború végéig 39 központ és 38 hatósági, illetve hatósági jellegű bizottság működött. Miközben az ipari árak korlátozására a háború végéig nem került sor, a mezőgazdaságban már 1915-től kezdve elterjedt volt a hatósági

ármaximálás és a beszolgáltatás. 1915-től az alapvető élelmiszerek egyre bővülő körét jegyre adták, ami szükségszerűen együtt járt a fekete piacok megjelenésével, a cserekereskedelemmel, a „batyuzással”, az életszerűtlen jegyhasználati szabályok megkerülésével, az árdrágítással, az élelmiszer-hamisítással. Az élelmiszer-ellátás tehát rossz volt, de nem katasztrofális. Mindeközben Ausztriában 1917 második felétől kezdve mindennapos volt az éhezés.

1916–17 folyamán rendeletben szabályozták a különböző fémtárgyak, háztartási és konyhafelszerelési fémeszközök, pálinkafőző rézüstök, nyers- és hulladékfémek, fémötvözetek, ipari fémanyagok, csővezetékek kötelező hatósági bejelentését és hadicélokra való felhasználását. „Rézmozsarat vasmozsárért!” akció indult, s elkezdtek a lakosság használatában lévő réztárgyak összegyűjtését. A nagyobb mennyiségű fémanyagokat, rezet, nikkelt, ólmot a hadsereg térítés fejében rekvirálhatta, míg a kevesebb fémet tartalmazó tárgyak esetében felkérték a lakosságot, hogy akinek nélkülözhető rézedénye és más értékes fémtárgya van, ajánlja fel a haza javára. A réz kinyerése érdekében sok állami épület, templom és kastély réztetejét és villámhárítóját leszerelték, s a réztetőket kicserélték más anyagra. 1917 végén intézkedési terv született a vörösrézből és bronzból készült budapesti köztéri szobrok összegyűjtésére és hadicélokra való felhasználására.

Más területeken is nagy volt a hiány. Az influenzajárvány idején, 1918–19 fordulóján Budapesten éjszakánként el kellett zárni a vizet, mert a kutak nem bírták a terhelést.

A temetők sem bírták a megnövekedett forgalmat – a temetkezési díjak a korábbi évekhez képest a többszörösükre nőttek. Többször, még 1919 novemberében is áramkorlátozó rendelkezéseket kellett életbe léptetni: egy lakószobában legfeljebb egy 60 wattos izzót volt szabad használni, és három helyiségnél többen egyszerre nem éghetett lámpa, fűteni sem volt szabad több mint három szobában, a vendéglátóhelyeket tizenegykor be kellett zárni, stb. Nagy baj volt a vasúti közlekedéssel is. Bár a közemlékezetből kihullott, vasúttörténeti tény, hogy 1916. november 30-án, a Ferenc József császár bécsi temetéséről hazatérő magyar delegációk vonata összeütközött egy gráci személyvonattal, hetvenkét ember meghalt, száznolcvan megsebesültek. Ez volt minden idők legsúlyosabb magyarországi vasúti balesete.

A hadigazdálkodás anomáliáit természetesen Tisza is pontosan látta, ezt nem is rejtette véka alá. 1917 elején a parlamentben vonta meg a háború gazdasági hatásainak mérlegét. Ilyeneket mondott: „a világháború kényszerűen oda vezetett, hogy kénytelenek voltunk megvalósítani [...] számos olyan dolgot, ami az úgynevezett állami szocialisztikus teóriák következménye volt. De ez után a gyakorlati kipróbálás után valóban nem hiszem, hogy legyen még egy ember a világon, aki ezeknek az intézményeknek fenntartását és továbbfejlesztését óhajtja.” Más szóval maga Tisza sem védelmezte saját politikájának alapjait, hanem inkább érveket szállított politikai ellenfeleinek. Ezt az ellentmondást a miniszterelnök vagy nem látta, vagy nem tartotta fontosnak.

A kezelhetetlen problémák sorát növelte az 1918 nyarán Magyarországot is elérő influenza-világjárvány (korabeli, hivatalos elnevezéssel spanyolbetegség vagy spanyolnátha). 1918 őszén az ország területén több százezer katona (magyar, német, orosz) vonatozott-masírozott keresztül, akadálytalanul terjesztve a gyilkos kórt a polgári lakosság körében. Nemcsak a járvány, de a járvány elleni óvintézkedések is rombolták a közhatalom tekintélyét. Bezárták az oktatási intézményeket, villamosra a spanyolnáthában szenvedő betegek nem szállhattak fel. Ellenkezést váltott ki a kávéházak és mozik bezárása, az éttermek nyitvatartásának korlátozása is. A fővárosban a járvány egybeesett az őszirózsás forradalom eseményeivel. A tüntetések sikerét elősegítette, hogy a járvány legyengítette a rendőrség állományát is, míg a frontról hazatérő magyar katonaságot a kormányzat részint a fertőzés veszélye miatt sem merte bevetni a közrend védelmében. A járvány intenzitását mindez nem csökkentette, ezért a Károlyi-kormány első intézkedése az volt, hogy eltörölte a hatástalan korlátozásokat. A kormány és az ország nagy szerencséjére az erős téli hideg miatt a tömeges járvány 1919 elején magától véget ért, és 1920-ban már csak a korábbi évtizedek átlagában követelt halálos áldozatokat.

A háború négy éve során a sajtóban és a politikai közéletben sokan követelték a hadiszállítók vagyonának elkobzását, miután az ezzel kapcsolatos vélt vagy valós korrupciós üzletek 1915-től több esetben is nyilvánosságra kerültek. Az egyik hadiszállítói botrány 1917 tavaszán Odescalchi Jenő Zoárd herceg öngyilkossága mi-

att kapott nagy figyelmet, már csak azért is, mert a herceg Tisza István unokatestvére volt. Nagy közfelháborodást keltett, amikor a lapok 1915 elején megírták, hogy sokezernyi bakancsot bőr helyett papírtalppal gyártottak, és azt szállították ki a frontra, a katonák ruházatát pedig olyan vékony posztóból varrták, amely legfeljebb női divatruhák készítésére lett volna alkalmas – a fronton csak megfagyni lehetett bennük.

Általánosságban feltételezhető, hogy a két és fél milliós kisgazda népeiségtől a nagybirtokosokig mindenki jól járt, aki kellő mennyiségben tudott élelmiszert, takarmányt termelni, és nyilvánvalóan jól jártak a hadsereg számára fegyvert, lőszert, ruházatot előállító vállalatok is. Jól jártak a hadsereg szempontjából fontos üzemekben foglalkoztatható férfiak, mert a munkaerőhiány miatt emelkedtek a bérek. A fegyvergyári munkásoknak fél kilóval több kenyér járt naponta, mint mindenki másnak. 1917-ben egy húsipari mun-

kás többet keresett egy hét alatt, mint egy sok évtizede dolgozó tisztviselő egy hónap alatt. A bányászok, szakmunkások és szakszervezeti vezetők 1918-ban már egyáltalán nem kerültek az arcvonalba, a nagygazdákat a frontról hazaengedték szabadságra, olykor fel is mentették őket a katonai szolgálat alól. A fővárosi katonai hivatalban – legalábbis egy nyilvánosságra került esetben – pénzért árulták a frontszolgálatra való alkalmatlanságot igazoló papírokat. A közvélemény jelentékeny része azonban úgy gondolta, hogy a háborús konjunktúra fő nyertesei a zsidók voltak. Ezt sugallta a média jelentős része is.

Biztosan rosszul jártak viszont a bankok és általában a pénzintézetek, mert a kontrollálatlan infláció elértéktelenítette az adósságokat, a bankok alaptőkéjét, a kamatokkal pedig ezt nem lehetett követni. A bankok helyzetét tovább rontotta a hitelmoratórium, amelyről már volt szó. A háború kitörésekor – Bécs

Az. I. világháború gazdasági nyertesei és vesztesei társadalmi csoportok és intézmények szerint

Nyertesek	Vesztesek
Nagybirtokosság (kb. 9 ezer család)	4 millió föld nélküli mezőgazdasági munkás és gazdasági cseléd
2,5 millió kisgazda népesség	3,5 millió kis- és törpebirtokos (15 hold alattiak)
Ipari hadiszállító cégek	Bankok és pénzintézetek
Nagyvárosi, nagyipari munkásság, szakszervezeti vezetők	Bérháztulajdonosok
A hadsereg beszerzéssel foglalkozó korrump tisztjei	Köztisztviselők

Megjegyzés: A századfordulón készült statisztikák szerint 1859 család rendelkezett 1000 holdat meghaladó birtokkal, további 7190 családnak pedig 200 és 1000 hold között volt a birtoka. Ez a 9 ezer család birtokolta a földterület 44 százalékát, és ők adták a főrendiház tagjainak háromnegyedét, a képviselők egyötödét.

mintájára – 1914. július 27-én elrendelték az értéktőzsde bezárását Pesten is. Eredetileg csak három napról volt szó, de a börze működése a háború idején teljesen soha sem állt helyre. Mint említettük, rosszul jártak a lakásbérbeadással foglalkozó háziurak is.

Két hét alatt szétesik a Monarchia

Miután 1918 márciusában Németország megalázó békekötésre tudta kényszeríteni Oroszországot, megszűnt a keleti front. Ezért nem volt teljesen irreális az a feltételezés, hogy egy döntő erejű nyugati offenzívával Németország megnyerheti a háborút. Csakhogy 1918. április 6-án az Egyesült Államok belépett a háborúba, s ezzel minden megváltozott. Ennek ellenére május 12-én a Monarchia uralkodója és Magyarország királya II. Vilmos német császár és a tényleges hatalmat gyakorló német tábornokok – Hindenburg és Luddendorf – előtt aláírt egy katonai konvenciót, amiben *de facto* német főparancsnokság alá helyezte a k. u. k. közös hadsereget. Ezen túlmenően tárgyalás kezdődött a háború utáni időszak gazdasági kereteiről is, ennek lényege egy Közép-Európát átfogó vámunió lett volna. Ez volt az ún. *Mitteleuropa*-terv, amelyen a németek már 1915 óta javában dolgoztak, s amelynek alapján az antant hatalmak nem ok nélkül gondolták azt, hogy Magyarország a német hatalmi törekvések kiszolgálója lesz. A terv kockázatait a teljes magyar politikai elit is átlátta: tiltakozott ellene Károlyi, Apponyi és Tisza is. A baloldal viszont megosztott volt: Kunfi Zsigmond, Varga Jenő és más

szocialisták ellenezték, Szabó Ervin, Jászi Oszkár, Ignotus és az olyan radikálisok, mint Ady Endre és Szende Pál, mellette foglaltak állást.

Bár júniusban a Monarchia csapatai súlyos veszteséget szenvedtek az olasz fronton, a magyar kormány még szeptemberben is úgy gondolta, hogy a háborút meg lehet nyerni, és azt tervezte, hogy Magyarországhoz fogják csatolni Boszniát. Már kész volt az új címer. Október 17-én a képviselőházban – Károlyi két nappal korábbi felszólalására válaszul – Tisza István elismerte, hogy „ezt a háborút elvesztettük”. A többes szám első személy használata is sokatmondó volt, hiszen Károlyi említett beszédében egyértelműen az ország vezetőit tette felelőssé a vereséért. De ami ennél jóval kevésbé ismert megfogalmazás, Tisza azt is mondta, hogy „ennek folytán keresnünk kell a békét oly feltételek mellett, amelyeket ilyen viszonyok között ellenségeink elfogadnak”. A feszültségek enyhítése érdekében a királynak egy ötlete volt: „hűséges magyar alattvalóit” háromhetesre tervezett országjárással biztosítsa királyi gondoskodásáról. Csak Debrecenig jutott, onnan ment vissza gyorsan Bécsbe, merthogy ott még nagyobb volt a baj: 21-én megalakult az Ideiglenes Nemzetgyűlés, és ezzel *de facto* létrejött egy új államalakulat, a köztársasági formát felvevő Német-Ausztria. A horvátok ugyanezen a napon, a csehszlovákok október 28-án, a jugoszlávok október 29-én proklamálták függetlenségüket és nemzeti egységüket.

(A tanulmány második, befejező részét májusi számunkban közöljük. – A szerk.)

Hónapló

Parászka Boróka

Vizionálás

Erdély legmeghittebb színházában ülünk kortárs bemutató után a fiatal társulattal. Besúgókról, besúgottakról, erőszakról szól a darab. Gyér volt a közönség. A mecénások nem jöttek el – magyarázza kissé zavarban a szervező –, meg különben is, ha itt megneszelik az emberek, hogy dráma lesz, akkor baj van. Aki viszont eljött, annak tetszett, voltak románok is, ők az eltérő színházi hagyományoknak megfelelően állva tapsoltak, és aztán a büfébe is feljöttek, de külön asztalnál ültek. Megjelent a polgármester a nézőtéren, aztán észrevétlen távozott. Nem köszönt, nem gratulált, nem is maradt távol feltűnően. Ott is volt, meg nem is. Azt mondják, ő a legerősebb polgármesterek egyike, „magas rangú kormányzati emberek” támogatják, és nem riad meg semmitől ezért a támogatásért.

A gátlástalanságról szóló darabról a büfében a bor és a pogácsák között alig esik szó. Néhány kósza mondat szalad el arról, hogy volt régen, félszeg megjegyzéseket hallani: most is így van. Nem lehet feszegetni, hogy most hogy van. Ahogy elhangzik a polgármesterre, a helyi viszonyokra vonatkozó kérdés, azonnal megmerevednek az arckifejezések, elfordulnak a tekintetek. Mintha valami illetlenség, valami jól nevelt társasághoz nem illő dolog történe. Valami roppantul kínos dolog.

Témát vált aztán az asztaltársaság megkönnyebbülten, rengeteg pénzt kaptak a színházak. Rég nem volt ilyen errefelé, hogy színházat építsenek. Az, amiben ülünk, az is valami különös, eszelős makacsságnak köszönheti a létét, a helyi zsidó közösség adakozásából épült fel, az aprócska városhoz képest túlméretezett eleganciával, reményekkel. Aztán a különböző impériumváltások többször majdnem elsodorták, csak a helyi (zsidó) direktor eszelős ragaszkodása tartotta meg, mindaddig, amíg az igazgatót le nem váltották, ki nem rúgták, majd el nem vitték Auschwitzba. (Sosem ért oda, hulláját valahol útközben kidobták a vonatból.) Bombatámadás is érte egykor az épületet, volt már bezárva, és működött lehetetlen körülmények között. Volt, hogy majd mind elmenekültek a társulat tagjai, a Ceaucescu-rendszer éveiben az előadásokat csak a pártbizottság engedélyével lehetett játszani. A cenzorok megjelentek a direkt számukra rendezett előbemutatón, a „vizionáláson”, és ha a „vizionálás” jól sikerült, ha megtették a változtatásokra, szöveghúzásra, átalakításra vonatkozó javaslataikat, csak akkor lehetett beengedni a valódi közönséget.

Minderről most, a friss bemutató után épp csak szót ejtünk. Az épület egykori pompájához hasonló állapotban tündököl: EU-s pénzekből újították fel.

A mecénások, igaz, elkerülik az általuk támogatott bemutatókat, csak akkor jelennek meg, ha lehet nevetni. A polgármester nevét még a színházi

büfében is csak óvatosan mondják ki. Az új színház vagy stúdió számára kapott pénzről nincs vita. Nem kérdezi meg senki, hogy mit jelent színházra pénzt „kapni” ott, ahol a polgárok évtizedeken át a sajátjukból áldoztak erre. Ahol a színház közös teljesítmény, az utolsó bástya, amelyhez mindenáron ragaszkodtak a román királyság, a Horthy-rendszer, majd a Ceaucescu-rendszer évei alatt is. Most csak úgy jön a pénz, a polgármester hozza – teszi hozzá. Neki vannak ehhez kapcsolatai, neki köszönhető, hogy ide is jutott – hiszen tudjuk, Erdély-szerte mások is kaptak ilyen gáláns ajándékot. Nem mindenki, csak ahol volt kijáró ember, kormányzati jó viszony. Különb-
ben is, ami eddig jött, az csak a papírozásra, a tervekre, engedélyekre lesz elegendő. Aztán ha megint jön majd pénz – és ha a polgármesteren múlik, jönni fog –, akkor lehet építkezni. Ki fog majd az új színházba, játszótérbe járni, ha ebben a szépen felújított régiben sincs közönség? És hol a közönség, amelyet nem lehetett elriasztani a legrémesebb diktatúrák évei alatt sem? A beszélgetés itt megint megakad, az illetlen kérdések rászáradnak az ember torkára. Poénnaal lehet elütni a kínos helyzetet.

82

Marosvásárhelyen az idén, március 14-én volt március 15-e, mert a magyar kormány képviselője csak akkor ért rá koszorúzni. Egyúttal fel is avatott a környéken egy focipályát, „akadémiát”, ahogy most nevezik. Az avatás pont úgy zajlott, ahogy a hasonló ünnepi események évtizedek óta zajlanak ezen a vidéken. Felvonultak a helyi tekintélyek kiskosztümben, öltönyben, az alkalomra bekeményített frizurával. Ott volt a pap, a lelkész – ökumenikus, teljes jelenlét. Felállt mindenki koszorúban, középen a legfontosabb, magyar kormányzati vendéggel, aki csak ekkor ért rá, és aki március 14-e alkalmából (amely majd nem a magyar szabadság napja) egy focipályát tartott fontosnak felavatni. Ez nem csak egy papíron létező színház, foghíjas közönséggel, amely csak nevetni hajlandó. Hanem egy csak papíron létező fociakadémia, valódi fűvel, valódi fűre festett tizenegyesvonallal, és a fűvön bokázó klérussal, templomi kórussal, ünneplőben kivezényelt kisiskolásokkal. És mit fognak majd ezen a kormányzati támogatással, kisebbségpolitikailag befüvesített, nemzetstratégiai fontosságú, felszentelt és megáldott pályán csinálni? Hát ott fogják rúgni a szent bőrt – mondja valaki –, kellő távolságra az ünneplő tömegetől. Aki nem akar ünneplő tömeg lenni, felsorakozni, beállni, igazodni, az távolról mondja a magáét. A színházi büfében is felsercen néhány ilyen mondat. A pénzt hozó polgármesternek, magyarázza valaki fogcsikorgatva, március 15-én elgurult a gyógyszere. Ha hallottad volna azt a brüsszelezést – legyint, majd folyik tovább a mire elég, mire nem elég a kapott pénz körüli beszélgetés.

A közelgő európai parlamenti választás előtt kongresszust tart a magyar érdekképviselő. E napokban dől el, hogy kik lesznek az erdélyi magyar képviselőjelöltek. A magyar kormány által támogatott és a még inkább támogatott jelölt néz farkasszemet egymással. Az utóbbi győz. A kongresszuson egyetlenegy kritikai hang sem hangzik el. Még azok a nagy öregek sem okvetetlenkedtek, akiktől eddig megszokták és kicsit várták a morgolódást. Akiknek köszönhetően még mindig élt az illúzió, hogy nem vágta teljesen zsebre a szervezetet a nagy, bőkezű magyarországi mecénás. A kongresszus

rendkívüli technikai körülmények között zajlott, profi forgatókönyv szerint. Hatalmas kivetítőkön lehetett követni a felszólalókat, mindenkinek volt valami előre jól megfogalmazott, a választókat pontosan célzó üzenete: a nemzetről, a megmaradásról, a család fontosságáról. Előre megkapta mindenki – mondják az eseményeket távolról, fogcsikorgatva követők –, hogy mit kell személyesen üzennie, képviselnie. Semmit sem bíztak a véletlenre. Az újságírók – már aki meghívót, akkreditációt kapott – szintén előre látta-mozott kérdések alapján kérdezhettek. A szenátor, aki történészként indult szenátori mandátumáért, az „ezeréves” Európáért kampányolt ezen a szigorúan megrendezett kongresszuson. Valamikori CEU-ösztöndíjas, akadémiai programok kedvezményezettje hirdette most szemrebbenés nélkül, hogy az ezeréves Európát meg kell védeni. Sem a CEU-ról, sem az épp felszámolás-átalakítás alatt lévő, sarokba szorított Magyar Tudományos Akadémiáról nincs semmilyen mondanivalója. Megvédi az ezeréves Európát. Miért pont az ezerévest? – hangzik el a fojtott kérdés. Nem túl hangosan, mert ugyan ki kérdezne ma itt bármit hangosan? Amúgy sincs az a hangerő, amivel a megrekcumolt¹, felszántott, szigorúan ellenőrzött sajtóban hallhatóan szóvá lehetne tenni bármit is. Hát azért ezeréves, hangzik a szintén csak kívül, távol állók által hallható válasz, mert ahhoz nem értjük hozzá a zsidókat meg az arabokat. Okvetetlenkedsz, nem ez a lényeg – háborognak a valamivel közelebb állók. Különbösen is, beszéljünk másról, valami olyasmiről, ami nem rontja el a hangulatot, ami nem vezet vitához, konfliktushoz. Így is elég bajunk van, hiányzik ez neked? Örülj neki, ha adnak, vedd el, ha ütnek, fuss el. Eddig jobbára ütöttek az elmúlt száz évben, itt az ideje elvenni, amit lehet. Ilyen beszélgetésfoszlányok gomolyognak, mint a gyorsan elillanó reggeli köd. Most kéne mélyen megsajnálni magunkat – hangzik a pikírt megjegyzés. Azért „kapjuk” a pénzt a színházra, a foci pályára és a sajtóra (1,9 milliárd forintot), mert eddig ütöttek. Nem baj, ha a színházban nincs közönség, a pályán nincs, ki focizzon, az évek óta felfoghatatlan mértékben támogatott sajtó meg nem is létezik. Az egyetlen dolog, ami valós, az a létező sajtótól, a kimondott vagy félig kimondott mondatoktól, kérdésektől való rettegés. A színházi büfékben, ünnepi rendezvényeken elfojtott hangok. A mindig más irányba meredő tekintetek. A félrefordított arcok. Az undor a polgármesterrel szemben, aki a pénzt hozza, és magunkkal szemben, akik a hozott pénzért bokázunk, ünneplőben végighallgatjuk az örültségeit, vagy nem hallgatjuk végig, nem bokázunk, de mindenképpen tehetetlenül nézünk, mi történik velünk és általunk.

Azért még működnek a színházak. Még mindig van, aki felvegye az ünneplőjét, beüljön a nézőtérre. Még mindig lehet játszani a darabot az öreg besúgóról, a kínzótisztról. Most nincsenek vizionálások. Vagy ha vannak, akkor nem tudunk róluk. Jövőre körültekintőbb lesz a darabválasztás. Hoznak majd valami vidámat, amire beülnek a mecénások is. Valami olyasmit, amiről nem siet el szótlánul a polgármester, hanem ott marad kvaterkázni a bemutató utáni ünnepi összejövetelen. Gratulál a színészeknek, és nyug-

¹ megrendszabályoz, megfegyvelmez (PB)

tázza, hogy nem hiába hozza azt a sok pénzt áldozatos munkával. Akkor majd senkit sem fenyeget a veszély a nézőtéren, hogy önmagára ismer, hogy bemutató után úgy kell majd elosonnia, mintha ott sem lett volna. Nem szabadul el olyan mondat, hogy „most is így van”, „mi is ezek vagyunk”.

Ennek a színháznak a felújítását is az Európai Unió támogatta. Az új színház építését a kormány. Legyünk megfontoltak, okosak. Tenyerünket hálával, kellő ütemben csapjuk össze.

Lágh Júlia

Az alkotmánybíró nagymamája

Ebben a hónapban két remek dolog történt velem. Az egyik, hogy megjött a tavasz; igaz, ez nemcsak velem történt, többnyire morcos embertársaimmal is, most sem látok sok örömet az arcokon. Kár. A másik, amit csak franciául olvasó honfitársaknak tudok ajánlani, hogy kezembe került egy tavaly megjelent, nagyszerű könyv, a nem kevésbé nagyszerű, kilencvenéves Robert Badinter munkája. Címe: *Idiss* – az anyai nagymama neve. A híres ügyvéd, tucatnyi könyv szerzője, Mitterrand igazságügyi minisztere, nevéhez fűződik a halálbüntetés eltörlése és több emberi jogi törvény kidolgozása, kilenc évig volt az Alkotmánybíróság elnöke, majd szenátor. Ez a nagy ember a könyv egyes lapjain kisfiú, a csodás asszony, Idiss unokája, akiről, ahogy egyébként az egész családról, hallatlan gyengédséggel ír. Érzelemmel telten, de sosem érzelmesen. Továbbá okosan és információgazdag módon.

84

Idiss emlékének szól a könyv. „Nem életrajz – írja a hátsó borítón a szerző –, nem is tanulmány az orosz birodalomból 1914 előtt Párizsba érkezett zsidó bevándorlók életkörülményeiről. Csupán beszámoló egy különleges sorsról, amelyről sokat ábrándoztam. És, túl az eltelt időn, legyen ez egyúttal tanúvallomás is az unoka szeretetéről.”

Idiss 1863-ban született Besszarábiában, az orosz birodalom nyugati határán, amelyet Badinter Yiddishlandként emleget. A franciáknál ez a kifejezés terjedt el arra a „határok nélküli országra”, ahol a jiddis nyelvet beszélő közép- és kelet-európai zsidóság élt lengyel, litván, ukrán, román és magyar területeken. Összesen közel tizenegymillióan voltak, mielőtt a náci németek és szövetségeseik nekiláttak módszeres kiirtásuknak.

Idiss jiddisül beszélt, oroszul talán tudott egy kicsit, ez nem derül ki a könyvből, de franciául soha nem tanult meg, bár egy keveset megértett. De írni-olvasni sem tudott, ami később, franciaországi életében már nagyon zavarta. Ámbár ugyan hogyan is tanulhatott volna a 19. század Oroszországában egy szegény család lánya? Ez nem volt szokásban. A fiúkat taníttatták. Idiss nagyobbik fia, Avroum középiskolába is járt, amire nagyon büszke volt, úgy is hívták a családban: „a diák”. A kisebbik fiú, Naftoul elfogadta jobban iskolázott bátyja szellemi fölényét; amikor később Párizsban használt ruhával ke-

reskedtek, ő húzta mindig a kiskocsit, bátyja közben az árról tárgyalt a gazdag negyedek házmestereivel, akiknél összegyűltek a naccságáktól levetett, alig hordott, a cselédeknek adott ruhák. De most előreszaladtam a történetben.

Az unoka, Robert 1928-ban született Párizs 16. kerületében. Kisgyerekként csöndben figyelte a nagyanyját, amint péntek esténként meggyújtja a gyertyákat, és elmondja az imát, majd megöleli és megáldja az unokáját.

Nehéz élete volt a távoli Besszarábiában (ennek nagyobb részét ma Moldovai Köztársaságnak hívják, kisebb része Ukrajnához tartozik). Miután férjét, Schulimot elvitték katonának a cár seregébe, Idiss két kisgyerekekkel egyedül maradt, a nagyobbik is még csak négyéves volt. Férje szüleihez költözött – mit szólnának a szomszédok, ha egy fiatalasszony egyedül lakna? –, terítőket hímzett, és árult a piacon, mert nagyon szegények voltak. De alig ment az üzlet, volt, hogy sírva tért haza, mert semmit sem tudott eladni. Egy idő után ismerőse biztatására és szervezésében dohányt csempészett át a közeli határon (a románoknál olcsóbb volt a dohány), ez sovány kis kereset volt, de mégis valami. Aztán lebukott. Az incidens izés leírása orosz regényekbe illő. Ivan Petrovics, a csendőr szíve megesik a rémületében zokogó fiatalasszonyon, de bizonyítania kell a főnöke előtt, hogy rajtaüt a dohánycsempészekre, ezért kéthetenként egy éjszakát Idissnek a fogdában kell töltenie. Elveszik az árúja felét, de meghagyják a másik felét, hogy ne essen el teljesen a keresetétől. Reggel kiengedik, miután teát főz a szamovárban a csendőröknek...

Öt év katonai szolgálat után megjön a jóképű Schulim, Idiss boldog, a vizontlátás öröméből születik 1899-ben Chifra – franciaországi életükben majd Charlotte-nak hívják –, Robert Badinter édesanyja.

A családi történethez szorosan kapcsolódva olvashatjuk a történelmi eseményeket. A zsidók Besszarábiában – ahogy másutt is – folyamatos fenyegetettségben éltek. Az ortodox keresztény lakosság és a cári adminisztráció egyaránt megvetésével sújtotta a *stetl* lakóit, ami időnként heves gyűlöletbe, majd fizikai erőszakba csapott át, a fenyegető pogrom elől nem volt hová menekülni. A roham elültével a zsidók összeszámolták halottaikat, miközben tovább nőtt bennük a vágy, hogy egy szabad országban folytassák életüket. A kisinyovi pusztító pogrom után (1903), amely több mint ötven zsidó életet követelt, Idiss és Schulim két fia, az akkor már huszoneves Avroum és Naftoul elhagyta Oroszországot, és unokatestvérei után Párizsba ment: Párizsba, Yiddishland zsidóinak szemében a szabadság mitikus városába.

Badinter remekül láttató leírása alapján megelevenedik előttünk a két fiú kezdő bevándorlóélete. Handlénak álltak, kocsijukat húzva gazdagéknál begyűjtötték a levetett ruhákat, a Marais negyed szabóinál, varrodáiban rendbe hozatták, és a Bastille-tól a République-ig az utcákat járva eladogatták. „Szép női ruhák, tessék, vegyék, vigyék!” Ment az alkudozás évszázados szokása, működött az üzlet; a fiúk sokat dolgoztak, és eleget kerestek ahhoz, hogy támogatni tudják a Besszarábiában maradt családot.

A párizsi bulvárokon időnként ugyanúgy ordították az otromba tüntetők, hogy „halál a zsidókra”, mint a cári birodalom provinciáiban. Mégis, a Dreyfus-ügy kapcsán a zsidók megértették, hogy a köztársaság (a szerző hangsúlyozza: nem Franciaország, hanem a köztársaság) megvédi őket. Badinter idéz egy

litvániai rabbit: „Az az ország, ahol szétszedik egymást egy kis zsidó kapitány sorsa miatt, olyan hely, ahová érdemes menni.” (A *J'accuse*, Zola híres cikke 1898 januárjában jelent meg egy napilap címdalán, az országot kettészakító vita lezárását a legfelsőbb bíróság felmentő ítélete jelentette 1906 júliusában.)

A 20. század elején, meséli Badinter, a franciaországi zsidók főként a Nagy-ünnepek alkalmával találkoztak a zsinagógában, inkább a családi hagyományt, mint a vallás hívó szavát követve. A társadalmi rétegződés egyértelmű volt. A piramis alján a Közép- vagy Kelet-Európából frissen érkezett, jiddisül beszélők beálltak inasnak a zsidó kézművesekhez, iparosokhoz, és egy idő múlva saját műhelyt nyitottak. Fölöttük álltak a kereskedők, a nagybaniak vagy a kisárusok, ők képezték a judaizmus középosztályát Franciaországban. Fölöttük a létszámban nem nagy, de társadalmi pozíciójánál fogva befolyásos zsidó városi polgárság, francia állampolgárok a Forradalom óta, mélységesen patrióták, nagyiparosok, szabadfoglalkozásúak, magas rangú állami tisztviselők, legfőbb jellemzőjük a Tudásnak, az egyetemi diplomáknak tulajdonított kiemelt jelentőség. Végül a társadalmi létra csúcsán álltak az olyan arisztokraták, mint a nemességet szerzett Rothschild bankár vagy a rangos iparmágnás, Citroën.

Tovább lapozva Badinter könyvében, ismét és immár utoljára a besszarábiai stétlben vagyunk, ahol Schulim, sajnos, újra és újra visszaesik a játékszenvedélynek az Örökkévaló előtt oly utálatos bűnébe, de kártyaadósságait már nem tudja kifizetni. Elég volt ebből, egy rokon hívó levelének hatására Idiss útnak indítja szeretett férjét Párizs felé, aztán eladja szegényes kis házukat, és kislányával ő is útra kel. Soha nem hagyta még el a falut, kivéve néhány rövid látogatást Kisinyovba, a rokonokhoz, de akkor is mindig kísérték. És most ez a nagy utazás, egyedül a gyerekekkel. Még szerencse, hogy a zsidók mindig vigyáznak egymásra. Két nap vonatozás után anya és lánya Bécsbe ér, zsidó szervezetek képviselői várják az állomáson. Itt most mi is megállunk, hogy átadjuk a szót Robert Badinternek:

„Bécsben a művészet és az intellektuális bátorság virágzott a korhadó intézményes keretek között. Ebben a világvárosban egymás mellett éltek a legkülönbözőbb politikai hovatartozású bankárok és nagyiparosok, értelmiségiek, művészek és zsidó aktivisták. Bécs összegyűjtötte az askenázi világ összes szenvedélyét és szorongását, Bécs, ahol egy kontár osztrák festő táplálta magában a zsidók fanatikus gyűlöletét. [...] Az osztrák-magyar judaizmus megkülönböztető jegye volt az intellektuális és művészi élet gazdagsága. Zsidó származású filozófusok, festők, írók adtak a hanyatló birodalom fővárosának modernséget és kivételes kisugárzást. Virágzott a heves antiszemitizmus is, tanúsítja ezt a harcos antiszemita Karl Lueger polgármester jelenléte.” (Lueger, aki gúnyosan Judapestnek hívta Budapestet a korabeli és későbbi antiszemiták nagy örömeire, 1897-től 1910-ben bekövetkezett haláláig volt Bécs polgármestere.)

Idiss könnyű szívvel utazott tovább Bécsből Chifrával: a *Joint* képviselői föltették a párizsi vonatra, költőpénzt, kóser elemőzsiával teli kosarat adtak neki, és egy papírra fölirták neki a párizsi *Joint* címét; ez utóbbi csak túlbiztosítás volt, mert úgyis várták a vonagnál a Gare de l'Esten.

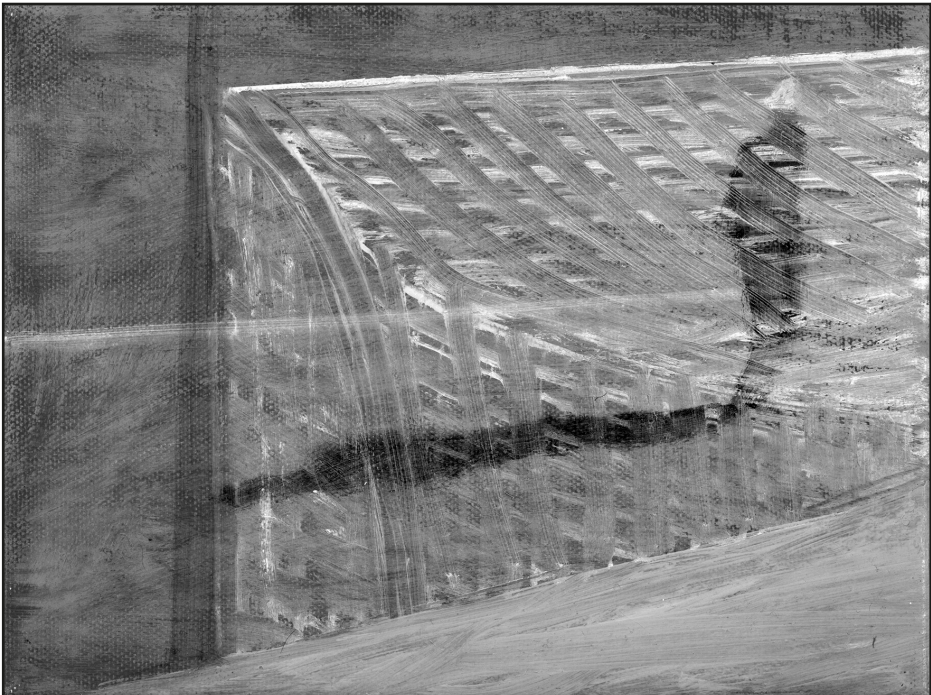
Következett az új élet, amelyhez Idiss könnyen alkalmazkodott: kóser boltban vásárolt, a szomszédasszonyokkal jiddisül tudott beszélni, a nála

„párizsibbnak” tekintett nőkkel kimerészkedett messzebb a városba kirakatokat nézni, és büszkeségtől túlcsondult szívvel hallgatta, noha alig értette a szavakat, Chifrát La Fontaine-t szavalni.

Badinter fájdalmas szavakkal emlékezik meg arról, hogy milyen más élete lehetett volna édesanyjának, ha egy nemzedékkal később, és más zsidó környezetben születik. Igaz, a bevándorolt zsidóknál is megvolt a tanulás, a tudás kultusza, de a hagyomány úgy akarta, hogy ez a fiúk privilégiuma legyen, a lányoké pedig a háztartás, a gyereknevelés, az idősek gondozása. Ekként Charlotte, tanárai és ő maga nagy bánatára, nem járt gimnáziumba. Eljárt viszont szorgosan a könyvtárba, mindent elolvasott, járt múzeumokba és a köztársaság szellemiségét sugárzó nyilvános előadásokra.

Folytatnám a beszámolót még hosszán, hiszen a könyvnek alig egyötödét ismerttettem, de nincs több helyem. Marad a szomorú vég: Simon Badintert, Charlotte férjét és Robert apját Klaus Barbie parancsára 1943 márciusában Sobiborba deportálták. Nem jött vissza. Naftoult valaki följelentette, 1942 nyarán deportálták Auschwitz-Birkenaubá. Nem jött vissza. A másik nagymamát, Simon anyját egy razzia során fogták el 1942 szeptemberében. Hetvenkilenc éves volt. Az Auschwitzba vezető úton, a tehervagonban hunyt el.

Függelékben tanulmányozhatjuk a Vichy-kormány idegenellenes és antiszemita törvényeit és rendeleteit.

Nemere Réka: Hálótanulmány VIII.

Cipőfűzés és más konfliktusok

Berlin, 2019. március 10.

Kilencesztendős koromban az óbudai zsidó fiúárvaházban nap mint nap ugyanabba a problémába ütköztem: a cipőmet kizárólag keresztöltéssel tudtam befűzni, márpedig horogöltés volt a kötelező, és szigorú nevelőnk külön felelőst bízott meg a lábbelik kinézetének ellenőrzésével, mielőtt a Zichy utcából csapatostul elindultunk volna a Kórház utcai állami iskolába. E stresszes hajnalokon, látván gyámoltalanságomat, évtársam, W. Tamás vett oltalmába, aki valóságos mestere volt a horogöltésnek. Tamás és öcsce, Gyuri mindaddig szoros baráti körömhöz tartozott, mígnem 1955 őszén nagyanyám kivett az árvaházból. Ekkor, mint megannyi más növendéktársamtól, tőlük is elváltak útjaim, s többükkel csak az utóbbi években, már az internet révén kerültem újra kapcsolatba. Másként alakult a dolog a W. testvérekkel. 1990 elején, nem sokkal azután, hogy megjelent az árvaházi időszakról szóló kisregényem, egyszer csak telefonon jelentkezett Gyuri. El-látogattam hozzá, és harmincöt éves távlatból felidézttük a régi szép időket. Engem főleg a külseje lepett meg: a gyerekkori csoportképeken valamennyi-en vékony dongájú, girhes kölyköknek látszunk, a viszontlátáskor viszont robusztus, erős férfit pillantottam meg. Kiderült, hogy több éve egy maszek kamionos céget vezet, és az ejtőernyős ugrás a hobbija.

88

Akkoriban már jórészt Bécsben éltem, bár gyakran jártam haza, és valamelyest részt is vettem a szépen kibontakozó közéletben. Egyszer meghívtak a Pécsi Liberális Klub esti rendezvényére. Az időpont nem volt túl szerencsés, mert másnap a legkorábbi vonattal kellett megérkezniem az osztrák fővárosba, azt pedig csak Pestről érhettem el. Megosztottam ezt a gondot Tamással, ő pedig nyomban tudott megoldást. Felhívta Gyurit, és megkérdezte, nem vinne-e el engem kocsival a mondott napon Pécsre, és hozna onnan vissza Pestre. Gyuri készséggel igent mondott, noha velem se találkoztam 1955 ősze óta. A hosszú oda- és visszaúton vele is mindenféléről beszélgettünk, ahogy a német mondja, „über Gott und die Welt”, azaz istenről és a világról. Már Budaörs körül járhattunk, amikor megkérdezte, tudom-e, miért vállalkozott erre a nehéz útra. Miért, kérdeztem vissza, mire ő: „Hálából a cukorka miatt.” Rögtön megértettem mindent.

Én, mint félárva, annak idején hétvégenként hazalátogathattam a Lenin körúti lakásba anyámhoz és nagyanyámhoz. Nagyanyám jól ismerte a cipőfűzés körüli hétköznapi bonyodalmakat, és úgy vélte, hogy W. Gyurit valamivel meg kell jutalmazni a segítőkészségéért. Vasárnap este, amikor elindultam a 33-as villamos megállójához, ami a Váci úton és az Árpád hídon át szinte belefutott az árvaház épületébe, mindig adott egy kis zacskónyi sava-

nyú cukrot, és a lelkemre kötötte, hogy egy darabot jutalomból okvetlenül kínáljak fel W. Tamásnak. „És akkor – egészítette ki a történetet W. Gyuri – Tamás szájába vette a savanyú cukrot, kettéharapta, és megfelezte velem.”

Nemrégiben a Facebookon – talán 75. születésnapja okán – belebotlottam W. Gyuriba, gratuláltam neki, és levelezésbe léptünk, ahogy mondani szokás, „priviben”. Mi több, fel is hívtam, talán mert lelkifurdalást éreztem vele szemben, hiszen azt az 1990-ben megtalált kapcsolatot életem későbbi fordulatai során nem ápoltam tovább. A terepere ugyanolyan kellemes volt, mint negyedszázaddal korábban, meg is beszélünk, hogy legközelebb, Pesten jártamban összejövünk. Így is lett volna, ha... Pár nappal később Tamás és fia is arról értesített, hogy Gyuri egy gerincműtét közben meghalt. A közösségi oldalon néhány részvétnyilvánításra bukkantam közvetlenül a születésnap gratulációk fölött. A volt árvaháziaiak – vagyunk néhányan Magyarországon, Izraelben, Németországban és Kanadában – egy társukkal árvábbak lettek.

Meglehet, ha összeülnénk egy hosszabb beszélgetésre, hamar láthatóvá lennének a törésvonalak. Hogy mást ne mondjak, Köves Slomó és Heisler András játszi könnyedséggel megosztana bennünket. Ami engem illet, én inkább a Mazsihiszt preferálnám a Chabad helyett, de az a helyzet, hogy kicsit le vagyok kötelezve. Néhány évvel ezelőtt több egykori növendékkel együtt emléktáblát helyeztünk el annak az óbudai zsinagógának a falán, amelyben gyerekkorunkban, mint a feliraton olvasható, „hitéletünket éltük”, s amelynek kertje a játszóterünk volt. Köves rabbi nagyvonalúan támogatta igyekezetünket, sőt az avatás alkalmából még ünnepi ebédre is meghívta a társaságot. Ott a fröccs és a sólet mellett senki sem politizált – Netanjahu, Soros, Finkelstein és más közszerelőik neve szóba se került. Ehhez képest a közéleti fórumokon izraelita hazánkfiak fékezhetetlen hevességgel esnek egymásnak, mégpedig korántsem csak a különbözően, hanem a hasonlóan gondolkodók is. Voltaképpen minden Magyarországon élő vagy onnan elszármazott zsidó bátran mondhatja Adyval: „Kicsi országom, példás alakban. Te orcádra ütök.” E tekintetben tökéletesen asszimilálódtunk.

*

Nézem ezt a Maduro–Guaidó-párviadalt, immár két hónapja zajlik, akkor nyilvánította magát ideiglenes elnökké a polgári parlamenti ellenzék vezetője a hivatalban lévő szocialista államfővel szemben. Az ekként létrejött kettős hatalom csak fokozta a régóta tartó ínséget, inflációt, áruhiányt, s az utóbbi napokban az áramkiesések egész tartományokat borítottak sötétségbe. A határokon hosszú sorokban várakoznak a humanitárius javakat, élelmiszert és gyógyszert szállító kamionok, ám ezeket a határon fegyveres erővel feltartóztatják. A felállás egyelőre fele-fele arányt mutat: Maduro mögött áll a hadsereg és minden bizonnyal a tömeg jelentős része, Guaidót támogatja a parlamenti többség, a liberális média és ugyancsak rengeteg ember. A játszma e pillanatban döntetlen, de sokáig nem maradhat az. Nemzetközileg a helyzet még kacifántosabb: a szocialista oldal maga mögött

tudhatja Oroszországot, Kínát és Törökországot, a polgári ellenzék viszont az Európai Uniót, benne Németországgal, és ami még többet nyom a latban, az Egyesült Államokat. Ez utóbbi adott esetben, mondjuk nyomatékos meghívás esetén, akár katonai beavatkozásra is hajlamos lenne, nem először az Amerika-közi konfliktusok hosszú történetében. Márpedig ha ez bekövetkezne, újabb háborús tűzfészek keletkezne, felgyorsítva az USA és Oroszország között kiújult fegyverkezési versenyt.

Mindezt nem politikai szakértőként írom le, hanem olyan emberként, aki koránál fogva évtizedeken át tanúja lehetett hasonló konfrontációknak. Persze akkoriban a világ kétpólusú volt, és a helyettes háborúk a Közel-Keleten, Afrikában vagy Délkelet-Ázsiában valamelyest a két szuperhatalom ellenőrzése alatt dühöngtek, földrésünket alig érintették. Az atomóriások vetélkedése is inkább a rémület egyensúlyát tartotta fenn, Reagan és Brezsnyev egymás szemében kiszámíthatók voltak. Most azonban egyetlen mégoly erős állam sem szavatolhatja, hogy mikor, hol robban ki általa nem tervezett öldöklés, a harmadik világ nyomora közben roszakatag bárkákon eléri Európát, és belső konfliktusokat gerjeszt, amelyek átírhatják a kontinens politikai térképét. Mi pedig élünk egy félreeső, tízmilliós kisállamban, és sok más gond között attól tartunk, hogy a tudományos akadémia elnöke netán hamis kompromisszumot kötött az innovációs miniszterrel.

Persze, eszem ágában sincs lebecsülni a hazai bajokat, így a Brüsszellel való összezördülést sem. Hírlik, hogy Budapestre készül Manfred Weber, az Európai Néppárt frakcióelnöke, hogy tisztázza a magyar kormánnyal fennálló nézetkülönbségeket, még mielőtt a kereszténydemokrata internacionálé március 20-án a Fidesz esetleges kizárásáról szavazna. Ultimatív követeléseik egyike, hogy a magyar fél szüntesse be az EU elleni kampányt, amelyen Jean-Claude Junckernek, az Európai Bizottság elnökének Soros mellé történt kiplakátírozása értendő. Gondolom, feltételül szabták, hogy az eddigi tervektől eltérően Frans Timmermanst sem fogják pellengérré állítani. Vajon sikerül-e időben átragasztani a plakátokat? Ha igen, akkor Weber a ferihegyi repülőtértől a belvárosig vezető úton végiglejtve már nem azt fogja látni, amit én egy héttel ezelőtt, hanem szelíd óriásplakátokat, amelyek a családot és az anyaságot népszerűsítik, mondjuk, a bevándorlással mint népszaporulati tényezővel szemben.

Elhajózunk

Mire ez a naplóbejegyzés megjelenik, talán már túl is leszünk rajta (a nyomtatott sajtó varázsa), de hátha mégsem – vagy ha igen, jó lesz tanulságnak.

Aki már 1990-ben is legalább nagykorú volt, az bizonyára hajlamos elfogadni: az elmúlt harminc évet elvesztettük. Nyerésre talán sosem álltunk: 1989-ben egész jónak tűnt a leosztás, de aztán kiderült az államadósság valós, sokkolóan magas mértéke, gyorsan egyértelművé vált, hogy a rendszerváltásnak nevezett forgatagban a titkosszolgálatok – nem elhanyagolható szovjet közreműködéssel – a saját játszmáikat játsszák (emlékszik még valaki, hogy az első publikus közvélemény-kutatásokban hónapokig a szociáldemokraták vezettek, aztán egy évre rá a nevüket is elfelejtettük?), meg az is, hogy a legvidámabb barakk nem a vidámságot, hanem inkább a barakkjellegű fogja megőrizni, ha áttolják a nyugati térfélre. Nekem elég sok maradandó emlékem van abból a korból, mert 21 éves voltam az első szabad választások idején, nem sokkal később vettem át a diplomámat, és épp családalapításra készültem – az ilyesmit megjegyzi az ember, mint ahogyan azt is, hogy az összes negatív előjel ellenére milyen bizakodva keresgéltek mindenfelé a gyors fejlődés jeleit.

Az első közlekedési miniszter például azt mondta, hogy a vasúti kocsikat nem lehet egy csapásra lecserélni, azt viszont már két hét múlva látni fogjuk, mennyivel tisztábbak és pontosabbak lettek a vonatok. Sajnos nem lett igaza (nagyon nem: 1998 és 2013 között mindennap vonattal jártam dolgozni, az akkori élményeimből simán újairhatnám az *Akit a mozdony füstje megcsapott* című klasszikust, pedig a Moldova-riportkönyv 1975 és 77 között íródott). Errefelé csak lassan változnak a dolgok, és az sem ritka, hogy rossz irányba. Ennek ellenére úgy látom, hogy minket a földrajzi helyzetünkön kívül semmi sem determinál arra, hogy hajósát vesztett kósza kompként hánykolódjunk Nyugat és Kelet között. Tehát nem arról van szó, hogy ne tudnánk, hol szeretnénk kikötni, hanem arról, hogy a mindenkori politikai elitünk rendre meglátja az üzletet a Kelet és a Nyugat közötti átmenetiség (látszatának) fenntartásában. És abban, természetesen, hogy ha megpróbálnánk tartósan valamelyik oldal felé gravitálni, akkor addig bizniszelnek a másikkal, amíg a végleges kikötést valahogy meg nem akadályozzák. Kádárék is boltoltak a Nyugattal (ebből lett például a pénzügyi összeomlást megakadályozó és így minden bizonnyal a rezsim túlélését biztosító IMF-csatlakozás a nyolcvanas években), meg Orbán is boltol a Kelettel, szintén nem a nemzeti jólét, hanem a saját hatalma tartósítása érdekében. A kétféle üzletelési irány között ugyanakkor van egy (remélem, egyszer tényleg) perdöntő különbség, éppen abból adódóan, hogy a nemzet maga egyfolytában Nyugatra tart: aki Keletre ad el minket – lényegtelen, hogy milyen megfontolásból –, az az én szememben nemcsak az ezeréves álmodást árulja el, hanem az ezeréves hazát is.

2019 márciusában éppen ezt a fajta tranzakciót szemlélhetjük, mint a piszkos üzlet akaratlan tárgyai, illetve (újságíróként) annak krónikásai. Huszon-

öt éve űzöm ezt a szakmát, szemtanúja voltam jó néhány nagy visszatáncolásnak. Mit nem adnék például azért, ha belepillanthatnék az aktacsomagba, amely az első Orbán-kormány idején az egész világot meglepő harcirepülőgépválasztás körüli svéd és brit nyomozás eredményét őrzi, és amelyet az ottani főügyész (miután ők az eljárást peren kívül, a vétkesek megbüntetésével lezárták) többször följánlott magyar kollégájának, de mindig olyankor, amikor az itteni partnert Polt Péternek hívták. (A Gripen-papírokat én is kikértem amúgy, hivatalosan, újságíróként – azt a választ kaptam, hogy nekem nem adják, de ha a főügyész kéri, akkor meg is kapja.) A jelenlegi kormánypárt, vagyis a Fidesz a legizmosabb európai erőközpont, az összes fontos uniós intézményt uraló Európai Néppárt jól beágyazott, népes EP-frakciója révén fontos és tekintélyes része; ha létezne pillanat, mely alkalmas lenne a Nyugathoz tartozásunk véglegesítésére, akkor az valószínűleg most van. A mi kormánypártunk pedig ezt a kivételes helyzetet nem a rendszerváltó generáció történelmi küldetésének beteljesítésére használja föl, hanem – mint a tragikus magyar történelem oly sok korábbi árulója – inkább az aktuális keleti despotával mutyizik a háttérben, kockára téve az ország európai pozícióját is. Sokan idézték már a 2007-es Fidesz-nagygyűlésen elmondott Orbán-beszédet, de annyira ide tartozik, hogy néhány mondatot én is kölcsönveszek belőle. „Az államalapítás óta Magyarország nyugati ország, amely saját jószántából sohasem akar többé a Kelet része lenni [...] Egy nyugati kultúrnemzet életére rátelepedett a Kelet uralma, amely megmértelyezte és tönkretette országunkat. Nyugatos nép a keleti önkény hálójában [...] A keleti politika nem tűri az önállóságot, nem tűri a függetlenséget, és nem tűri a szabadságot. Felszámolja az emberek független életét védő védvonalakat. Vagyontalanná tesz, elszegényít, kiszolgáltatottá vetkőztet, ha kell, megfélemlít. A hatalomtól függő élet láncába fűz [...] Mióta a Kelet betette a lábát Magyarországra, a magunkfajta szabadságszerető magyarok mindig ugyanazt akarták; szabadulni sorvasztó öleléséből, és elzavarni hazai helytartóikat [...] Nyugati demokráciát akartunk, amely a keresztény kultúrára, a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméjére épül. Mindig is harcoltunk az áldemokrácia ellen, ahol az élet rendjét az emberek helyett a hatalom szabja meg, a hatalom önkénye működteti, ha érdekei úgy kívánják, hazugsággal, csalással, maffiapolitikával, ha kell, erőszakkal is [...] A világ lassan ráébred, hogy a történelmi kihívást nem a kommunizmus előtti veszélyes eszmék újjáéledése jelenti, mert azok gyökerei alól a történelmi változások már kimosták a talajt. A nyugati világ számára a történelmi kihívást a keleti új rend gyarapodó erői jelentik, melynek leheletét, jelenlétét, kisugárzását már a bőrünkön érezhetjük [...] A független, szabad élet elfojtása, amerre csak nézünk. Adókkal megfojtott kisvállalkozások, sorsukból kilábalni képtelen, máról holnapra élő kiszolgáltatott kisemberek, tíz körmével hiába kapaszkodó, sülyedő polgárság. Nincstelenné, kiszolgáltatottá tett emberek, akik nem mernek felszólalni és kiállni az igazukért, mert a hatalomtól függ a másnapi megélhetésük. Hiába a NATO- és uniós tagság, ez nem a Nyugat, és nem a 21. század. Ez a keleti élet, és a múlt század, amit húsz év óta próbálunk magunk mögött hagyni, de újra és újra elér, körülöfön és visszahúz bennünket.”

Egyetlen vessző kihagyása nélkül bármelyik jelenlegi ellenzéki párt szónoka elmondhatná nemzeti ünnepünkön, és mindenki érezné, hogy kinek szól, kinek mérhetetlenül kínos az üzenet.

Tizenkét év telt el azóta, és nem a Nyugat változott meg közben. Nem az történt, hogy hirtelen befogadó lett (a nagyjából huszonötmillió „idegen” népességnek legfeljebb az ötöde érkezett az elmúlt évtizedben, a többiek már akkor is itt voltak, amikor Orbán Viktor az Astoriánál meghirdette a nyugati nyitást), és Brüsszelnek (Berlinnek, Párizsnak, Stockholmnak stb.) sincs több birodalmi ambíciója, mint amennyi 2007-ben volt. Az alapvető változás nem náluk, hanem a mi térfelünkön, még pontosabban Magyarország egyszemélyi vezetőjének a fejében zajlott le.

Nem a Juncker-plakátról és még csak nem is a bevándorlás körüli nézetkülönbségről van szó – épp arra bizonyíték a fenti idézet, hogy a miniszterelnök, ha az érdekei úgy kívánják, ezeknél fundamentálisabb kérdésekben is képes a 180 fokos fordulatra. A megfajtást a márciusi miniválság méltatlanul elhanyagolt februári előzményepizódja kínálja, amikor a kormány a Európai Bizottsággal folytatott hosszas huzavona után visszavonta a Tiborcz-féle Elios közvilágítási beruházás számláit az uniós támogatási csomagból, miután a brüsszeli adminisztráció világossá tette, hogy az államigazgatás több szintjét érintő csalássorozattal megszerzett, túlárazott beruházásokat nem fogja kifizetni. Szerintem akkor dőlt el Magyarország sorsa – persze dőlni kezdett már korábban, amikor az Európai Parlament tényfeltárási delegációja megnézte a felcsúti stadiont és a kisvasutat, a képek pedig bejárták a nyugati sajtót, európai adófizetők milliói számára egyértelművé téve, hogy milyen rendszer épül itt a pénzükből –, és a döntést valószínűleg nem az uniós adminisztráció vagy a politikai felépítmény hozta meg. Alighanem úgy lehetett, hogy Orbán Viktort a közelgő EP-választásokra és a donor EU-tagállamok polgárainak fokozódó értetlenségére tekintettel szembesítették a rezsim bűnlajstromával (senkinek nincs több információja a magyar állami korrupcióról, mint az összes uniós támogatási szerződést, számlát és ellenőrzési jegyzőkönyvet ismerő bizottságnak), majd közölték vele, hogy választania kell a nyugati, vagyis a normák betartására épülő, és a keleti, vagyis a normasértést az uralkodás egyik eszközeinek tekintő berendezkedés között – ő pedig választott.

A konfliktus innentől nem arról szól, hogy mit tehet a plakátokra, és talán még csak nem is arról, hogy lophet-e valamennyit továbbra is az uniós kasszából, hanem leginkább arról, hogy megtarthatja-e a lopott pénzt (ez volt a számlatrükk lényege is: ha visszavonjuk a Tiborcz-számlákat, nem kérünk rájuk brüsszeli finanszírozást, akkor a bizottságnak elvben nincs jogalapja tovább vizsgálni és szankcionálni a nyilvánvaló csalást). Mészáros Lőrinc száz- és az Orbán család ugyanúgy fénysebességgel megszerzett tízmilliárdjainak ugyanis nem nagyon van más forrása, mint az uniós támogatás. Azt tippelném, hogy a sorsdöntő kérdésre a válasz úgy hangzott, hogy nem, nem tarthatja meg, vizsgálni fogják a többi kétes ügyet is (a szintén az Orbán famíliáig nyúló Microsoft-botrány papírjait jelenleg is böngészi az OLAF; fontos mellékkörülmény, hogy az Elios- és a Microsoft-aktacsomag tényeit is mi, újságírók raktuk össze a cikkeinkkel, az OLAF-nak már csak azt kellett

megnéznie, hogy van-e valami mentő körülmény, amely a terhelő tényeket árnyalja), és a tét innentől nem csak milliárdokban mérhető.

Ott és akkor tört össze valami a Nyugatot képviselő EP és Orbán Viktor között – minden más csak utójáték. A következmény pedig – ha ugyanúgy hagyjuk, ahogyan eddig – egy újabb olyan periódus lesz, amikor a Keletből egy kicsit többet, a Nyugatból pedig jóval kevesebbet kapunk: a kikötés most megint bizonytalan ideig halasztást szenved.

Végel László

Az elnök sakkozik

Meghalt Tandori Dezső, a nemzet művésze. Első verseskötetét, a *Töredék Hamletnek* címűt olvasva arra következtettem, hogy végre akadt egy költő, akit mindenki szeretni és becsülni fog. Azok is, akik nem olvassák. Első verseskötete 1968-ban jelent meg, 1978-ban a József Attila-díjat, 1998-ban a Kossuth-díjat érdemelte ki. A búcsúztatása után olvastam, hogy a Fidesz-kormány kisajátította a temetési szertartást. Nem voltam jelen, nem tudom, hogy ez miben nyilvánult meg, de felmerül bennem az íróársadalomban többször is elhangzott panasz: az élesen megosztott magyar társadalomban és vele együtt az irodalmi életben nincs közös találkozási pont. Nos, íme, végre megszületett: Tandori Dezső költészete kivívta „mindkét oldal” elismerését, és eddig soha nem látott konszenzust teremtett.

94

Az elhunytat az Emberi Erőforrások Minisztériuma saját halottjának tekintette, a temetést a Nemzeti Örökség Intézete szervezte. Fekete Péter kultúráért felelős államtitkár a búcsúbeszédében kiemelte, hogy Tandori Dezső korunk egyik legjelentősebb, legsokoldalúbb, legfelkészültebb és legérdekesebb magyar költője volt, akinek művei elfoglalják méltó helyüket a nemzeti emlékezetben. „Tandori Dezső élete egy volt a művével, és a műve egy volt az életével. Mindkettőt az átgondoltság és formai tisztaság, valamint a dolgok, jelentések és eszközök helyükön kezelése jellemezte.” Ennél elismerőbb szavakat, ennél több leget a kormány részéről nagyon kevés író érdemelt ki az elmúlt években. A gyászszertartáson megjelent többek között Térey János, Kukorelly Endre, Horkay Hörcher Ferenc, Szentmártoni János, a Magyar Írószövetség elnöke, Szócs Géza, a Magyar PEN Klub elnöke és Demeter Szilárd, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója.

A gyászszertartás után arra gondolok, hogy ugyanez a kormány miért nem sajátította ki Esterházy Péter temetését. Miért lehetett Tandori találkozási pont, és miért nem lehetett az Esterházy Péter?

Tandori versei legalább egy napra elfelejtetik velem azt, hogy különös félelem járja be Európát, amelyet a politikusok gerjesztenek, és egyre inkább beköltözik a hétköznapi életbe. „A kontinens a legnagyobb kihívással néz szembe az 1930-as évek óta. Arra buzdítunk minden európai patriótát,

hogy álljon ellen a nacionalista támadásnak” – olvasom Bernard-Henri Lévý kiáltványában, amelyet rangos értelmiségiek, így Szeptelana Alekszijejics, Herta Müller, Orhan Pamuk, Elfriede Jelinek, Milan Kundera, Mario Vargas Llosa, Ljudmila Ulickaja, Salman Rushdie, Claudio Magris, Adam Michnik, magyar részről pedig Konrád György és Heller Ágnes írtak alá. „Háromnegyed évszázaddal a fasizmus legyőzése után és harminc évvel a berlini fal leomlása után újra civilizációs harcot kell vívni”, figyelmeztetnek az aláírók, és arra buzdítják az Európai Unió polgárait, hogy itt az utolsó pillanat, szálljanak szembe a fasizmussal. Amíg lehet...

Éppen tavaly olvastam újra Magris és Kundera regényeit, és rájöttem, hogy napjainkban érdemes újraolvasni a régebben írt műveket, mert sokkal időse-rűbbek, mint a legújabbak. De nem mindre vonatkozik ez. Előveszek néhány egykor fontosnak tartott művet is, s belátom, hogy hiába pazaroltam rá az időmet. Főleg az egykor divatos formabontó műveket lapozgatva állapítom meg, hogy csak az az író „bontson formát”, aki a világot akarja felrobbantani.

A Lévý-kiáltvány ismeretében veszem elő Márai Sándor regényét, a *Jelvény és jelentést*, és kiderül, hogy kiállta az idő próbáját. Meglepően időse-rű, hiszen manapság is hasonló az érzések terjednek a közéletben, amelyben egyre hangosabbak az „új istenek”, akik – ahogy már lenni szokott – első-ként a kultúrában tisztogatnak.

Miről is van szó a regényben?

Garren Péter, a regény főhőse a hitlerizmus hajnalán meglátogatja a Berten nevű német író, aki a német könyvkereskedők szerint immár „nem időse-rű”. Persze hogy nem az, hiszen könyveit nyilvánosan elégették az Unter den Lindenen, ám ez csak a túlbuzgó suhancok műve volt. Előőrsnek számító verőlegé-nyek mindig és mindenhol akadnak, hogy „megtisztítsák a terepet”. Igaz, nem kellett volna elégetni a könyveit, s jól mondja egyik ismerősöm, egy író úgy is „elégethető”, hogy felejtésre ítélik, vagyis nem adják ki a könyveit. Az indoklás különböző, lehet például esztétikai, az utóbbi időben pedig főleg gazdasági: nem fogynak, nem érdemes rájuk óriásplakátokat pazarolni. Majdnem mindegy.

Bertent (egyelőre) életben hagyják. Megtűrik. Művelt és tájékozott mi-nisztériumi látogatója (ne felejtjük el, már régen vége a primitív diktatú-ráknak!) elárulja az író, hogy szívesen olvassa könyveit, de csak „ma-gánhasználatra”. Úgy igaz: Thomas Mann és Huxley műveit is lapozgatja – aztán gyilkol egy keveset. „Nagylelkű” javaslatot tesz neki: „mímelhetsz az irodalmat”, de „politikamentes” köpönyegben – hadd lássa a világ, hogy mi-lyen nagylelkű az új rend. Cserébe a könyveit is kiadják. Erre az alkura vi-szont Berten nem kapható. Jól tudja, hogy még nem rab, de már nem is sza-bad, elismeri, hogy az új rend időleges túsza. Tisztában van vele, hogy tús-z lesz az a szellemi ember, aki hazájában marad. A németiségről mindent tudó Goethét említi, aki a vádoló-gyűlölő nacionalizmus közepette Weimarban maradt, csakhogy ő sem mondott el mindent.

Berten a hallgatást választotta, de tisztában van azzal is, hogy az utó-kor előtt nem lesz rá magyarázat, bár a hallgatás tiltakozásnak számít, az utókor joggal teszi fel a kérdést, miért nem hallgatott jobban, bátrabban, erősebben. Ismerős képlet. Bukása előtt már a szocialista autokrácia is res-

pektálta a „politikamentes, steril irodalmat”. Jugoszláviában időben jöttek rá erre, Magyarországon kissé megkésve. A Tito-korszakban a művészi szabadságnak csupán egy korlátja volt, a kritikus világnézet, ezért a kritikus szellemű regények azonnali ideológiai megbélyegzés céltáblái lettek, miközben az avantgárd festők művei a pártirodák falain csüngtek, a szelíd formabontó költők a pártbulikon szerepeltek. Az expressz kelet-európai kapitalizmus gyorsan elsajátította ezt az államszocialista taktikát. Ebből az is kiderül, hogy tanulékony: a legrosszabbat átveszi a szocializmusból. A trend néha erősödik, máskor gyengül, úgyhogy nem marad más hátra, mint szólni, amíg szólni lehet, még akkor is, ha hasztalan.

Közben véget értek a fagyos téli napok, úgy látszik, beköszöntött a tavasz. A budapesti tüntetések lecsillapodtak, viszont Szerbiában már hónapok óta nem múlik el nap, hogy egy-egy városban ne tüntessenek a regnáló hatalom ellen. A tüntetések hónapokon át békések voltak, a jelszavak azonban fokozatosan radikalizálódtak, úgyhogy bekövetkezett, ami előre látható volt. Mivel a kormánypártok hónapokig nem álltak velük szóba, március 16-án este a központi híradó sugárzása előtt a tüntetők behatoltak a köztelevízió épületének első emeletére. Nem néhány képviselő sétált be az épületbe, mint Budapesten, hanem a tömeg, úgyhogy a híradót nem lehetett a szokásos időben sugározni. A rendőség közbelépett, de nem volt eléggé erélyes, úgyhogy a katonai rendőrséget is be kellett vonni. Másnap Vučić államfő az elnöki palotában sajtóértekezletet tartott, lefasisztázta a tüntetők vezetőit, az ellenzéki pártokat rendbontás miatt súlyosan elmarasztalta, és kijelentette, hogy huligánok irányítják a tüntetőket. Hihetetlen rövid idő alatt az elnöki palota előtt nagy tömeg gyűlt össze, lebontotta a korlátokat, és veszélyes közelségbe került a rendőség és a tüntetők tömege. A tüntetők követelték, hogy az államfő álljon ki eléjük. Gyáva, gyáva – skandálták. Vučić elnök erre egy fotót vetített ki a palotára, és megüzente, hogy nem gyáva, íme, az elnöki palotában tartózkodik, és éppen a belügyminiszterrel sakkozik. Közben a rendőség bejelentette, hogy folynak a letartóztatások. Pár óra múlva a tüntetők a rendőrparancsnokság elé vonultak, ahol a letartóztatottak szabadon bocsátását követelték. Közben dulakodás kezdődött, a rendőség gázbombákat is bevetett. A tüntetők folytatást ígérnek. Ismerem Belgrád kiszámíthatatlan természetét, arra gondolok, hogy ezek után minden lehetséges. Az sem zárható ki, hogy kudarcba fulladnak a tüntetések, az azonban bizonyos, hogy a belgrádi tüntetők nem olyan szelídek és fegyelmezettek, mint a pestiek. Vučićnak sokkal nehezebb dolga lesz, mint Orbánnak.

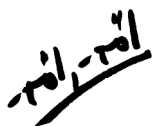
Magyarországon pedig nagy a diplomáciai zsongás. Folynak a találgatások arról, hogy marad-e a Fidesz az Európai Néppártban, vagy kipenderítik onnan. Esetleg önként távozik. Manfred Weber, az Európai Parlament néppárti frakcióvezetője villámlátogatásra Budapestre érkezett, és Orbán Viktorral a Fidesz jövőjéről tárgyalt. Weber három feltételhez kötötte a Fidesznek a néppárti frakcióban való maradását. Az első a Soros–Juncker-plakátok eltüntetése a magyar közterületekről és az EU-ellenes kampány beszüntetése, a második Orbán Viktor bocsánatkérése az EU néppárti politikusaitól, a harmadik a CEU működésének biztosítása. Nagyon nehéz kisilabizálni, hogy

milyen eredményekkel dicsekedhet Weber. Ha csak a vajdasági magyar sajtóból, vagyis a Magyar Nemzeti Tanács médiájából tájékozódnánk, egyszerű volna a képlet: Brüsszel újabb álnok támadásra készül a magyar kormány ellen. A szerbiai sajtóban azonban, és ahogy látom, a horvátországiban is, egyre több elmarasztaló, kritikus hangvételű cikk olvasható Magyarországról.

Megvallom az igazat, eléggé belefáradtam a magyarországi események követésébe. Túl barokkosak. Különben is a „magyar ügy” egyre inkább folytatásos tévésorozatra emlékeztet. De csak egy epizódot képvisel, azt is mondhatnám, hogy előjátékot. Egyre inkább hajlok afelé, nem fontos, hogy milyen határozatot hoz az európai néppárti frakció március 20-án. A magyarkérdés az EU-ban csupán egy nagyobb csata főpróbája, tesztje. Mellékes, hogy mi lesz a vége. A döntő fordulatra majd az európai parlamenti választások után kerül sor. Az elmúlt évtizedekben a néppártok kényelmes páholyból figyelték a szélsőjobb hadjáratát az európai baloldal ellen, asszisztáltak is hozzá, de napjainkban a szélsőjobb immár a néppártokat veszi célkeresztbe. Most a jobbközép bőréről van szó. A szélsőjobb rákényszerítette az európai néppártokat, hogy vegyék fel a kesztyűt, vagy behódolnak a szélsőjobbnak, vagy pedig visszavágnak. Ha nem állítják le a szélsőjobbot, akkor a jobbközép is a baloldal sorsára jut. Magyarország ennek a konfliktusnak csupán a mellékszereplője. Ám legyen! Csak ne legyen kísérleti egere.

Szerzőink könyvei

Harari mindent tud

Mindenki kezében ott látom Yuval Noah Hararit, pontosabban a *21 lecke a 21. századra* című könyvét. Akkora bestseller lett, amit még nem látott a világ. Valaki azt mondta, hogy a tömegkultúrában olyan figura ő, mint egykor Marcuse volt az új baloldal számára: mindenre tudott megoldást, tömeggyűléseken szuggerálta hallgatóságát. Mikor Berlinben járt vendéglőadáson, kétszázezer ember tapsolt neki ájult lelkesedéssel. Harari csendesebb, könyvben mondja el, hogy mi van, és főképp, hogy mi lesz. Azzal indít, hogy le vagyunk törve, mert elveszték a nagy ideológiák (többek közt a liberális gondolat népszerűsége is hanyatlott, ami sajnos igaz), és nem látunk kiutat a jelen zsákutcájából. De ő tudja, hogy van kiút, minden elfalazott átjárón talál ajtót. Ne búslakodj, mindenre van megoldás.

Van úgy, hogy telibe találja a problémát, az esetek többségében azonban felszínes és közhelyszerű válaszokon tipródik. Itt van például a mesterséges intelligencia, mint a jövő kérdéseinek megoldása. Könyvébe beleírja félelmeinket: a digitalizáció, a programok, az algoritmusok és persze a mesterséges intelligencia átveszik az embertől a munkát, és a világ lakosságának nagyobb része ott fog állni elfoglaltság (jövedelem) nélkül, éhségre ítélve. De nem, Harari tudja, hogy van megoldás: a digitális jövő maga a boldogság. A mesterséges intelligencia, (az MI) mindent meg tud oldani: autót vezet balesetmentesen – igaz, hogy most épp a második hullá fekszik valahol Amerikában,

mert mégse tudott balesetmentesen menetelni, közbeszólt egy véletlen, amire nem volt az agynak válasza. A sofőr nélküli autó kísérleti futtatását le is állították egy időre. De Harari töretlenül hisz a jövőjében – még az is lehet, hogy igaza is lesz. Mondjuk, akkor fogott el igazán a röhej, mikor arról értekezett, hogy a gép (az MI) az ember érzelmeit is le tudja képezni, utánozni, vagyis lesznek érzelmekkel teli robotok, és ha kórházba kerülünk, ők fognak bennünket repeső szívvel ápolni az olykor agyonhajszolt, ideges ápolónók helyett.

Még rémesebb Hararinak az a jóslata, hogy az MI a művészetben is le fogja körözni az embert. Már ma is az a helyzet, hogy a zenei invenció terén is fel tudja vele venni a versenyt. Addig figyelni a tömegeket mozgató slágerrek (illetve azok aktuális tömegét, big data adathalmazát) és azok „mintázatát”, míg ő is tud ilyen gyártani. Az MI – kreatív lény, bocs, algoritmus – Mozartot is le fogja körözni, ura lesz a véletlennek, kikapja az isteni szikrát is (!). Azt nem veszi figyelembe, hogy a big data – a minden eddiginél nagyobb adattömeg –átvizsgálása, megtanulása a MÁR MEGLEVŐ ötletekkel, szerzeményekkel dolgozik, míg a zenei zseni a még nem létezőből, a csak benne születőből teremt maradandót.

Na, itt már gyanút fogtam: amit olvasok, az felszínes utópia, ha nem sarlatán jóslás. Ugyanis a *kreativitás* az ember legmagasabb rendű képessége: a semmiből tud valamit csinálni. Harari leírása szerint viszont az új sláger feltalálásához csak az kell,

hogy a big data (hihetetlen adattömeg) elemzése révén eljusson ahhoz a mintázathoz, amit a jónép nagykánállal eszik. Azt másolja, variálja, és máris kész az új gép alkotta sláger.

Csakhogy a kreativitás ennél hihetetlenül bonyolultabb – mint mondják: tragikusabb – képesség. A kreatív zseni olyasmit talál fel, amit első megjelenésekor csak néhány másik zseni fogad el, általában elvetik, kiröhögik, és csak lassan szívódik fel az igazsága. Az első szürrealistákat kinevették, Alban Berg szellemi gettóban írta dalait, Bartók egyes műveivel a nagyközönség befogadóképességét tekintve máig bajok vannak. Pedig olyasmit találtak ki, ami korszakokra meghatározta a művészet fejlődését. Mozart ugyan a kor zenei köznyelvéből indult ki, de annak tagadásából építette fel katedrálisait, műveiben soha egyetlen ismétlés, közhelymegoldás nem fordul elő, ha százszor meghallgatjuk, új és újabb dolgokat fedezünk fel benne. Na, ezt csinálja utána az MI. Röhej, hogy Harari ezt a fantazmagóriát komolyan veszi.

Hararinak igaza lehet abban, hogy a digitális korszakkal egy új, korábban nem ismert világrend köszönt ránk, melynek kereteit, határait, működését csak most kezdjük használni, és csak most kezdünk ezeknek az új eszközöknek örülni. (És bosszankodni miattuk, amikor például a GPS félrevezet bennünket sietős utunkon.) Szóval tudja és elemzi ennek a technológiai (világberendezkedési) kornak az újdonságát, hasznosságát, jövőjét. De ezt akkora naivitással teszi, amitől leesek a székről. Korábban – mondja – az isteneké volt a fő hatalom az emberek felett, és csak néhány száz éve került át emberek kezébe. Csakhogy most, a digitális

korszakban ez a hatalom ismét költözni fog, jósolja Harari: „A hatalom az emberektől pedig hamarosan át fog kerülni az algoritmusokhoz. Ahogy az isteni hatalmat legitimálták a vallási mítoszok, az emberit pedig a liberális elvek, úgy támaszthatja alá az előttünk álló technológiai forradalom a *Big Data* algoritmusainak hatalmát, és áthatja alá ugyanakkor magát az egyéni szabadság eszméjét is.”

Én is kritikusan szemlélem a digitális korszak vívmányait, bár használom és örvekedek napról napra kínált új szolgáltatásainak, de azért nem vetemednék arra, hogy a szabadságeszme alávetését, a történelem legfontosabb vívmányának pusztítását tulajdonítsam az algoritmusok növekvő hatalmának. Tudom, volt már ilyen (a gépek lázadásától az ufók támadásáig), de azért az algoritmusok nem önálló, pláne nem felsőbbrendű tudattal rendelkező lények, akik lázadást forralnak az emberiség ellen. Emberek szerkesztik őket, s ugyan itt-ott félreecsúszik a klaviatúra meg a gép, amikor a Szilícium-völgyben vagy Kínában egy-egy új applikációt összeeszkábálnak, de nem hinném, hogy az ember készítette program egyszer csak óriássá nőtt anarchista lázadó lesz, és lehengetli a humán társadalmat. Nem, ez a félműveltek között terjedő mítosz elkapta a szerzőt, és mintha kedvébe akarna járni az olvasóinak, ráerősít: igen, jó lesz félned attól a kutyutól, ami most még csendben lapul a zsebedben (okostelefonként), de holnapra már titokban kormányozni fog téged, holnapután meg eluralja a közösségeidet is. A digitális forradalom káros kinövéseitől lehet valamelyest félni (tán kell is, gondolj a Facebook-, a Twitter-, az Instagram-őrületre),

de hatalomátvétel *à la* bolsevik diktatúra: naiv és tudománytalan feltételezés. Ma ott tartunk, hogy különböző figyelőberendezések kukkolnak bennünket, figyelik érzelmeinket, gondolati reakcióinkat, azt is, hogy én most mit pötyögök itt bele a gépembe, de ebből még csak a „megfigyelés társadalma” lesz, nem világhatalom. Ha mindez eljut a szándékfelismerő kütyük felfedezéséig, talán több ezer sétáló és utazó közül ki lehet szűrni a terroristát, aki néhány pillanat múlva felrobbantaná az Eiffel-tornyot, de mivel az algoritmus felismeri, riasztja a hatóságot, ez nem fog menni. Ennyi. Legalábbis én ennyit látok előre az algoritmusok és az MI világából. A többi mítosz és Mari néni ijesztgetése. Na jó, még hozzájön a marketing és a propaganda hihetetlen eluralkodása felettünk, de eszünk, szabadságigényünk talán megmarad.

Ráadásul nem is az algoritmusok uralmától kell félni, sokkal inkább a hekkerektől, akik bitcoinban utaznak, és nemcsak bankokat tudnak kirabolni, még a Pentagon legtitkosabb széfjét is feltörik, aztán pedig általában egy lépéssel előrébb járnak üldözőiknél vagy a domináns tudományos felfedezéseknél, ezért hiába az igyekezet, nem lehet őket lenyomni. Háborús veszélyt is jelentenek, akár-hogy is vannak már „ellenhekker” (elhárító) katonai osztagok. Ha van sötét világ a digitális társadalom „alatt”, akkor a DeepNet vagy még inkább a DarkNet szektor az, ahová még belépni se mernék, mert ott a sötét elemek kaszinóznak: na, ez a mélyréteg (aminek sok alosztálya létezik ma már) az igazi veszély a világra nézve. Némi előképzettség és speciális rákeresés után – ha ügyes vagy – e spéci szférában bérnyilkost is találhatsz, sok

más illegális cucc között. Persze ide bejutni nemcsak nehéz, de felettébb veszélyes is. A rendvédelem nem tud vele mit kezdeni (algoritmusok tömegével védett felületek), az anti-hacker egységek ugyan próbálkoznak, de a DarkNet erősebb (az ún. „onion” kiterjesztés – a titkosítás egyik legerősebb formája) – védi szférájukat, ezt feltörni egyelőre még nem sikerült. Nos, ez lenne a 21. század veszélyes rétege, Harari érinti, de nem megy bele. Közben okosan elemez, jó jelenség-halmazokat mutat be, csak olykor közhelyekbe téved.

Kedvenc témámba is belevág: az elkövetkező háborút nem tankok és szuperszonikus gépek vívják, az ellenséget egy laptopról is harcképtelenné lehet tenni. „A kártevő szoftverek képesek megállítani a légi forgalmat Dallasban, vonatokat karamboloztatni egymással Philadelphiában, vagy lekapcsolni az elektromos hálózatot egész Michiganben.” Hát igen, és mindezt minimális eszközberuházással, azaz nem kell dollármilliárdos repülőgép-hordozókat, atom-tenger-alattjárókat építeni (pénzt kidobni, hiszen pár év alatt ezek a csodafegyverek ócskavassá válnak). Elég eljutni a kvantumszámítógépek meg a spéci algoritmusok újabb generációjáig, úgy értem, piacképes forgalmáig, és a rossz embereknek nyert ügyük van a fejlett/fejletlen világgal szemben. Mondom: Harari érvelése itt nyeresre áll, vannak jó érvei, mondanám, hogy *inter arma...* csillog az agya. Egyébként sokszor felszínes, olykor közhelyszerű tézisei között örömet szerez az embernek, ha ilyes fejezetre lel.

E témák mellett enciklopédiaszerűen vonultatja fel napjaink fontos kérdéseit: a nacionalizmus terjedése, a muszlim közgazdaságtan (fontos:

fogalmunk sincs, hogyan tudnak kamatpolitika nélkül pénzt keresni), meditációról – nem sorolom. Katalógus, szellemes alcímekkel.

Világmagyarázatai között – szerencsére – nem maradhat ki a szekularizmus fogalma, illetve a vallásokhoz való viszony. Harari itt valódi aranyra lel. Számomra a „szekuláris” eddig azt jelentette, hogy független a vallásoktól, az azokban rejlő előítéletektől, és persze az állam-egyház szétválasztásának segédfogalma is volt. Harari okosan kibővíti ezt a kategóriát: a szekuláris tudat „legfontosabb alapelve az igazság, amely megfigyeléseken és bizonyítékokon alapul, nem pusztán hiten... a szekulárisok semmilyen csoportot, személyt vagy könyvet nem tisztelnek az igazság egyedüli letéteményeseként. Magát az igazságot tisztelik szentként, amikor megnyilvánul...” Hát ez tényleg új rálátást kínál e magatartásra. (Pl. belekerült a „könyv” is, valamint hogy az igazságot „szentként” tisztelik.) A tudomány előítéletek elleni küzdelmét segíti elő ötletével, jóllehet ez a „szentté” avatott igazságfogalom kicsit bántja a szemem. (Városi legenda, hogy az igazságot csak egy „i” betű választja el a gagszástól, de ez csak csipkelődés részemről. Lényege, hogy a kognitív szférában ne legyen semmi szent, mert jön a következő tudományos lavina, és elsöpri a korábbi szenteket. Nem szeretem a szentté avatás bevonását a tudományba.)

A szekuláris ember másik fontos tulajdonsága, hogy legfőbb értéknek a szabadságot tekinti. (A felvilágosodás nagyjai megemelik kalapjukat.) Korábban ez külön, forradalmi szféra volt, napjainkra erősen csökkent az ázsíója, játéktere, hogy is mondjam, érvényesülési lehetősége. Ld. például

a *fake news*, a hamis hírek terjedésének járványát, vagy a vélemény szabadságra hivatkozó veszélyes tanok hirdetőinek növekvő tömegét, például azt, hogy ne oltasd be a gyereket, mert káros. Hatására ki is tört egy kisebb kanyarjárvány Angliában. Mindegy. A szekularitás fogalmának kibővítése jeles vívmánya a könyvnek, sokat ellensúlyoz olykor felszínes téziseiből.

Végül egy szerkesztési furcsaság. Tudományos könyvekben természetes, hogy a szerző lábjegyzetein túl közreadja azoknak a műveknek a bibliográfiáját, amelyekre támaszkodott szövege írásakor. Itt is ezzel fejeződik be a könyvecske. Csakhogy előtte egy furcsa passzust találász: „Forrásként felhasznált korábbi publikációim”, mondja a visszafogott cím. Megengedett gesztus saját művek gondolatait továbbvinni, belőlük startolni, de ez máig cseng a fülemben, mint ha a szerző bevallaná, miket csent/ismételt korábbi írásaiból. Óriások is loptak korábbi műveikből, Bachot, sőt Mozartot is rajtakapták ilyen kimutatható ön-csenésen, valójában nincs ebben semmi kivetnivaló: ilyen esetekben a szerző nem más szellemi tulajdonában turkál. De azért bántja a szemem ez a bújtatott reklám. Yuval Noah Harari komolyabb szerző, mint hogy ilyesmire kelljen hivatkoznia: korábbi művei (*Sapiens – az emberiség rövid története, valamint a Homo deus*) is bestsellerekké váltak. Mi szükség van erre? Bocs, hogy ilyen kekec vagyok. Amúgy Harari műve tanulságos kézikönyv, új távlatokra tehet szert általa a nagyérdemű.

Yuval Noah Harari: 21 lecke a 21. századra. Fordította: **Torma Péter.** Budapest, 2018, Animus Kiadó. 303 oldal, 4490 forint.

Ahogy lehet

A sajtó a tények és vélemények közzétételével a történetírás nélkülözhetetlen forrása, története a kultúrhistoria szerves része, működési rendje pedig híven tükrözi a mindenkori hatalmi viszonyokat. Murányi Gábor negyedszázada írja, szerkeszti hétről hétre a ma már jelentős múltú, három évtizede irányváltások nélküli, független szellemiségű lap, a *HVG* történeti, kulturális témájú cikkeit. Most *Huszedik századi laphistóriák* alcímmel kötetbe gyűjtötte a harmincas évektől a nyolcvanas évek végéig tartó időszakról különböző helyeken megjelent sajtótörténeti írásait.

102

„Terveztem, hogy megírom első szellemi műhelyem, a *Magyar Nemzet* történetét. Terveztem, hogy összefoglalom az irányított sajtó történetét. [...] egyre nyilvánvalóbb lett számomra a befejezhetetlenség” – olvasható a kötet *Előhangjában*. De a közel ötven sajtótörténeti témájú dolgozatból álló könyv nem vizsgálja összeállítás az elképzelt és ezek szerint ideiglenesen vagy végleg félretett tervek alapján megírt monográfiák helyett. Az újságírás műfaja az alkalmi cikkek, ezúttal azonban az írások jelentős része kutatómunkára, archívumi anyaggyűjtésre, múltfeltáró interjúkra épül, tehát a megalapozás mélyebb, mint ami a napi, heti penzumoktól elvárható. Az egymástól függetlenül közreadott cikkek koherens tartalmú köteté álltak össze, amelynek történeteiből, portréiból a számos egyedi érdekesség mellett világosan kirajzolódik a

tárgyalt időszak egyik meghatározó vonása, a sajtó változó technikájú politikai irányítotttsága. Az újságírók helyzetét – nem számítva az ideig-óráig, esetleg életfogytiglan politikai vakságban szenvedőket vagy a hit nélkül szolgálva szegődőket – a korszakban pontosan jellemzi a kötet egyik legjobb írása, a sok tekintetben legendás Ruffy Péter-portré „hőse” által emlegetett kifejezés: *ahogy lehet* – mármint sajtószabadság hiányában megírni az igazságot, vagy legalább érzékeltetni a valóság és a propaganda közti szakadékot.

A cikkek szinte mindegyike a nem szabad sajtóról szól, de a viszonyok hol közvetlenül tárgyai a munkáknak, hol csak egy történet jól kivehető hátterét adják. A mai olvasót érzelmileg már nem érintő, tárgyilagosan „elmesélt” történetek, az utókor számára derűs bornírtságok és az évtizedek múlásával is megrendítő sorsok egyaránt találhatók a dolgozatok témái között.

Murányi az írásokat négy csoportban tárja az olvasó elé. Az első egység közös nevezője és címe is a *Hódolat*, mármint egy politikai vezető előtt. A vezérekről szóló újult megemlékezések a politikailag leigázott sajtó és kultúra, a tekintélyelvű vagy diktatórikus rendszerek jellegzetes termékei. Horthy kormányzásának 20. évfordulója, Sztálin 70. születésnapja, halálának sajtótükre és Rákosi 60. születésnapja így került közös fedél alá.

A második rész *Lapok, esetek* cím alatt túlnyomórészt sajtótörténe-

ti sztorikat gyűjt össze, de a néha majdnem anekdotikus történetek együtt, egymást erősítve jogosan viselik a *Hatalom és sajtó* alcímet. A sorozat a *Színházi Élet* 1932-es esetével indul, amikor egy kirakatesküvő rétegeit tárja fel Murányi, benne a Sternből Székely Erzsébetre „varázsolt” menyasszonnyal és az utótörténettel, amelyből kitűnik, 1944-ben a Duna-parton Wallenberg mentette meg az alig több mint tíz évvel korábban kirakatba állított házaspárt. Van némi távoli rokonság e történet és egy másik, a Ruffy Péter-portréban a könyv végén olvasható között, amennyiben a politikai hatalom ízléséhez igazodó, felmutatni kívánt világ és az utólag feltárt valóság együtt igazán leleplező. A neves újságíró forgatókönyvéből született, 1960-as, filmballadának nevezett, mímelt dokumentumfilm középpontjában egy nyolcvanéves, egyedül küszködő gazdálkodó életének bemutatása állt, ahol a háttérben felfelillantak a téeszrendszer előnyei. Az ügyes propaganda mellett a film valódi értékének tetsző eleméről, az idős parasztember életének dokumentálásáról azonban tudható: egy tehetséges amatőr téesztaggal játszották el az egyénileg gazdálkodó megírt szerepét...

Az esetek között találhatunk a mai olvasónak sok tekintetben ismerősnek mondható történetet a Gömböskorszakból, a kormánypárti lapok 1936-os összevonásáról, egy másikat a majd a *Magyar Nemzetet* alapító Pető Sándor addigi lapja, a konzervatív, legitimista *Magyarság* 1938-as szélsőjobbba lenyúlásáról, vagy az Andrassy úti sajtószékház Sajtókamarájának való 1941-es „átadásáról”. Még sok évtized után is háttérzón-

gató az 1944-es, Sztójay-kormány idejét idéző sajtószemle, amelyben egyebek között arról nyilatkozik Endre államtitkár, hogy miközben a hatóságok „szigor és erély mellett, gyűlölködés nélkül, keresztényi lélekkel” végzik kötelességüket, a zsidótörvények és a gettósítás hatálya alá tartozók nem tudják megérteni, hogy velük szemben csak a magyarság érdekeit védelmek, önvédelmi intézkedéseket hajtanak végre, így „igen alaposan próbára teszik” az eljárók türelmét.

Ma már inkább szórakoztató, de a kor légkörének felidézésére is alkalmas az 1970-es évek igazoló jelentéseiből készült összeállítás, miként az őshekkelésnek nevezett történet is, amikor egy parodizáló álhír közzététele miatt fél évet csúszott a *Kortárs* című folyóirat 1957-es indítása. Mások mellett ebben a blokkban olvasható az 1956 utáni emigráns sajtó helyzetét is jelző néhány írás, az egyik a rendszerváltáskor, 33 év után megszűnt *Irodalmi Újságról*, illetve a kilencvenes évek elején megjelent faksimile kiadásáról, egy másik a jóval korábban „hazaszédített” *Látóhatár* elhalásának történetéről, egy további *Mesterkém vagy Hány János?* címmel a már talán eleve beszervezett disszidens, a maga korábbi státuszáról mindenfélét hazudozó, de részben már egykor is lelepleződő Szabó Miklós nevű ügynök emigrációból való hazatérése propagandaértékűnek remélt ügyéről.

Murányi Gábor 1991-ig, a lap politikai profiljának átalakításáig, tizenhat évig dolgozott a *Magyar Nemzet*nél, és mint a fentebb idézetekből is kitűnik, tervezte, hogy megírja egykori újságja történetét. Így nem meglepő, hogy a kötet írása-

inak jelentős része a *Magyar Nemzet* múltjához kapcsolódik. Már a *Lapok, esetek* című rész két dolgozata is „magyarnemzetes”, az egyik az 1982-es főszerkesztőváltás bemutatása, a másik Illyés Gyula temetésének sajtóterve. *De Volt egyszer...* címmel egy egész blokk szintén e lap történetének különböző epizódjairól szól, sőt az *Elődök és a Portrék* cím alatt közölt írások nagyobb része is.

Csak felsorolásszerűen említve néhány cikk témáját: a *Magyar Nemzet* alapító főszerkesztő, Pethő Sándor 1940-es lemondásának háttere; egy ismeretlen Szekfű Gyula-levél mint a lap 1943-as újabb főszerkesztőváltásának adaléka (ekkor lett Hegedűs Gyula után, ugyancsak meglehetősen rövid időre, Barankovics István a főszerkesztő); az áthallásos, a meghonosodott kifejezéssel a sorok közötti olvasásra számító újságírás a háború alatti *Magyar Nemzetben*; egy áttekintés az újságot irányítani, jobb esetekben befolyásolni szándékozó politikai nyomás különböző időszakairól (ez az írás az egyetlen, amely átnyúlik a rendszerváltás utáni korszakba is); egy per 1957-es előkészületei az egyébként a *Szabad Népnél* sokkal óvatosabb, ellenforradalminak nevezett 1956-os *Magyar Nemzet*, illetve persze újságírói ellen.

Több írás foglalkozik a *Magyar Nemzet* nagy visszhangot kiváltó publikációinak hátterével. Önmagában is, de a még említendő olvasói levelek miatt is érdekes Ember Mária 1956-os, az úgynevezett Sántha-ügyről szóló cikkének története. A szerző neve alapján Seress [Gábor]-ügynek nevezett, 1972-es eset egyik sajátossága, hogy a laptárs, persze az állampárt lapjaként a hierarchiában

felettes *Népszabadság* mutatott rá a *Nemzet* tévelygésére, ugyanakkor a büntetés az ötvenes évekhez képest minden vegzatúra ellenére már szolidnak volt nevezhető. Az *Esszék és sasszék* című, Illyés Gyula 1978 és 1981 közötti karácsonyi cikkeinek körülményeiről szóló dolgozathoz kitűnik egyebek között a cenzúra technikája, nevezetesen, hogy írásai ügyében a koszorús költő nem került közvetlen kapcsolatba a publikációkat jóváhagyó Aczél Györggyel, a filter a főszerkesztő Pethő Tibor volt, aki szerkesztői javaslatként adta tovább a felülről kapott szempontokat, amit persze nyilván Illyés is pontosan átlátott – vö. *ahogy lehet*. Több elemében ismert, mert már a rendszerváltás közvetlen előzményeihez tartozik Pozsgay Imre 1987. novemberi interjújának ügye, amelynek szövegébe beágyazva jelent meg a lakitelki találkozó nyilatkozata.

Az olvasói levél sajátos járuléka az újságírásnak. Murányi könyvében két ügyben kerül középpontba ez a műfaj. Az egykori főszerkesztő hagyatékában maradt fenn az 1942-es újvidéki vérengzésre reflektáló, a garázdálkodás által közvetlenül nem érintett helyi keresztény magyarok megrendülését tükröző két, teljes terjedelmében közölt levél. Egykoron fel sem merült, hogy ezek közzétehetőek lennének, vagy hogy egy újságíró a helyszínen vizsgálja a beszámolók megalapozottságát, sőt az egyik levél írója maga zárta a sorait azzal: „Átolvasás után kérem az írást megsemmisíteni!” A másik olvasóilevél-ügy az említett Ember Mária-íráshoz kapcsolódik. Ez, illetve az ebben tárgyalt történet annak idején nagy figyelmet kapott, a rendszerváltás után pedig a Rákosi-

korszak tipikus eseteként részleteiben is ismertté vált. Az 1956-os olvasói leveleket Murányi az újságírás etikai összefüggéseként tárgyalja. Örök vád, hogy az újságírót az ügyeket „hordozó” emberek csak addig érdeklik, ameddig a megfelelő írást nem publikálják. Valódi morális kérdés, hogy meddig terjed a sajtómunkás kötelezettsége, felelőssége; az adott esetben indokolt lett volna-e a meghurcolt idegsebész ügyének feltárása után az orvosi tudására számító, kapcsolatot kereső olvasók segítése is?

Külön csoportot alkotnak a kötetben a sajtó, elsősorban a *Magyar Nemzet* történetében fontos szerepet játszó személyekről szóló írások, ide sorolva azokat is, amelyek csak mintegy mellékesen rajzolják meg valakinek a karakterét. Az olvasó így sok mindent megtudhat az 1945 utáni időszak két jellegzetes főszerkesztőjéről, Mihályfi Ernőről és Pethő Tiborról, a számos pártagnál megbízhatóbban szolgáló, a rendszert működtető pártonkívüliekről,

akik magukat önmaguk előtt talán az *ahogy lehet*-tel mentették. Az arcképek között van, amelyik a *Magyar Nemzet*ben a negyvenes évek első felében álnéven írókat mutatja be; van, amelyik a szerző mesterének tekintett Ember Máriáról ad, vállaltan, torzó képet; olvasható egy portré a zaklatott életű Zsolt Ágnesről; a konoknak nevezett, nagyra tartott Méray Tiborról; egy a szintén tisztelt Vásárhelyi Miklósról; egy a mára jószerezivel elfeledett Csátár Imréről és egy a szerző által az igényes riport mesterének tekintett, tisztelt, de kritikusan szemlélt Ruffy Péterről.

A magyar nyomtatott sajtó utolsó harminc éve, ezen belül a *Magyar Nemzet* sorsa sem volt éppen kalandmentes. Egyszer talán majd erről a korszakról is olvashatunk a mostaniakhoz hasonló írásokat egybegyűjtő kötetet.

105

Murányi Gábor: A sajtó szövedéke. Huszadik századi laphistóriák. Pécs, 2018, Kronosz Kiadó. 406 oldal, 4350 forint.

Nemere Réka: Híd

Souvenir d'un lieu cher

Sokszor eltöprengtem már azon, mivel magyarázható, hogy míg a magyar hangversenyrendezés egyik vagy másik külföldi előadónagyságot sikerrel édesgeti magához, egy harmadikat képtelen ideszoktatni. Miért van az, hogy két világsztár zongorista közül Grigorij Szokolov minden évben menetrendszerűen jön Budapestre, Murray Perahia meg szinte soha. A jelek szerint erre nincs racionális és általános érvényű magyarázat, minden eset egyedi, és ha van e titkoknak nyitjuk, az rendszertől földhözragadt és banális.

Például az, hogy valaki szeret ide járni. Számára ez – Magyarország, Budapest vagy a Zeneakadémia – *egy kedves hely*. Valószínűleg ez lehetett a magyarázata annak, hogy a hetvenes-nyolcvanas években oly sokszor hallhattuk Szvjatoszlav Richtert (a nálam idősebbek persze a hatvanas években is). Szívesen utazott ide. Feltehetőleg nem csak a Zeneakadémiaért lelkesedett – hiszen mindenütt fellépett, az Erkel Színházban, a Vigadóban, az Operában, utolsó budapesti koncertjét a Budapest Kongresszusi Központban adta –, hanem egyrészt a várost és az országot szerette, másrészt nyilván voltak olyan koncertrendezőik, akikkel szót értett. Az idősebbek, a hajdani bennfentesek, akik jól ismerték az Országos Filharmónia belső viszonyait, nyilván meg is tudnák mondani, konkrétan ki volt a különleges személy.

A világ egyik legkedveltebb hegedűse, az idén ötvenkét éves *Joshua Bell* a jelek szerint olyan, mint egy-

kor Richter volt: szeret ide járni. Nem is titkolja. Három éve szonátaestet adott a Zeneakadémián állandó zongoraművész partnerével, *Sam Haywood*dal, és a koncert végén azt mondta a közönségnek: „Ez az egyik legkedvesebb helyem a világon.” Hogy ez a „hely” a Zeneakadémia-e, vagy az ország, netán a város, titok maradt, de az idén februárban, amikor ismét eljött, és megint Haywooddal, a koncert végén újra elsütötte a régi szöveget, egy lapáttal még rá is tett, mert miután azt mondta, hogy ez az *egyik* legkedvesebb, javított, és a legkedvesebbnek nevezte. Vagyis ha hihetünk szavainak, akkor Joshua Bellt *egy kedves hely emléke* hívja ide újra és újra. *Souvenir d'un lieu cher*.

Annyiban bizonyosan nem beszél a levegőbe, hogy újra és újra látjuk-halljuk: húsz éve, amióta megismertük, rendszeresen jár hozzánk. Volt hegedűversenyek szólistája különböző zenekarok élén (emlékeim szerint a Fesztiválzenekar hívta meg először), adott szonátaestet Kocsis Zoltánnal, érkezett az Academy of St Martin in the Fields Kamarazenekar vezetőjeként és szólistájaként, és fellépett trióesten Steven Isserlisszel meg Várjon Dénessel. Vagyis jönni jön, ez nem vitás, nem kéreti magát. Hogy aztán a vallomás, amelyet az itteni közönségnek tesz, nem hangzik-e el Európa, Amerika és Ázsia más városaiban is (ezt a bókot rajtam kívül még hány nőnek súgtad a fülébe, Béla?), nem tudhatjuk, de legyünk naivak, és tételezzük fel, hogy tényleg mi vagyunk a kedvenc.

A sok találkozás arra is jó volt, hogy kirajzolódhatott előttünk Bell művészi fejlődésvonala. Nem minden előadóművész fejlődik: van, aki eljut valahová, és ott megáll, hogy aztán lassú hanyatlás vegye kezdetét. És van, aki egész életében ugyanazt nyújtja, fiatal korától. Bell határozottan az a művész, aki utat jár be, és láthattuk az évtizedek folyamán, hogy ez az út a gazdagodásé, mélyülésé, az egyre tartalmasabb produkciókat nyújtó muzsikus felfelé vezető szerpentinje. Magam húsz éve még kételkedve hallgattam: éreztem játékában némi korlátolt fennhéjázást, a technika csillogásának ürességét, Kocsis Zoltánnal közös szonátaestjén nem tartottam egyenrangúnak a zongoraművészszel. Nagyjából az utóbbi öt-hat évben vált világossá számomra, hogy az idők során szép lassan a legnagyobbak egyikévé vált: az említett Isserlis-Várjon-trióesten, meg a Sam Haywooddal adott szonátaestjén is ezt igazolta.

A mostani hangverseny műsorát három szonáta alkotta: Beethoven op. 23-as a-moll műve, Prokofjev D-dúr szonátája (op. 94a), majd a második részben Grieg G-dúr hegedű-zongoraszonátája (op. 13). Remek program, több okból is. Egyrészt a három kompozíció lehetővé teszi, hogy az előadók három stíluskorszakban mutassák meg tudásukat: az érett klasszikában (1801), a 20. század első felének neoklasszikus irányzatában (1943), s végül a késő romantikában (1867), emellett arra is lehetőség nyílik, hogy a sokoldalúság három különböző területhez kötődő idióma, a bécsi, az orosz és az északi keretében érvényesüljön. Ugyanakkor a sokszínűség mellett

akadtak olyan vonások is, amelyek egységesítették ezt a programot: mindhárom darab kifejezetten jelentős hangszeres igényű, virtuóz kompozíció, mindegyikben erős emóciók munkálnak, és végül mindegyik lehetőséget ad egyfajta reprezentatív, nagyszabású értelmezésre az előadó részéről.

Az utóbbi tulajdonságból kiindulva Joshua Bell úgy szólaltatta meg a három darabot, hogy előadásai egyrészt a „concertáló kamarazene”, másrészt a „kamarazenei szimfonizmus” fogalmaival voltak leírhatók. A concertáló kamarazene magatartását akkor szoktuk emlegetni, ha valaki kamaraművet játszik, de olyan indulatokat felszabadítva, olyan energiabedobással, olyan intenzív, a produkció többi résztvevőjével „versengő” attitűddel, mintha nem is kamarazeneben venne részt, hanem egy concerto szólistája volna. A kamarazenei szimfonizmus pedig értelemszerűen a hangzásigénnyel kapcsolatos megfigyelés: arra utal, hogy a játékosok erőteljes, dús, gazdag hangzásra törekszenek, olyan telt zengésre, amely a produkció számos pillanatában túlmutat az apparátus lehetőségein, és a kamarazene műfaji meghatározottságainak ellentmondva, már-már zenekari erőt kíván kölcsönözni az összhatásnak. (Számos romantikus kamaramű rendelkezik a kamarazenei szimfonizmus tulajdonságával, Schumanntól Brahmszon át Csajkovszkijig, César Franckig vagy Dohnányiig.)

Beethoven szonátájának megszólaltatásakor Joshua Bell és az ihletetlen muzsikáló Sam Haywood kiaknázta e viharos indulatvilágú mű hirtelen, éles gesztusait, impul-

zivitását, erős hangsúlyait és emocionális kitöréseit. Drámai, forrongó előadás született: a két hangszer olyan párbeszédet jelenített meg, melynek résztvevői felfokozott állapotban mondják a magukét, s érezhető, hogy ami elhangzik, annak tétje van. Prokofjev D-dúr szonátája – amelyet a zeneszerző eredetileg fuvola-zongora műnek komponált, s csak David Ojsztrah kedvéért készíttette el a hegedű-zongora változatot – neoklasszikus mű, s mint ilyen, hangzás- és formavilágával egyaránt bizonyos kiegyenlített-ség ideálját képviseli, ugyanakkor Prokofjev megtagadná önmagát, ha volna olyan műve, amelyben nincs egyrészt kellő mennyiségű szögletes gesztus és éles akcentus, másrészt kellő mennyiségű szarkazmus és irónia. Itt is van, minden konszolidált neoklasszicizmus ellenére, s ezeket a szögletességeket és élességeket Bell és Haywood bátran érvényre juttatta, világossá téve, hogy neoklasszikus vonzalma ellenére ez mégiscsak modern zene. Végül Grieg G-dúr szonátája viszonylag rövid, de nagy erejű és lendületű, súlyos mű, amelyben fontos a jellegzetes északi hang és a népiesség, de legalább ennyire fontos a két hangszer létrehozta hangzás gazdagsága is. A három műsorszám közül talán ez a kínálja fel leginkább a lehetőséget a már említett „szimfonikus kamarazenélés” előadói ideálja számára. Bell és Haywood messzemenően élt a lehetőséggel, és nemcsak vehemens, indulatgazdag és az északi kolorit árnyalatait felszínre segítő előadást produkált, de olyat is, amely legelsősorban hangzásának széles spektrumával ragadja meg a hallgatót.

Joshua Bell tökéletesen ura hang-

szérének: ez nemcsak az intonáció és a dinamikai árnyalatok kontrollját, a legkülönbélebb tempók, vonásnemek és játékmódok perfekt alkalmazását jelenti, de mindenekelőtt azt a természetességet, könnyedséget és spontaneitást, amellyel csak az játszhat egy instrumentumon, aki olyan kapcsolatban áll az eszközzel, mint saját teste meghosszabbításával. A hegedű abszolút gáttalanul funkcionál az önkifejezés sokoldalú eszközeként. Ami a zene karakterizálását illeti, a két nagy alaptípus, a „megélő” és a „megmutató” közül Joshua Bell egyértelműen az utóbbiba látszik tartozni. Ez talán meglepő, hiszen épp az imént írtam, hogy a hangszer teste meghosszabbítása, vagyis azal egygyé vált – úgy látszik azonban, a zenélésben a tudatos kontroll nála nagyon erős, és ezért mindent, ami esemény, változás, effektus egy tételben, Bell nemcsak megvalósít és átél, de demonstrál is. Ettől muzsikálása kétségtelenül régies zamatot kap, hiszen ez a demonstratív játékkultúra inkább jellemzi a második világháború előtti nagyok zenélését, mint a mai legnagyobbakét, akiknek legjellegzetesebb vonásuk az eszköz-telen természetesség.

Csajkovszkij híres tételsorából, a *Souvenir d'un lieu cher*ből ugyan egyet sem játszott el Bell ráadásként – ezzel hódolhatott volna a számára kedves helynek – viszont hallottunk három másik ajándékdarabot a koncert végén, a hivatalos műsor után. Az első Clara Schumann *Románca* volt, a második – kedves figyelmesség a magyar közönség iránt – Brahms *1. magyar tánca*. A harmadik előtti rövid konferálás szerint a darab: „A piece by the teacher of my teachers teacher.” A tanárom

tanárának a tanára írta ezt a művet, mondta Bell. A kompozíció a 19. század egyik nagy hegedűvirtuóza, Henryk Wieniawski alkotása volt, a híres *Scherzo tarantella*. Bell tanára a legendás belorusz-zsidó hegedűpedagógus, az életének nagy részét az Amerikai Egyesült Államokban töltő Josef Gingold (1909–1995) volt, az övé a belga Eugène Ysaÿe (1858–

1931), az övé pedig Wieniawski (1835–1880). Évszázadokon átnyúlva így örökítik tovább a nagy előadók a stílus, a játékmód és a zenei felfogás hagyományát.

Joshua Bell (hegedű) és **Sam Haywood** (zongora) szonátaestje. Zeneakadémia. 2019. február 25.

Fáy Miklós

Olló nem volt

Nem azt mondom, hogy most már tilos bármihez hozzábiggyeszteni a 2.0 kiegészítést – de, azt mondom. Aki nem érzi, hogy ez nem cím, csak további elcsépelés, az ne fogjon könynyelműen a húrok pengetéséhez. Vagy ne olyan húrokat pengessen, mint a *Rozsdatemető*.

Rosszul indulunk, attól tartok, és ennél már csak az a rosszabb, ahová érkezünk. Kapunk egy kétfelvonásos darabot, amelyben sehogy sem akar illeszkedni a szünet előtti és utáni rész, rá lehet fogni a második felvonásra, hogy „Tasnádi István továbbírta Fejes Endre művét”, csak hát nem írta tovább. Nem tudom, hogy egyáltalán tovább lehetett volna-e írni, talán rájövök, mire véget ér ez a cikk, de az, amit adnak, nem a folytatás. Akkor sem az, ha véletlen névazonosságok állnak fenn, van Hábeterlér János, ifjabb Hábeterlér János, továbbá Gizike meg Hajnalka ebben a darabban is. Nem azok az életek mennek tovább, amelyek elkezdődtek, nem azok szülnék, akiket pofoztak az első részben, és nem az az ifjabb Hábeterlér

szabadul ki, akit bebörtönöztek. Ez önmagában még nem volna se jó, se rossz, a Tasnádi-darab is élvezhető lehet, vannak benne, főleg eleinte, egészen jó poénok, csak ezek más poénok, harsányabbak, más világ, laposabb és közhelyesebb, más élet, nyilván azért is más, mert ismerősebb. Kóválygunk a rendszerváltás, devizahitelek, tévészékház és Túró Rudi vidékén, az élet a *Blikk* és *Bors* cikkei körül zajlik. Ha ez kritika a világgal szemben, jogos kritika. De nem Fejes Endre fogalmazta meg. Ő úgy kritizált, hogy letette a tollat, mert nem volt mondanivalója arról, ami körülvette. Nem lehet (azt hiszem, nem lehet) egy könnyed mozdulattal beülni az ő íróasztalának a székébe, és azt mondani, hogy ha mondott volna valamit, akkor ezt mondta volna. Nem mondta. És Tasnádi István darabjának szereplőin irtózatosan nagy ruháknak bizonyulnak a nevek. Nem azok vagytok, akiknek játsszátok magatokat.

Kézenfekvőnek látszik a megoldás, hogy tessék fogni egy szabóollót, és

egyetlen mozdulattal le kell nyesni az egész második felvonást, elnézést kérünk, ez nincs is, nincs itt, majd valamikor előadjuk a Kamrában, ha valaki erre kíváncsi.

De akkor mi a darab? Miért nézünk a *Rozsdatemetőt*, ezek szerint az egypontnullás változatot 2019 márciusában?

Az egyik lehetséges ok, hogy vannak benne szerepek. Van benne egy Pék Mária, ami ajándék minden színháznak, amely mákos hajú színésznőket alkalmaz. Nekik általában nem írnak szerepet, leszámítva Örkényt, és most föl lett fedezve egy Örkény-kortárs, és egy Orbánnéhoz hasonlóan nagy nő, akin minden látszik elsőre, csak az nem, hogy nagy nő. Minden erőmmel azon vagyok, hogy elhiggyem Szirtes Áginak, hogy ő a nagy nő, nem sikerül egészen, de az az érzésem, ez valami személyes szerencsétlenkedés. Valahogy ezt az ordibálós színművészetet érzékelem csak, és nem az erőt az ordibálásban, bár el tudom képzelni, hogy másnak meg elég ennyi is. Kicsit ott lett felejtve rendezőileg a szereplő, és nem tudom, miért. Mert ebben most ennyi van, vagy hogy jövök én ahhoz (mondja Máté Gábor), hogy egy Szirtes Áginak magyarázzak a belső erőkről és a hamu alatti parázsról. Nem látok bele az alkotói fejekbe, megpróbálok hát nézőként elvégezni a hiányzó munkát, úgy segíteni magamon. Nem az, amit látni szeretnék, de kis jóindulattal meg egy sörrrel elmegy.

Bezerédi Zoltán közelebb van a célhoz, úgy értem, hogy ő nem színészkedik, csak egy kicsit mellélő. Túl kicsi és túl buta, amire lehet mondani, hogy egy idősebb Hábetler nem lehet elég buta, ő a legbutább az egész VIII. kerületben, csak nem jó, ha ez

nagyon hamar kiderül róla. Nem jó, ha ez a butaság már a feledik percében is túlságosan nyilvánvaló. Nem jó, ha ez a fő és egyetlen tulajdonság, és mellékessé válik a butasággal együtt járó szilárdság. Buta, de nem mint a föld, hanem mint a kockakő. Elhatározza, hogy ha túléli az olasz géppuskasorozatot, akkor tisztességes emberré válik, és túléli. És tisztességes. Szánalmasan és ostobán tisztességes, de ez már Fejes Endre eszméje. Van itt, kérem, egy egész társadalmi osztály, övé a hatalom, állítólag, aztán másra sem telik tőle, mint ártatlanságra. Káin-ártatlanságra vagy Ábel-ártatlanságra, ölnék, vagy őket ölik meg, és ez majdnem mindegy, mert mindenképpen ők az áldozatok.

Hiszen épp ez az, ami miatt folytathatatlanok tűnik a *Rozsdatemető*. Hová lett a munkásosztály? Hová az ártatlanság?

Legalább azt tudom, miért érdemes nézni ma a darabot. Mert az elmúlt harminc évről nem lehet olyan történetet írni, amelyben ártatlanok is szerepelnek. Ahhoz vissza kell botorkálni a hatvanas évekig.

Persze, tudom, már a darab szó is kétséges, hiszen rengeteg olyan fontos elem van a *Rozsdatemető*ben, amit nem lehet színre vinni. Például az ifjabb Hábetler János szeme. Ami viszonylag tisztázatlan színű, sárgán villan a fontos pillanatokban, pedig egyébként kék. Vagy zöld. Mindenesetre alapállapotában nem sárga, csak színváltós. Vagy itt van a regény szerkezete, ami színpadra átmenthetetlen. Megtudjuk, mi a rozsdatemető, megtudjuk, miért fontos a helyszín számunkra. Mert Hábetler János itt vert agyon egy segédmunkást. Nem tudjuk, kit vert agyon, és

miért, de ha tudni akarjuk, akkor vissza kell mennünk ötven évet az időben, és talán megértjük.

Mindez színpadon valószínűleg nem állna meg. Egyszerűen el kell kezdeni az egészet előlről, és eljutni az ütésig. Ha valaki nagy, történelmi tablót szeretne, két világháborúval, bevonuló németekkel, érkező felszabadítókkal, fehér lóval és duruzsoló tankokkal, az, sajnos, rossz helyen jár. Épp az a lényeg, hogy nincs rálátásunk, nem érzékeljük a folyamatokat, csak élünk a Hábettelrekkkel, egyik napról a másikra. Élünk és meghalunk, házasodunk, és gyerekeink lesznek, és Pék Mária minden ünnepi alkalomra halat ránt és túrós csuszát készít. A baj az, hogy színházi értelemben mégis valahogy tablósodunk, sok a szereplő, sok a két óra egy felvonásra. Úgy nem tabló, hogy tabló, vagy úgy tabló, hogy nem tabló, és jönnek ezek az illetlen érzetek, hogy Fullajtár Andreát úgy, ahogy van, ki lehetne felejteni a darabból. Ő sem érzi valami jól magát,

folyton kabinetalakítja a részegét, nem jó látni.

Másfelől meg tablótlanul mi vagyunk az ifjabb Hábettler. Annyit már látunk, hogy el van rontva az egész, meg hogy apuka buta, anyuka pedig otffelejti Reich Julit a csillagos házban, gyerekestül. A mi gyerekünkkal. Felejtí, na persze. Annyit tudunk, hogy egyszer ez ellen tenni kell valamit. Hogy mi a valami, arra soha nem jövünk rá. Egy ütésre futja, egy halottra. Mehetünk a börtönbe.

Ezzel meg lehet békülni. Már-mint a mi képviselőnkkel, ifjabb Hábettlerrel, meg az ifjabb Hábettlert képviselő Vizi Dáviddal. Mulya is, meg félelmetes is, erős, mint a marha, és keresi, hol van a szekér, ami elé befoghatná magát. De hát éppen ez a baj. Nincs szekér, nincs cél, nincs út, csak ez leprás élet. Amíg el nem múlik.

Fejes Endre – Tasnádi István: Rozsdátemető 2.0, Katona József Színház. Rendezte: Máté Gábor.

Nemere Réka: Nézők

A hidegháború mint áruvédjegy

Nehéz egy remekmű árnyékából kilépni. Paweł Pawlikowski előző filmje, az *Ida* lélektani és történelmi mélysége, szikár fekete-fehér képi világa, sebészi pontossággal vezetett történetmondása alapján okkal nyerte el az USA-ban 2015-ben a legjobb idegen nyelvű filmnek járó Oscar-díjat. Pawlikowski újrázni akart, s elkészítette a *Hidegháborút*, amely felkerült a 2019-es Oscar-díjra esélyesnek számító idegen nyelvű filmek rövid listájára.

Pawlikowski egy férfi szexuális függőségének melodramatikus történetét meséli el, amely

Courths-Mahler vagy az ifjabb Alexander Dumas műveinek ismerői számára semmilyen meglepetést nem tartogat. Mintha Pawlikowski maga sem bízott volna a részben maga által írt történet erejében, megtalpalta a filmet egy történelmi kerettel, melynek politikai húzóerejét felhasználta annak érdekében, hogy a nem túl fantáziadúsan előadott apolitikus szerelmi történet előrelendüljön a nemzetközi siker pályáin.

A rendező számítása láthatóan bevált. Az Oscar-díj 2019-ben ugyan nem jött össze, mert az amerikai Filmművészeti és Filmtudományi Akadémia tagjai mindössze a kiváló operatőr, Łukasz Żal teljesítményét ismerték el, aki az *Ida* operatőre is volt. Ám a *Hidegháború* a 2018-as cannes-i filmfesztiválon elnyerte a legjobb rendezés díját, ráadásul öt Európai Filmdíjat kapott, és számos fesztiválon sikert aratott.

A hidegháború: történelem. A ma élő nemzedék számára, ami a világban 1945 és 1989 között történt, épp olyan távoli, mint a római polgárháború, melynek végső győztese Octavianus lett. A háborúkban azonban, legyenek azok forrók vagy hidegek, mindig van valami izgató. A háborúk felszakítják azt a vékony hárttyát, mely a rendet elválasztja a káosztól a társadalomban, s a maga valóságában mutatják meg a szörnyeteget, amely minden emberben ott van, csak éppen békében elbújik a lélek barlangjában. Akik onnan békében előlépnek, gyilkolnak, rabolnak, nőket erőszakolnak, azokat az állam üldözi, a bíróságok elítélik és börtönbe juttatják.

Háború idején azonban megfordul a helyzet. A gyilkost, a rablót, a szexuális erőszaktevőt az állam hősnek nevezi, kitünteti, ha meghal, díszsírhelyre temetik, emlékéért drága pénzért kőbe faragott, bronzba öntött, óriásira növelt meztelen férfitestek őrzik a köztereken. Nem véletlen, hogy a háborús történetek az *Iliász* óta kedvenc terepei a közönség figyelmére éhes történetmondóknak, és se szeri, se száma a háborús regényeknek, filmeknek.

A hidegháború érdekessége nem a háború primer borzalmaiból ered, hiszen olyan háborúról van szó, amely valójában politika. Carl Philipp Gottlieb von Clausewitz, a nagy porosz katonai gondolkodó írta, hogy „a háború a politika folytatása más eszközökkel”, ami megfordítva is ér-

vényes, hiszen nap mint nap látjuk, tapasztaljuk, hogy „a politika meg a háború folytatása más eszközökkel”.

Háború és béke között a politika kovácsol eltéphetetlen láncot, amire a hidegháború története a legjobb példa. Pawlikowski jó érzéssel választotta egyszerű, önmagában eladhatatlan története áruvéjegyeként a hidegháborús keretet, melynek révén filmje várt sikerét a pusztán szexualitásban rejlő hatás lehetőségeinél hatalmasabb hajtóerőkre bízta.

Akik a nemrég elhunyt Bruno Ganz feledhetetlen alakításában látták Adolf Hitlert, emlékezhetnek a bunkerébe patkányként beszorult vezér fantáziálására arról, hogy az ellenfelei közötti szövetség még életében megbomlik, s ezáltal ő majd Nagy Frigyesként kivágja magát a számára semmi jót nem tartogató végből. Hitler álma nem valósult meg. A szövetségesek leverték a Harmadik Birodalmat, megszállták porig rombolt fővárosát, Berlint, és felosztották Hitler örökségét egymás között. Békét azonban nem kötöttek. Halála után beigazolódott Hitler fantáziálása: egykori ellenfelei egymásnak estek. A háború tehát folytatódott, de más eszközökkel.

Európa, majd utóbb az egész világ két egymással farkasszemet néző tábor színtere lett. Az egyik tábor az Amerikai Egyesült Államok, a másikat a Szovjetunió vezette. A két tábor háborúja elsősorban propagandaeszközökkel folyt. A hidegháborús ellenfelek önmagukat kölcsönösen angyalnak, a másikat ördögnek festették. Az USA és szövetségesei saját táborukat „szabad világnak”, a másik tábor „rab nemzeteknek” nevezték. A szovjet propagandában az USA tábora az „imperialista” nevet

kapta, míg a saját oldal neve „béke-tábor” lett. A két tábor merev határok választották el egymástól. Berlinben fal, Európában a vasfüggöny gondoskodott arról, hogy ember ne léphessen át az egyik térfélről a másikra, hacsak nem kém, szökevény vagy kiváltságos személy.

A nyugati térfélen virult a fogyasztói társadalom, a piac uralkodott a testeken és a lelkeken. A keleti térfélen, mint azt Heller Ágnes és Fehér Ferenc nagy hatású könyvükben leírták, a politikai és ideológiai diktatúra uralkodott a szükségletek felett. Mind Nyugaton, mind Keleten, nem számított, hogy 1945 előtt ki melyik oldalon állt. A győztesek ugyanazt kapták, mint a vesztesek. Ha Nyugaton voltak, akkor a kapitalizmust, ha Keleten, akkor a szocializmust. Az egyedüli kivétel Jugoszlávia volt, melynek vezetője, Josip Broz Tito ravaszul nem kötelezte el magát egyik tábor mellett sem.

Fukuyama nevezetes írásában a történelem végét ünnepelte a hidegháború megszűnésével. Időközben kiderült, hogy Fukuyama elszette az ünneplést. A berlini fal, a vasfüggöny, a mindkét oldalon dogmatikus propaganda rendet hozott, melynek hiánya a hidegháború végeztével egyre kínzóbb lett. Nem véletlen, hogy a hidegháború utáni korszak igazi intellektuális sztárja nem Fukuyama, hanem Samuel Huntington lett, aki a kétosztatú rend eltűnésével a világot az egymással marakodó civilizációk prédájaként, a Nyugat haldoklásának színtereként mutatta meg.

Pawlikowski jó érzéssel bízta fimje hajtóerejét a hidegháborús keretre, mert felismerte, hogy az 1945 és 1989 közötti világ 2018-ban

érdekes lehet. A későbbi káosz perspektívájából visszanézve az egykorvult rend felidézése perverz izgalmat kelt. A hatást fokozza, hogy Pawlikowski óvakodik attól, hogy a hidegháborús felek bármelyikét a korabeli propaganda szemüvegén át láttassa. A film szerelmespárja, Wictor és Zula sem Párizsban, sem Varsóban nem érzi magát otthon. Csöbörből vödörbe, majd vödörből csöbörbe kerülnek.

A rendező a hidegháborús keret hatáson esztétikai marketingfogásként alkalmazza. A hatásos marketing pszichológiai titka, hogy a hirdető az eladandó árut a vevő tudatából vett, számára leginkább elérhető heurisztika keretébe csomagolja. A Nobel-díjas közgazdász-szociálpszichológus, Daniel Kahneman kutatásaiból tudjuk, hogy leginkább a sémák, előítéletek, sztereotípiák elérhetőek számunkra. Következésképpen azt fogjuk keresni a piacon, legyen szó tornacipőről, politikusról vagy filmről, amelyben saját csonka és egyoldalú igazunkat látjuk viszont. A hidegháború sémája tökéletesen ellátta a neki szánt funkciót, sikerre vitte a sikerre érdemtelen filmet.

Jóindulattal azt is feltételezhetjük, hogy Pawlikowski szándékosan választotta el a két síkot, amikor megteremtette a Wictor és szerelmese, Zula között lüktető világot, melynek rendezetlensége szemben áll a hidegháborús logika által élte-

tett, falakkal, szögesdrótokkal, propagandaüzenetekkel szétszabdalt világ rendjével.

A film azonban csődöt mond, mihelyst átlátunk a szitán. A hidegháború nagy története és a két szerelmes kis története sehol sem ér össze. A rendező nem olvasta, vagy ha igen, nem elég figyelmesen olvasta Tolsztoj regényét, a *Háború és békét*, amelyben a rendszer és az életvilág síkjai egymást ölelik, egymást fogják.

A film utolsó jelenetében a sok megpróbáltatást megélt Wictor és Zula egy minden lakott helytől távoli, romos templomban örök hűséget esküdnek egymásnak. Beveszik az oltárra előzetesen gondosan kitett, sorba helyezett gyilkos pirulákat, s meghalnak. 2018-ban már tudjuk, amit Wictor és Zula nem tudhattak, hogy várhattak volna még pár évet, mert a hidegháborúnak vége lesz. Így maradt a sovány tanulság: a földi dolgok szükségképpen véget érnek, de a szerelem örök.

Az igazi tanulság, hogy miként lehet egy ilyen sovány tanulságot jól felismert politikai és ideológiai keresletet kielégítő csomagolással ellátni és eladni.

Hidegháború. Lengyel–francia–angol romantikus dráma, 88 perc, 2018. Rendező: **Paweł Pawlikowski**; forgatókönyvíró: **Paweł Pawlikowski, Janusz Głowacki, Piotr Borkowski**; operatőr: **Lukasz Żal**; szereplők: **Joanna Kulig, Tomasz Kot, Cédric Kahn**.

Építész a negyedik dimenzióban

Az érettségiző Rajk László formatervezőnek készült, de abban az évben a szak nem indult, ezért felvételizett a Műegyetemre, és végül építészmérnöki diplomát szerzett – tudhattuk meg abból a Klubrádióban elhangzott beszélgetésből, amelyet Várad Júlia készített vele február közepén. Az apropót az adta, hogy mint számos nagy sikerű film látványtervezőjét életművének elismeréseképp a Széchenyi Művészeti Akadémia tagjává választotta, és székfoglaló kiállítása nyílt a FUGA Építészeti Központban.

A két szakma – építészet és formatervezés – között jó ideje zavartalan az átjárás. Elég csak – a százéves Bauhaus jubileumán – arra gondolni, hogy az első formatervező-képző iskola élén (Gropius, Meyer és van der Rohe személyében) csupa építész állt. Vagy példálózhatunk a magyar Breuer Marcell-lal is, aki par excellence bútortervezőből lett nem kevésbé nagynevű építész az Egyesült Államokban. A formatervezők ma már – sok országban – nem művészeti akadémián, hanem műszaki egyetemen szerzik diplomájukat. Rajk valamivel idősebb vagy fiatalabb pályatársai között nem egy olyan akad (Jean Nouvel, Ron Arad, Sigeru Ban, Ben van Berkel [UNStudio], és sorolhatnánk tovább a világsztárokat), aki majdnem olyan jelentős dizájnner, mint építész. Vagy fordítva. Az említettek mellesleg a Rajk világképe számára döntő posztmodern fordulat tevékeny részeseiként szereztek márkát (*brand*) jelentő nevet maguknak.

Rajk László pályája mindazonáltal a lehető legszokványosabban indult. 1972-ben, tanulmányai befejeztével, a Lakóterv, majd 1975-től az Iparterv munkatársa. Az előbbiről nem találtam munkásságához kapcsolódó dokumentumokat; hacsak nem tekinthető annak az a néhány – frivol – grafika, amely a Kádár-korszak mindennapi lakáskultúrájának kereteit meghatározó tömegépítészet (a falusi kockaházak és a városi paneltömbök) szatírájaként jelent meg 1978-ban az *Élet és Irodalom*-ban. A másik irodáról ilyenformán nyilatkozott egy újságírónak nem is túl régen: „Szerencsés voltam, mert gyárakat terveztem, és ebbe sokkal kevésbé szólt bele tanácselnök vagy párttitkár.” Ipari létesítmények esetében ideológiától mentesen, csupán műszaki és funkcionális paraméterekhez kellett igazodni – értelmezhetjük a szavait.

Eszmélése körülményeiről – amikor rákérdeznek – a hazai újavangárd hetvenes évek elején már érezhető jelenlétét és mozgalmaiban (mindezekelőtt a Kassák Stúdióban s ott a Najmányi László vezette performanszcsoportban) való részvételét említi. Az itt szerzett élmények és tapasztalatok nyomán fordul figyelme az évtized közepén a színpad – a szcenika és a látványtervezés – felé. De dizájnnerépítészként a döntő fordulat csak fokozatosan – valamivel később – következett be. Mégpedig az orosz avantgárd felfedezésével. Kortünet volt ez is, persze; Camilla Gray angol kutató *The Russian Experiment in*

Art című 1962-es könyvét követően a hetvenes években sorra jelentek meg a forrásokhoz nyugati kollégáinknál könnyebben hozzáférő kelet-európai (NDK-s és magyar) kiadók jóvoltából a korszak építészetéről és vezető művészeiről publikált könyvek, amelyek felkeltették a pályakezdő Rajk László érdeklődését. (A folyamat nemzetközi záróaktusa 1979-ben a Pompidou Központban rendezett Párizs–Moszkva monstre kiállítás volt.)

Akármilyen esetlegesnek (személyes ízléshez kötődőnek) látszik is, hogy a huszonéves építész a minden értelemben forradalmi orosz avantgárd kulcsfiguráinak (El Liszickij, Tatlin és Rodcsenko) munkássága iránt érzett olyan elementáris fogékonyságot, amely esztétikájával máig hatóan meghatározza tevékenységének karakterét. Nem lehet nem gondolni a vonzalom szimbolikus vonatkozására. Arra nevezetesen, hogy a kommunista mozgalom mártírjának fiaként talán mégsem egészen véletlenül fedezte fel magának a fiatal szovjet állam azon elkötelezett (művészetüket az új rendszer szolgálatában kibontakoztató) képviselőinek műveit, akik a húszas évek végén (az avantgárd dal leszámoló kulturális politika következményeként) hazájukban végzetesen kiszorultak a szellemi életből. Múzeumi raktárak mélyére rejtve és családi archívumokban maradtak fenn munkásságuknak ma az egyetemes művészet élvonalában számon tartott alkotásai.

Vonzalmával Rajk nem maradt magára. Annak ellenére sem, hogy a hetvenes évekig nem sok nyoma lelhető fel művészetünkben a magyar és az orosz konstruktivizmus annak idején erős interaktív kapcsolatának, Kassák és El Liszickij 1922-ben

Berlinben személyes találkozóval is megkoronázott szellemi rokonságának. Rajk körül a nyolcvanas években kisebb csoport verbuválódott (a részben szintén színpadtervezéssel foglalkozó Bachman Gábor, Kovács Attila, Szalai Tibor részvételével) a futurista gyökereit utópikus vízióiban mindvégig érzékeltető orosz avantgárd bűvöletében és két kortárs szellemi áramlat – a funkció mindenhatóságát megkérdőjelező antidizájn és a múlttal való folytonosságot újraképző posztmodern – inspirációjára. Az orosz avantgárd kezdeményező ikonjaként Malevics határozott – a tízes évek derekán festett *Fekete négyzet* révén egyszerismind szimbolikus – cezúrát metszett a klasszika és a jövő világa közé; ennek nyomán pedig Liszickij és Tatlin a művészet béklyóitól felszabadult (*produktivistának* mondták) műszaki esztétikát hirdetett a tárgytervezésben. Amikor a klasszikus formatervezésnek hadat üzenő posztmodern radikális kompozíciós technikája révén Rajk és társai a műveikből vett elemeket opponálták, múlt és jelen gondolkodásmódjának ütköztetésével sikeres dekonstrukciót hajtottak végre. Így születtek azok a használat szempontjából indifferens – olykor éppenséggel bizarr – tárgy- és térkollázsok, amelyeket 1987-ben a Műcsarnok Dorottya utcai Galériájában mutattak be. A FUGA-ban most két korabeli darab utal az eseményre: a fogazott vassakból szerkesztett szövőszékszerű *Munkaasztal* és a fabrikált repülőmasinát idéző *Letatrajk* (Tatlin „Letatlin”-jének parafrázisaként).

Az időzónák keverésével – ha tetszik, stílszerűen – átmenetileg megszakítjuk a pálya kronologikus is-

mertetését. A 2002-ben átadott, de szellemiségében a fent említett kiállítás szerves folytatásának tekinthető Lehel téri piaccal. Annyi csupán a különbség, hogy Rajk ezúttal nem az orosz avantgárd motívumaival élt, hanem a Budapest építészetére jellemző eklektika fordulatait elevenítette fel. Példaképeinek fekete-piros koloritja éppen csak jelzészerű; inkább a termények színes kavalkádját idézik a kanárisárga és törtfehér, halványkék, zöld és terrakotta elemek. Belőlük állt össze (Bojár Iván András későbbi szavaival) az az „aszfaltos megfeneklett ricsajos, vidám Noé bárkája,” amely annak idején mind a közönség, mind a szakma körében vegyes fogadtatásra talált. Akadt ugyan elismerő értékelés is: Martinkó József szerint az épület „nyitott struktúrájú, a szó nemes értelmében plebejus [...] szerkezetet valósít meg.” S a bírálói sem győzik hangsúlyozni, hogy végre valami történt az eseménytelen, jellegtelenre uniformizálódott vagy közhelyesre hangolt hazai építészetben. „[M]űvészibb, összművészibb tett, mint akár a főváros betonilag új színháza, akár az erőszak sugárúti emlékművének graffitisítása” – hangoztatja Vargha Mihály, akkoriban a legtekintélyesebb építészetkritikus, akinek fanyalgását az *Élet és Irodalomban*, majd (hosszabban) az Epiteszforum.hu-n közölt írásának címe (*Las Vegas az angyalok földjén*) fejezi ki a legtömörebben. Fiatalabb pályatársa sem kifejezetten lelkes; *Gagyititanik* címen a *Magyar Narancs* hasábjain publikált cikkében Szentpéteri Márton ugyancsak a fenntartásainak ad hangot: „Eklektikus díszletei szpoilerként fednek le egy egyébként cseppet sem izgalmas

és végképp nem dekonstruált architektúrát.” (Miközben hozzátesszi: ez a „vidám középületi barkácsolás” inkább kedvünkre való, „mint oly sok arctalan high-tech kortársa”.

A nyolcvanas évek derekán Rajk talán már nem volt „betiltva”, miként utóbb fogalmazott egy interjúban, hiszen kiállíthatott, önálló építészeti projektet azonban – aligha véletlenül – nem remélhetett, és nem is kapott. (Annak is örülni kellett, emlékszem rá, hogy kritikát írhattam a szóban forgó tárlatról.) 1989-ben viszont magától értetődően már ő tervezte (Bachman Gáborral) a Nagy Imre és társai újratemetésének műcsarnoki katafalkját. Meglepő inkább az, hogy ezt követően – a rendszerváltás után – nem jutott jelentős megbízásokhoz. Főként belsőépítészeti átalakításokat végzett, azt sem sokat. Pályázatait – az Aquincumi Múzeum bővítményeként a Györgyi Dénes és Román Ernő tervezte Trafóház antikizáló múrom-toldalékolásának (2005-2007) kivételével – nem kísérte siker, holott folyamatosan dolgozott (tervrajzaiból a székfoglalóval egy időben a Trapéz Galériában rendeztek kamarabemutatót). A bécsi Magyar Intézet átfazonírozása (1996) után a szabad Magyarországon a már említett Lehel téri piac az egyetlen komolyabb megvalósult munkája. Noha a vihar, amelyet szokatlan és merész konstrukciója keltett, időközben elült; az elmúlt két évtized alatt hozzászoktunk látványához. A legfinnyásabb esztéták is legfeljebb a múlt századi vásár-csarnoktól örökölt vas-üveg tetőzet fegyelmezett konstrukciója és a jelenkori igények szerint dinamizált mozgalmas belső tér közötti ellentmondást kifogásolhatják.

Rajk László ugyanis folyamatosan játékot folytat az idővel, ami alkotói attitűdjének alighanem legkarakteresebb vonása. Erre nem művésztörténész hívja fel a figyelmet, hanem az író és jó barát Konrád György, aki pályája elején városzociológusként munkálkodott; Szélnyi Ivánnal tudományos könyvet is írt az új lakótelepek társadalmi problémáiról. Az építészet és a képzőművészet általában nem az idővel dolgozik, vezeti fel gondolatmenetét, ennek dacára az építész Rajk László mintha a lehetetlent kísérinté: „Az a benyomásom, hogy [...] ironikus viszonyban van a jelennel [...] szívesen hagyja faképnél, mert ő a küszöbön várakozó holnapi jelenre kíváncsi.” A festészet már jó száz éve túllépett az euklideszi geometrián, „építészeti térfelfogásunk [azonban] foglyává vált” – veszi át tőle a szót Rajk abban az izgalmas írásában, amelyben a reneszánsz (konkrétan az építész Albertihez) köthető perspektíva ellenében kimondatlanul is az einsteini tér-idő fogalom alkalmazása és vele merőben új építészeti szemlélet érvényesítésének szükségessége mellett érvel. Lakóházakkal és/vagy középületekkel ez az eljárás összeegyeztethetetlennek bizonyult; könnyebben megvalósíthatónak tűnt az időben játszódó filmekben. Eleinte talán egzisztenciális okokból, végül szellemi önmegvalósításként így lett számára a mozgókép „kitörési pont”, ahogy egy nyilatkozatban ugyancsak maga fogalmazott. Vezető rendezőkkel (Jancsó Miklós, Gothár Péter, Mészáros Márta, Tarr Béla, Nemes Jeles László) dolgozva, remek mozik sorának díszlet- és látványtervezőjeként nem mindennapi karriert futott be, nevének határain-

kon túl is ismertséget és megbecsülést szerezve.

Rajk László azon kevés magyar építész közé tartozik, aki több-kevesebb rendszerességgel publikál. Csak az *Élet és Irodalom* hasábjain csaknem másfél tucatnyi írása jelent meg az ezredforduló óta: akad köztük műhelyfeljegyzés (az általa tervezett Nagy Imre-emlékházról vagy az auschwitz-birkenauai állandó magyar kiállításról), pártpolitikai megnyilvánulás (az SZDSZ ügyében) és kiállítási kritika is (Harasztly Istvánról, Szűcs Miklósról), de a legjellemzőbbek és legfontosabbak az építészetről (közelmúltjáról, hazai patológiás helyzetéről és a tennivalókról) kifejtett teoretikus esszéi. Gyakorló művészeti író tehát; s nem is akármilyen: az esztétikustörténész Szentpéteri Márton szerint „jobb kritikus, mint építész”. A szarkasztikus bók, amely a Lehel piac kapcsán az alkotóval folytatott polémia során fogant, nem formális gesztus. Publicisztikai hevületű tanulmányaiban Rajk László a kortárs építészet jelenségeit nemzetközi látóköre jóvoltából a modernizmus összefüggésrendszerében vizsgálja. Még gimnazistaként megtanult angolul, később franciául is, már a rendszerváltás előtt rendszeresen megfordult számos nyugati országban, mindent megnézett, ami csak egy magát alkotóművésznek tekintő értelmiségi számára fontos lehet. Ezt azért hangsúlyozom, mert tájékozottságáról jóval ritkábban esik szó, mint nem éppen átlagos gyerekkoráról vagy az ellenzéki mozgalmakban játszott közismert szerepéről.

A székfoglaló kiállítás két részből áll. A nagyteremben fotók alapján készült digitális *frottázsok* sora-

koznak. Velük – néhány személyes vonatkozású darabot leszámítva – mintegy szamizdatos múltját folytatja az építész: a NER demokráciát veszélyeztető vagy éppenséggel kurtító intézkedéseit dokumentálja. Ilyen az alkotmány első paragrafusának (a köztársaság nevének) törlése az alaptörvényben, a Nagy Imre-élmű eltávolítása szinte suttyomban vagy a közpénzek sajátos nemzeti bankos értelmezése, hogy ne mondjam, megbuherálása. Kritikája több mint jogos, itt mégsem hatásos: a tiltakozásra ma a legvérszegényebb demonstráció is alkalmasabb fórum, mint a kiállítóterem. (A pártállami korszakban éppen fordítva volt: a demonstráció mint olyan inkább a féllegális tárlatokra korlátozódott.) A számítógépes dörzsnyomatok ugyan gondosan megmunkált, mives és szép grafikák, de sem külön-külön, sem együtt nincs átütő erejük; túlságosan visszafogott hangvételek ahhoz, hogy a nézőben indulatot keltsenek. Bezzeg a szamizdat, amely előállításának szegényes és veszélyes körülményeiből adódó-

an, csúnyaságában is izgalmas – ad Rajk esztétikai magyarázatot a földalatti tevékenység tárgyi emlékeire visszatekintő recenziójában. Annál meggyőzőbb a kiállítás második egysége. Posztamensre állítva, a sötét teremben spotlámpával megvilágítva sorakoznak nevezetes filmek (*Napszállta, Idő van, 1945, Piroska és a farkas, A londoni férfi*) látványterveinek, valamint épületeinek (*Lehel piac, Collegium Hungaricum*) és pályamunkáinak (*Corvin mozi, CEU*) Vida Judit keramikus közreműködésével készített színes makettjei. Csupa különböző karakterű és dekonstruktivista látványelemek nélkül is aurát árasztó remek kisplasztika. Azt szemléltetve, hogy alkotójuk a negyedik dimenzióban talált magára.

Rajk-látvány. **Rajk László** Széchenyi akadémiai székfoglaló kiállítása a FUGA Budapesti Építészeti Központban. Tervek. **Rajk László** kiállítása a Trapéz Galériában. Mindkettő kurátora: **Soós Andrea**.

Hogyan tovább?

Bár ne olvastam volna azt az inter-
neten nemrégiben megjelent élet-
útinterjút... Csak maradt volna a
puszta rácsodálkozás, a fanyar él-
mény, a lipótvárosi milióbe berobbanó
természetes tehetség meggyőző
ereje... Az interjúról később, lássuk
a műveket előbb.

Nagydarab ember áll egy udvar-
féle közepén tiszta feketében. Mel-
lette kikötött kecskebak, körülötte
meg ami még belefér egy rosszmódú
parasztgazdaság körletébe: rozoga
tető, ficamos fatörzs, összegányolt
szénakazal, találomra nőtt sásbokor.
Valamit akarhat ezzel a fénykép ké-
szítője, ha már a bájtalan kompo-
zíciót akkorára nagyította, hogy út
mellett felejtett óriásposzternek is
jó. Az akarás tárgya a fekete em-
ber összes kezében látható, miatta
lesz röhejes és mégis ijesztő a baná-
lis beállítás. A *valami* két rákosan
burjánzó, alapformájából kivetkőző,
inkább döglött állatra, semmint nö-
vényi eredetű termésre emlékeztető
irdatlanul randa *GM kukorica*. (Ez a
fotó címe.)

Barna fából ácsolt apró polcrend-
szer. Babaház babakönyvtárának
ódonra patinázott babakötetei ak-
kurátusan idézik föl a tudás temp-
lomának magasztos díszletét, a szigorú
rend és a szellemi nyugalom
paradicsomi állapotát. Cuki mérete-
zés. Cuki kötetek. Csak az a pókfona-
lakkal bebábozott, kicsit rothadó
rovarra, kicsit emberi ürülékre ha-
sonlító *valaki* nem cuki, aki mereven
fixírozó tekintettel ott ül a szekrény
utolsó előtti polcán, és nem szégyell

jajvörös herezacskójával megegyező
színű sapkát hordani. Ki más lenne
ő, mint a *Sátán a könyvtárban?* (Ez
az installáció címe.)

Út menti ház, tornáca mögött fosz-
lik a vakolat. Előtte, utána taka-
rásban a többi porta, sátortetősnék
látszanak, de az akvarell, a tempe-
ra, a grafit, a kréta és a vékonyan
fölhordott fémfesték nem színezte
őket karakteresre. A kilátásba bele-
zavar a lombtalan gömbakác, a szél
döntötte bokor, még inkább a hori-
zontig nyújtózó és póznákon nyugvó
elektromosvezeték-gubanc. Mintha
imbolygó giliszták lennének horogra
tűzve. Van itt technika is: hidroglobusz
a szomszédban, kint felejtett
fűnyíró a padka mellett, a gypsze-
gély alakításához kellett. Nehezen,
de így is olvasható a kinyírt ered-
mény: *Village for sale*. Miért is? A
zsindelytető már lánggra kapott, a
hátsó udvarból füst és tűzijáték jelez
irdatlan nagy robbanást. A járólap,
az aszfalt, de még a bogárhátú kerti
szerszám alatt is vérzik a talaj. Mi
mást lehetne tenni, mint kiírni az
egész kócerájra: *Falu van eladó?* (Ez
a festmény címe.)

Még a szignót is vérpirossal je-
gyezte *Bukta Imre*, aki nemrégiben
– zömmel új műveiből rendezett –
tárlatával bankot robbantott
Kieselbachnál. Miután magán-
gálériában zajlott az esemény, lehet,
hogy a képletes beszéd szó szerint is
igaz, de én átvitt értelemben hasz-
nálom. A siker inkább a látványra,
semmint az anyagiakra értendő.
(Habár a címek mellett a vételt jelző

sűrű piros pontokból ítélve az sem lebecsülendő siker.)

A Mezőszemerén élő, főiskolát sosem végzett, a pártállami rendszerben renitens kategóriába sorolt, a neoavantgárdtól a posztmodernig terjedő széles fesztávú ívet végigjáró képzőművész (nem festő, nem szobrász, nem fotós, hanem minden együtt) előbb ellenzéki, majd nemzetközi, végül – és immár megkomolyodva – a hazai mezőnyben is kivívta a „top ten”-nek kijáró rangot. Ez a konszenzus fontosabb valamennyi díjnál, noha azok is megjöttek szép sorban. A közönség, a szakma, a vásárlóerő és a hivatalosság, ha korábban nem is, de legkésőbb a 2012-es *Másik Magyarország* című műcsarnoki életmű-kiállítás után ebben körülbelül meg is egyezett.

A három műleírás után érdemes összegezni a „Buktaság” leglényesebb ismertetőjegyeit. Amitől Bukta más, mint kor- és pályatársainak java. (Vele kapcsolatban leginkább Szabados Árpádot, Samu Gézát és Földi Pétert szokták emlegetni, én még hozzátenném Tornay Endre András, de Wahornt, Bernáth(y)-t és a kortárs szentendreiek közül még jó párat. Szépen gyarapszik a vonatkozó irodalom is: Bán András és Novotny Tihamér 1998-as kismonográfiáját és a most megjelent, Földényi F. László tanulmányával gazdagított katalógust ajánlanám leginkább.)

1. Banalitás + iszony. Ez inkább a múlt, a fényes hetvenes-nyolcvanas évekből örökölt magatartás és annak logikus következménye: performanszok, installációk, objektumok és persze az egyszerű rögzítő eszközök, a konceptuális gondolatokat megőrző fotódokumentációk. Ahogy

távolodunk időben attól az aranykortól, amelyben még természetes szövetségeseink lehettek a hiperurbánus, Esterházy, Petrin és Gazdag Gyulán nevelkedett városi okostojások, valamint a narodnyik hajlamú, Makoveczbe, Csoóriába és táncházba kapaszkodó szegénylegények, azaz a rendszer kulturális ellenzékének később széthasadt, de akkor még koalíciót alkotó elitje, úgy válik ez a pimasz, provokatív Bukta-produkció minden mezőgazdasági karaktere és intellektuális merészsége ellenére, vagy inkább azért, egyre átlátszóbbá, világosabbá, klasszikusabbá. Nem melleleg archaikussá, modernné, magyarrá.

Akkor még megcímkezték(tük) ezt a Bukta-féle lázadó vizualitást hol *junk culture*-nek (hulladékkultúrának), hol *arte povera*-nak (szegényes művészetnek) nevezve, hol az intermedialitás ezerféle fajtájával próbálkoztunk, pedig a recept immár háromnegyed évszázada elkészült. A technika olyan dada-találmány, amelyet pár perccel később a szürrealizmus öntött végleges formába. Végy egy műtőasztalt, egy varrógépet és egy esernyőt, azután ereszd őket össze, satöbbi.

De Bukta újított, mert élménye nem a művészettörténetből, hanem saját megélt tapasztalataiból fakadt. Az ő „műtőasztala” leginkább A BIO-SZFÉRA. Mindaz, ami Mezőszemerén innen és túl a hétköznapi valóság. Az ő „varrógépe” és „esernyője” leginkább a második természet nyomorúságos, gányolt, szükség teremtette emberi környezete, a BUHERA világa. A lauréatmont-i képben a véletlenül összehordott tárgyak között érzelmileg nincs különbség. A mi mesterünknel van különbség.

Ő szentimentálisan, részreahlóan, pártosan viszonyul a véletlen találkozások minden egyes szereplőjéhez.

A *Hajnalt ugató kutyáknál* (2018) a hó, a fűz, a kutya, a pocsolya a közönséges és lepusztult vidéki élet része. Vacak, rendetlen, vadkeleti. De a *miénk*. A festmény közepét viszont egy kerekeit elvesztő Trabant foglalja el, szerencsétlen állatoknak az autó tetejéről kell a betolakodóra rávicsorogniuk. Az autó idegen test, *nem a miénk*. A *Fiatal gyümölcsös* (2011) lombtalan, égre nyújtó ágai, a földön meggyújtott avar égő tüzeckéi bár kormosak, maszatosak, rendetlenek, de a barnászörös, lazán kezelt festék meleg és megértő levegőt von köréjük. A *miénk*. A talajból kinyúló betonpóznák, az azokat összekötő huzalok, a szürke égre berepülő drónok viszont nemcsak azért idegenek, mert molekuláik a szerves világtól különböznek, hanem mert alakjukat vonalzóval húzták és könyörtelenül szabályos rajtuk minden. Mások. *Nem a miénk*. Igaz, a pervertált kukoricacső szerves dolog, akár „biológiaiilag” be is fogadhatnánk. Nem azért nem tehetjük, mert Magyarország jelenlegi alaptörvénye amúgy tiltja a GMO-t. Inkább a növény iszonyt keltő idegensége lehetetleníti el az óriásfotó főszereplőjét.

2. Monotonía + káosz. „Könnyen kiszámolhatjuk, ha Bukta átlagban tízezer vonalkát húzott egy-egy grafikai lapra, s évenként legalább húsz művet rajzolt tele rovátkával – írta egyik elemzője – akkor öt év alatt kb. egymillió vonást kellett felsorakoztatnia.” A miertre a művész maga adott magyarázatot egy régi interjújában: „Egy búzatábla több millió búzaszálból áll, lehet-e a felé-

nél abbahagyni az aratást? A közösségvállalás így válhat magatartássá részemről. A kétféle munka értelme ugyanaz.”

A repetitív nyomok először tájművészeti etűdjeiben, fotóin, rajzain jelentek meg. Azután installációiban is feltűntek a sormintába rendeződő motívumok. A *Villanypásztor* (1980) című korai munkájában a huzal egyformára esztergált és egyenlő távolságra fektetett pióca-lényeket terelt egy képzeletbeli karámba. Az *Okos Táj* (1993) műanyag zacskókból, drótokból és kukoricacsutkákból (!) állította össze a mustrát. Legszebb darabja az az ötször hat szörmére preparált bőr aktatáskából összeállított kompozíció, amelyet kék-zöld-fehér pettyekkel továbbritmizált. Az a címe, hogy *Tavaszi zápor* (1983/4). Valójában arról szólt a mű, hogy az ember alkotta értelmetlen rendet egy nem kevésbé rendszerető égi gondviselő lefröcskölvé változtatta gyönyörűvé.

Mostanában is előfordul képeim a mustra. A „közösségvállalás” e motorikus aktusa hol írás-kép alakkal, hol tapétamintával, olykor pedig – vendéganyagokat fölhasználva – szabályos zárt alakzatba rendezett gyufaszál szigetekkel vagy szárított kukoricaszemekből összeálló foltokkal viszi tovább a Bukta-féle saját stílust.

De mintha már nem igazán hinne a munkaerkölcs monomániás felmutatásának értelmében. *Nagymama unokáján* (2011) a képfestő kartont utánzó struktúra föl-fölszakad, mintha a folt végén a „nagy”-pólós durva arcú srác a jól megmarkolt láncfűrészével maga szakította volna föl az anyagot. A Bukta-féle ápolatlan körlet közepén egy eksztázisba esett

fekete kutya úgy ugrik ugatva a fölé repülő madárra (galambra?, szentlélekre?), hogy körülötte ijedten rebbennek szét a szilánkokra hasadó írókázott foltok (*Történetek a kertek alatt*, 2011.).

3. Toprongy + szenvedély. Akár-hogy is nézegetjük, forgatjuk, magyarazzuk Bukta elmúlt évtizedben készült műveit, csak a vak nem látja, hogy mestere cefetül érzi magát. Hangulatát mi sem jellemzi jobban, mint hogy egyre többször, egyre váratlanabb helyeken, egyre agresszívvabb hőfokon csapják szét kompozícióit az apró lángnyelvek (*Teríték*, 2015, *Delelő*, 2017, *Misi lyukas gumival*, 2017). A jó öreg szürrealista képszerkezetet egyre inkább a jó öreg – és persze a magyar hagyományokban gyökerező – romantikus-expresszív formanyelv veszi át. Megjegyzendő: igen hatásosan, erős ötletekkel, nagyon meggyőzően. Mintha azt akarná kifejezni: dőljön össze az egész. Képein össze is dől.

Új fordulat, hogy a főszereplő legtöbbször immár nem a bioszféra, hanem a premier plánban ábrázolt emberalak. Gyúrt ráncokkal, villogó szemmel, sörhassal, kínaiból turkált ruhákba öltözötten. „Ilyen a magyar romantika – írja róla a lényegét jól megfigyelve Földényi –, egy olyan világ, amelyben mindenki ízléstelen, helyesebben az ízléssel már nem törődő házban él. S noha különbnek érzi magát a többieknel, azokkal mégis reménytelenül össze van zárva. Nincsen kijárat. A frusztráció, a gyanakvás, a félelem és a lappangó acsarkodás ennek a világnak az öszszetartó kovásza.”

Szóval el van keseredve alaposan. A bevezetőben említett interjú alanya, Bukta (*24.hu*, készítette

Nagy József) elmondja, hogy a rendszerváltás nem ért semmit, a falu haldoklik, „a paraszti létforma az ötvenes években megszűnt, a szocializmus leszoktatta az embereket a nyúggé váló földről”. Ehhez képest a beszélgetés tanulságos mentális fordulatot rögzít.

Bármennyire is számolnunk kellene és illene a „felettes énnel” vagy a „művészet autonómiájával”, a lét ugyanis csak meghatározza a tudatot. Ha a képekből nem is, de az adott szövegből az jön le, hogy a Magyar Művészeti Akadémiába (vissza) lépő Bukta most saját helyzetét is, a faluét is, a magyar valóságot is immár másképpen látja. „Akik zsigerből ememáznak, nos, nekik üzenem, soha ennyi lehetőség... nem volt, mint most.” A mai köztéri szobrászat „gyöngyszeméről” a Szabadság téri emlékműről nyilatkozni nem óhajt, „nem jártam arra”, „annyira pedig nem érdekelt, hogy pusztán miatta megcélozzam a teret”. „Nekem nincs okom szidni a hatalmat. Egyre több a pozitívum. A kis CSOK rendes összkomfortos lakáshoz juttatja főleg a fiatal cigány családokat, gyakorlatilag ingyen.” És így tovább és így tovább.

Nézem egyik utolsó festményét, a *Körtánc a nyugdíjas klubban* címűt (2018). Csupa móka, kacagás itt az öregek élete. Úgy üldögélnek hátul, mint hajdan Bihari Sándor képén, a *Vasárnap délutánon*, elől úgy táncolnak, mint Bencze László képén a szórakozó téeszparasztok. *Tematikailag* minden rendben van, akár a dualizmustól a szocreálig valamenyny kiegészítő és joviális (társadalom) képen. Az viszont igaz, hogy *formailag* és *tartalmilag* még Bukta régről őrzött renitens hajlama határozza

meg a festmény mondanivalóját. A körtáncolók talpa alatt mintha égne a talaj, a fehér-vörös szín párosítás mintha közelgő bajt sejtetne, a fekete plafonról lógó villanykörtesor pedig a szereplők helyett világít rá a sivár valóságra.

Egyelőre itt és most még nem döntött. Még nem tudja, hogy a pillanat-

nyi helyzetének, a sztárművésznek kijáró bónuszoknak higgyen, vagy a szemének.

Bukta Imre: Nálunk vidéken. Budapest, Kieselbach Galéria, 2019. január 25. – február 16. Kísérő kiadvány: Bukta Imre: Nálunk vidéken. Tanulmány: Földényi F. László. Kieselbach, 2019.

László Ferenc

Egy hatás alatt álló férfi

Heti dörgés Villám Gézával

124

A televíziózás jóval konzervatívabb közeg, mint alkalmasint elsőre gondolnánk. Az öltöny-nyakkendő viselet vélelmezett merevségét, konformizmusát és szürkességét például több mint fél évszázada szokás a legváltozatosabb módokon megbélyegezni, s lám, a híradók mégis világszerte következetesen ragaszkodnak ezekhez az érdeemes ruhadarabokhoz. Úgy tetszik, a hírszolgáltatás hitelességének látszatához valóság nélkülözhetetlenek ezek a kulturális szignálok: másra nemigen gondolhatunk, hiszen jószerint még a leglazább csatornákon is, vállalva az időleges stílustörést, a hírekhez zakós-nyakkendő bementőt (illetve kiskosztümös kolleginát) ültetnek a kamerák elé. Így aztán természetesen a „komoly” hírműsorok mindahány hangsúlyos mozzanatát lemásoló szatirikus és paródiahíradók is ragaszkodnak ehhez a formális viselethez, és bármily meglepő: a hitelesség egyik faktora bizony itt is az öltönyösség autentikussága.

A Comedy Centralon hatalmas hírverés közepette megindított *Heti dörgés Villám Gézával* elnevezésű heti „evening show” műsorvezetője, Szabó Gál András például legfeljebb gyenge közepes öltönyös ember. Kitölti ugyan a jelmezét, ám a kravátli észrevehetően meglazított bogján már meglátszik a kényszeredettség és a túlkompensált feszélyezettség. S hasson bármily komikusnak az öltönybolond kritikus vulgárpszichologizálása: a bizakodással várt műsor kudarcát képletesen és szó szerint is magán viseli a show címszereplője.

Pedig az ezredvég hajdani rádiós szövegládája első pillantásra szinte lubickolni látszik új szerepében. Dobol az asztalán, lendületesen darálja a poénnak szánt egysorosokat, s főleg pompásan szórakozik. Valósággal előértékeli a saját humorát, amelynek láthatóan a hatása alá kerül mindjárt az adások első másodperceitől kezdve. Ez a tüntető felszabadultság mindazonáltal hamar

gyanússá válik, főleg mivel a néző az esetek túlnyomó többségében korántsem fogadhatja oly lelkesen a Villám Géza művésznév alatt működő férfiú szellemességeit, mint maga a show derűsen kikerekedő arca. Így aztán ez az önmulattatás részint elidegenítően hat, elvégre nekünk kellene szórakozni, nem neki, részint pedig sajnálkozást ébreszt: a teljes önellátásra berendezkedő humoristák típusát felismertette velünk.

Ami az előzetes remények szerint a John Oliver-féle szatirikus híradó (*Last Week Tonight with John Oliver*, HBO), s mögötte persze a teljes Stephen Colbert- és Jon Stewart-életmű releváns magyarításának ígérkezett, nos, az a vállalkozás már rögtön a főszereplő kiválasztásával drasztikusan leértékelődött. Mert bár egy szóvicces műsorcímet helyből felkínált Villám Géza szerződése, ám arról már vajmi nehezen győzhették meg magukat úgy istenigazából a döntéshozók, hogy tartósan vagy akár csak rövid távon is jóindulatú közérdeklődésre tarthat számot a volt rádiós és máig aktív üzletember monologizálása. „Aki szakállal hordja a szemüveget, / biztos nagy tudósa a léleknek” – állítja az e tárgykörben verzátus és érett ítéletű Presser Gábor, de sajna Szabó/Villám esetében hiába a szakáll és a szemüveg, s éppígy hiába a feltételezhető hatalmas élettapasztalat: a képernyőn könnyű fajsúlyú, s markánsnak nemigen ítélnélhető mindaz, ami a száját elhagyja.

Írásunknak ezen a pontján kívánjuk fölfedezni a spanyolviaszt, vagyis azt, hogy a Comedy Centralon a napnál is világosabb módon Bödőcs Tiborral a főszerepben kellett volna, illetve lett volna érdemes elin-

dítani a szatirikus hírelemző show kísérletét. Fölöttébb meglepő lenne, ha a csatorna illetékesei elsősre nem ugyanígy gondolták volna, s hogy ezek után mégsem ez történt, az alighanem valamiféle kreatív nézetkülönbségre vagy más, praktikusán áthidalhatatlan problémára utalhat. De ha Bödőcs nem is állt rendelkezésre, az azért nehezen érthető, hogy vajon miért nem valamely tehetségesebb, az öltöny és a faarc felöltésére alkalmas stand up humoristát találta meg a megbízatás. Igaz, a műsor hírelemző vonulata alighanem akkor is fogyatékosnak bizonyulhatott volna, de legalább valaki érdemben a hátára vette volna a többnyire üres poénkodás félóráit.

A *Heti dörgés*nek ugyanis van egy másik, a jelek szerint rendszer jellegetek tekinthető nagy gyengéje: a zavarba ejtő laposság. A stáblistát élénken nélkülöző műsor ugyanis láthatóan beéri a felszínes, rövid levegőjű és még rövidebb gondolatmenetű szellemeskedésekkel, amelyek ráadásul többnyire már csak a szavatossági idő lejárta után jutnak el a képernyőre. Sokatmondó tény, hogy a műsor eddigi leghatásosabb gegje, vagyis a raptorfoci videoszimulációja és a hozzárendelt rusholós alámondás kölcsönzés útján jutott el a YouTube-ról Villám Géza funkciótlan íróasztalára. S itt persze nem a videómegosztók lehalászásának kárhazottatásáról van szó, hanem a saját hozzáadott érték szembeötlő hiányáról.

Merthogy a szóviccek elővezetése terén tanúsított, folytatatólagosan önironikusnak tódított, ám önmérsékletet nem ismerő tobzódáson túl vajmi nehéz lenne rámutatni az „eredeti elemre” a műsor háza táján.

Ami pedig a szóvicceket illeti, azok a legtöbbször bizony igen gyengék, ha mégannyira derűs somolygással adja is elő őket Villám Géza. Ahol poénnak, még hozzá nagy poénnak próbálják eladni a NER átvészelésére fölkínált fájdalomcsillapítót, az Algifidexint, mindez nem is igen lehet másként. (Egy egészen rövid kitérőt megkockáztatva, tán itt lenne érdemes leszögezni: a szóvicc a humor legalja, amely a kreatív agyműködés futtában rögtönzött melléktermékeként értékelhető ugyan, azonban hosszas fejtörés után felmutatott büszke produktumként a legtöbbször inkább csak szánalmas. A szóvicc jelenkori heveny honi kultiválása nem épp meggyőző bizonyossága a magyar humor nagy garral hirdetett páratlanságának.)

Persze megkockáztathatjuk: a filéres szóviccözön és Villám Géza személye adekvát összeillést tesz érzékletessé. Hogy a műsorvezető és a műsor anonim írói számára ez a leginkább kényelmes (és viszonylag még a legkreatívabb) regiszter, az akkor válik ordítóan nyilvánvalóvá, amikor a *Heti dörgés* a pózos allűr szintjén meg-megkockáztatja az elemző-kitárgyaló beszédmodot. Ilyenkor jószerint írólap-vékonyságúvá laposodik a műsor, érzékletesség téve az amúgy is jó előre sejtethető deficitet: az oknyomozói, kutatói háttér munka mellőzését. Vagyis azt, ami a mintaképet, John Oliver-féle *Last Week Tonight*ot releváns, a közgondolkodás és a közbeszéd befolyásolására alkalmas tényezővé teszi.

A március 11-i héten adásba került *Heti dörgés* nagy témája „az ellenzék” volt, s ez a nagybani témakijelölés voltaképp már előre garantálta a felszínességet. S valóban, az ellenzék összes létező árnyalata megkapta a maga közhelyes poénját, előkerültek a hálás Gyurcsány- meg Kunhalmi-videók, és hosszan szemlélhettük Vágó Gábor világmagyarázó szereppel felruházott bajuszát, hogy az elemzés nagyjában-egészében végül oda lyukadjon ki, hogy „valamit kellene kezdenie egymással a baloldalnak és a Jobbiknak”. De hát hogyan is lehetne érdemibb konklúzió nál kikötni ott, ahol elhangzik és átcsúszik „az olimpiai népszavazás után” fordulat, s ahol a legerősebb jelenet a Kunhalmit parodizáló Jeszenszky Zsolt videója.

Idáig jutva persze felmerülhet a nézőben, hogy a nagyralátó adaptáció akár eredményesnek is ítélnél, elvégre egy igényes formátumot sikerült magyarossá, azaz igénytelené honosítaniuk az alkotóknak. Hiszen meglehet, egy rendre komoly gondolatokat is megkockáztató, mégis frenetikus, feszes tempójú és pengén megírt evening show áthatóan közegidegennek bizonyulna a magyar televíziózásban. De azért mégis jobb lett volna először azzal próbát tenni, és csak utána belőni a Maksa-híradó szintjét. No jó, legyünk korrektek: a Maksa-híradó feletti polcot.

In memoriam Baló György

„Ha újra dönthetnék, biztos nem lennék sem újságíró, sem televíziós” – mondta néhány éve egy interjúban a napokban elhunyt Baló György. És vajon létezik-e ennél kiábrándultabb, csalódottabb kijelentés egy olyan ember szájából, aki az elmúlt évtizedek talán legsikeresebb újságírója, televíziósa volt. Legalábbis látszólag. Hiszen televíziós karrierje majdnem töretlen volt, számos pályatársával ellentétben csaknem mindvégig képernyőn tudott maradni. Hosszú ideig a közszolgálati, majd az utóbbi években a legnépszerűbb kereskedelmi csatornán szerkesztett és vezetett műsort. És ugyancsak kivételes karrier volt az övé abból a szempontból is, hogy soha nem kellett vállalatatlan szakmai kompromisszumokat kötnie, amit csinált, mindig igényes volt, színvonalas, halálosan profi. Mégis elégedetlen volt és csalódott. Mert úgy érezte, hogy soha nem valósíthatta meg élete álmát: egy valódi, független, színvonalas közszolgálati televízió felépítését.

Pedig sokszor csak egy lépés választotta el ettől, de a politika minden esetben beleköpött a levesébe. Szakmai karrierje során a legnagyobb kudarcot az általa kidolgozott TV3 pályázatának méltatlan elbukása jelentette. Miután 1997-ben az ORTT (Országos Rádió- és Televíziótestület) pályázatot írt ki a két országos földi terjesztésű kereskedelmi televíziós csatornára, három külföldi cég adta be pályázatát. A német MTM-SBS a kereskedelmi

1-es frekvenciára, az RTL a kereskedelmi 2-es frekvenciára, a Ronald Lauder által vezetett befektetői csoport pedig mindkettőre pályázott. Lauderék Írisz TV néven futó pályázatát Baló György dolgozta ki és menedzselte. Magától értetődő volt, hogy ha megnyerik az egyik frekvenciát, annak ő lesz a vezetője. Olvastam mindhárom pályázatot. Az Írisz TV nemcsak négy milliárd forinttal több használati díjat ajánlott a frekvenciáért, hanem egy, a másik kettőnél sokkal színvonalasabb, igényesebb, gazdaságilag megalapozottabb televízió felépítését ígérte. Ha akkor az az elképzelés megvalósult volna, ma talán az egész kereskedelmi televíziózás másképpen festene Magyarországon.

A Balóék által vizionált televízió magasra tette a mércét: nem a bulvár, a gagyi, az ízléstelenség területén kívánt versenybe szállni, hanem a színvonalas szórakoztatás és tájékoztatás világában. Ez olyan kihívás lett volna, amelyhez a többi csatornának is alkalmazkodnia kellett volna. Nem véletlen, hogy azokban az országokban, amelyekben színvonalas közszolgálati televízió működik, soha nem süllyed olyan mélyre a kereskedelmi televíziózás, mint ott, ahol egyetlen független, színvonalas orgánus sincsen. Csakhogy a politikai elit döntő részét sokkal jobban foglalkoztatta, hogy ki kapja meg a frekvenciákat, mint az, hogy melyik pályázat milyen műsort és gazdasági stabilitást ígér. És bár ez az első MSZP–SZDSZ-koalíció idején tör-

tént, amikor a kormánykoalíciónak kétharmados többsége volt a parlamentben, az MSZP és az akkor már a jobboldal vezető erejének számító Fidesz titokban összefogott azért, hogy ne az SZDSZ-esként számon tartott Írisz TV kapja a frekvenciát. Hogy ne a liberálisok és ne a zsidók kapják. Ez persze soha nem lett így kimondva, de nyilvánvaló volt. Mert Horn Gyula és Orbán Viktor ebben egyetértettek: jobban utálták az SZDSZ-t, mint egymást. A pályázat elbírálása során és azt követően is a legkülönbözőbb csalások, törvénysértések, simlisségek fordultak elő annak érdekében, hogy Lauderék és az őket képviselő Baló ne kerüljön az önálló televíziós frekvencia közelébe. A pályázatok nyilvánvalóan törvénysértő elbírálása után perek sora következett, ezeket az Írisz TV jó eséllyel megnyerte volna, csak hogy az ítélethirdetés napján az alperes bejelentette, hogy megvásárolta a felperest, és így okafogyottá vált a per.

Ezt a jogi „ínyencséget” egyszer még tanítani fogják az egyetemeken.

A másik két súlyos pofont ugyancsak a politikától kellett elszenvednie Baló Györgynek. Két alkalommal pályázott az akkor már szétesőben lévő közszolgálati televízió elnöki posztjára, és mindkét alkalommal

elbukta. A politika által delegált kurátorok szűrőjén átment, ám az ún. társadalmi kuratórium mindkét esetben megbuktatta. És persze minden érdeklődő pontosan tudta, hogy a társadalmi kuratóriumoknak – amelyekbe eredendően a civil szervezetek delegáltak tagokat – kevés közük van a társadalomhoz. A jobboldali pártok meghosszabbított kezeként működő civilek nyilvánvalóan pártutasításra döntöttek úgy, hogy ne Baló György legyen az MTV elnöke. A Fidesz és az MDF szétártta a karját, nincs mit tenniük, ha így döntöttek a civilek. Nem számított a jelölt korábbi szakmai teljesítménye, felkészültsége, tekintélye, egyetlen szempont volt fontos, hogy ne független, autonóm személyiség kerüljön a köztévé élére. És persze ne liberális vagy, mondhatnám, zsidó.

Baló György a közszolgálati televíziózás etalonja volt: autonóm, gondolkodó, szakmailag felkészült, hiteles és tekintélyes személyiség. Éppen olyan, amelyet a törvény betűje szerint egy közszolgálati intézmény vezetése megkíván. Ez volt vele a baj. És ezért csalódott abban, amire az életét tette fel, és aminek egyik legkiválóbb művelője volt széles e hazában.

Vásárhelyi Mária